

Magyar Sion

◆◆◆ ÚJ FOLYAM IV. (XLVI.)
2010/1.

EGYHÁZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
Peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

FŐVÉDNÖK

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek

FELELŐS SZERKESZTŐ

Székelly János püspök, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

Kiss-Rigó László szeged-csanádi megyéspüspök

Ladocsi Gáspár püspök

Beke Margit, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye

Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Ivan Chalupecký, a Rózsashegyi Katolikus Egyetem

(Katolícka univerzita v Ruomberku) professzora

Cséfalvy Pál, a Keresztény Múzeum igazgatója

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár igazgatója

Esztó Péterné, az Esztergomi Hittudományi Főiskola könyvtárosa

Gaál Endre, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Karának dékánja

Jozef Hal'ko, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Prímási Levéltár igazgatója

Herdics György apát, a *Remény* főszerkesztője

Käfer István, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora, a Szent Adalbert

Közép-Európa Kutatócsoport igazgatója

Németh László, a Pápai Magyar Intézet rektora

Szakál László esperes, a *Remény* főszerkesztő-helyettese

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

<http://magyarsion.szentadalbert.hu>

Kiadja a Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ

(2500 Esztergom, Szent István tér 10.) megbízásából

a Glória kiadó (Žiacka 4, 821 06 Bratislava).

ISSN 1337-2491

Esztergom – Pozsony (Bratislava)

♦♦♦ SZÉKELY JÁNOS

Isten egyik legnagyobb ajándéka egy plébániának: egy szíve szerinti pap

Mozaikok az arsi szent plébános életéből¹

A Papság éve alkalmából

1. GYÖKEREK

Vianney Szent János 1786-ban született Dardillyban, egyszerű, szegény, de mélyen hívő családban. Heten voltak testvérek, ő volt a negyedik. A család mindig szívesen látta a szegényeket, gyakran vendégelt meg koldusokat. Így volt a család vendége 1770-ben a szent koldus, Labre Szent József is. A kis Jean Marie gyakran maga is vitt haza koldusokat, hogy ott ételmet kapjanak.

A szegénység szeretetét, az egyszerű emberek iránti érzékenységet magával vitte egy életre. Amikor az arsi plébániára érkezett, a számára odavitt bútorok nagy részét visszaküldte Louise des Garets grófnénak. A lehető legegyszerűbben rendezte be a plébániát, hogy ott a szegények is otthonosan érezzék magukat. Plébánosként is mindig szívesen látott koldusokat, szerette őket behívni, enni adott nekik, cipővel, ruhával látta el őket.

2. EGYHÁZÜLDÖZÉS

Figyelemre méltó, sokat mondó tény ez: a szent arsi plébános az üldözött egyházból, a titkos, földalatti egyházból származik. Gyermek és ifjúkora a francia forradalom és egyházüldözés idejére esik. A Vianney család gyakran adott me-

¹ A cikkhez felhasznált irodalom: ROSSÉ, Gérard, *A szent plébános* (Bécs 1987); NODÉ, Bernhard, *Jean-Marie Vianney* (Salzburg 1959); FROSSARD, André, *Pensées choisies du Saint Curé d'Ars et petit fleurs d'Ars* (Paris 1961); TROCHU, François, *Le Curé d'Ars* (Paris 1935); m. ford.: *Az arsi plébános* (Budapest 1988); JAKUBINYI György, *Annus sacerdotalis* (Gyulafehérvár 2009).

nedéket titkos (a forradalmi alkotmányra való esküt megtagadó) papoknak. Örökre belevésődött Jean Marie lelkébe a titokban, éjszaka megtartott Szentmisék emléke. A papi hivatás gondolata is ezeknek az üldözött papoknak a látán ébred fel benne először. Az első gyónását a szobájukban a „nagy óra alatt” végezte el. Tizenhárom évesen volt elsőáldozó egy titokban tartott Szentmisén egy pajtában. Az ablak alá hatalmas szénásszekeret állítottak, hogy a Köztársaság besúgóinak figyelmét eltereljék. A bérálására csak huszonegy éves korában került sor, amikor az üldözés már enyhült.

1809-ben behívják katonának a napóleoni hadseregbe. A Spanyolország elleni háborúba indulnak. Mint olyan sokan abban az időben, ő is megszökik. Mons. Jerôme néven bujkál egy kis faluban. Amikor azután 1811 márciusában hazatérhet, akkor tudja meg, hogy édesanyja – egy hónappal az ő hazatérte előtt – meghalt. Végtelen fájdalmat él át. Később azt mondja: „Ezután már semmi emberi kötelékhez nem ragaszkodtam.” Apja, aki papi hivatását is sokáig ellenezte, meglehetősen zordan fogadja. Talán a katonaszökevény fia miatt átélt zaklatások is okozzák, hogy évekig neheztel rá. Jean Marie újra és újra próbálja kiengesztelni, elnyerni a bocsánatát.

3. BALGA BÖLCSESSÉG

Jean Marie tizenhét évesen ült be életében először az iskolapadba. Addig, a forradalom miatti zűrzavarban, a dardillyi iskolában szünetelt az oktatás. A tanulás, különösen a latin nyelv, óriási nehézséget jelentett a számára. Emiatt sok megaláztatás éri. A kisszemináriumban eltöltött évről – szokásos önróniájával – így nyilatkozott: „Verrières-ben volt egy kis szenvedni valóm.” Ezt a „butaságát” később előszeretettel hirdette, nagyította is. Gyakran ismételte: „Minden családban van egy nehézfejű gyerek, nálunk én voltam az.” Máskor ezt mondta: „Ha papok összejönnek, mindig úgy érzem közöttük magam, mint a falu bolondja.” Mindig nagyra értékelte a művelt papok tudását. Sokra becsülte az őt segítő káplánokat, papokat. „Olyan vagyok, mint egy nulla, aminek csak akkor van értéke, ha egy másik számot elé tesznek” – mondta. Ha egy-egy nehéz lelkiismereti problémára nem tudott választ adni, egy műveltebb paphoz küldte a gyónóját. Kevés tehetsége miatt gyakran kísértette a kétségbeesés érzése. Ez is közrejátszott abban, hogy háromszor is megpróbált elszökni a plébániájáról (1840, 1843, 1853).

Ez a kevés tudás azonban egyáltalán nem jelentette nála a tudás leértékelését. Esténként, amíg tehetett, rendszeresen olvasott teológiai vagy lelki témájú könyvekből. A plébánián kb. négyszáz könyv volt, amelyek közül több mint

százat ő maga vett. Ha okos pap járt a plébánián vendégségben, szerette kérdezgetni. Fiatal papként a beszédeire fél éjszakákat készült. Kész beszédgyűjteményekből próbált megtanulni részeket (annyira nem bízott a saját tudásának helyességében). Később aztán a püspöke, Mons. Devie – miután Vianney Szent János kétszáz nehéz lelkiismereti kérdést küldött el neki a rájuk adott helyes megoldással együtt – biztosította őt a bizalmáról, ami felszabadította arra, hogy merjen a saját gondolataival prédikálni. Ekkortól a beszédei egyszerű, lényegre törő, rövid mondatokból álltak, melyekben igen gyakran nagy lelki bölcsesség és mélység rejtőzött. Ahogyan Devie püspök mondogatta: „Hogy tudós vagy tudatlan az arsi plébános, nem tudom. De az biztos, hogy a Szentlélek megvilágosítja.” XVI. Benedek pápa írja, hogy a racionalizmus korában Isten ezt az egyszerű papot támasztotta. Hasonlóan ma, a sokszor még nehezebb kihívás, a relativizmus diktatúrája idején, az ő egyszerű bölcsessége mutat nekünk utat.

4. AZ ÉLŐ VÉDŐSZENT

A szent arsi plébános alakja mögött ott rejtőzik egy másik szent életű ember, akinek rengeteget köszönhetett, az écullyi plébános, Balley abbé. Amikor Jean Marie húszévesen megkérte az idős ágostonos szerzetest, hogy tanítsa őt, Balley abbé először ellenkezett. Ám amint egy kicsit jobban megismerte, azt mondta neki: „Légy nyugodt, barátom! Ha kell, feláldozom magam érted.” Felismerte a benne működő kegyelmet. A mindenki által becsült Balley abbé türelmes oktatásának és ajánlásainak köszönhető, hogy Jean Marie eljuthatott a papszentelésig. A sikeres vizsgát végül nem a lyoni szemináriumban tette le (ott a sok tanár látványa teljesen leblokkolta), hanem egyetlen professzor előtt az écullyi plébánián. A papszentelésre gyalog tette meg a 100 km-es utat Grenoble-ba.

Első kinevezését az écullyi plébániára kapta, Balley abbé káplánja lett. Gyónatási engedélyt egy éven át nem kapott. A 19. század legnagyobb gyónatója nem kapta meg a püspökétől a gyónatási engedélyt! Ő ezt természetes alázattal elfogadta. Amikor aztán megjött az engedély, az első, aki letérdelt eléje, hogy a feloldozását kérje, Balley abbé volt. A plébánián szerzetesi életet élnek szigorú napirenddel, közös imával, csendes étkezésekkel. A böjtölésben és egyéb vezeklésekben szinte versenyeznek egymással. A hívek írnak is a püspöknek az e miatti aggodalmukban. Sőt, ők is mindketten, a másik tudta nélkül, „feljelentik” egymást a püspöknél a túlzott vezeklés miatt, ugyanis aggodnak a másik egészségéért. Amikor két év káplánság után Balley abbé meghal, Jean Marie a legfontosabb emberi támaszát veszíti el. Ez az élő védőszent

azonban továbbra is kíséri, erősíti őt. Jean Marie elviszi az abbé tükrét, és azt a mosdója fölé akasztja. Azt mondja, onnan Balley abbé néz rá. Máskor megjegyzi: „Ha festő lennék, most is meg tudnám festeni az arcképét.” Milyen fontos volna, hogy a mai kispapoknak is legyenek ilyen élő védőszentjei!

5. A MOZGÉKONY EMBER

Vianney Szent János fürge, mozgékony ember volt. Néha hirtelen, meglepő módon cselekedett. Ha túlságosan tülekedtek a gyóntatószéke körül, olykor hirtelen elhatározással átment a templom másik oldalára gyóntatni. Fürge volt az észjárása is, azonnal a nyelvéen volt a kellő válasz egy-egy kérdésre. Megjegyzései gyakran humorosak voltak. Egy nagyon sokat beszélő hölgytől megkérdezte: „Asszonyom, melyik hónapban szokott a legkevesebbet beszélni?” Az asszony meglepetve felelte, hogy nem tudja. Mire ő: „Biztosan februárban, mert annak kevesebb napja van.”

Bár elsősorban a lelki életre, a Szentmisére és a gyóntatásra helyezte papi működésének súlypontját, igen sokat tett a plébániája életének felpozíciójáért is. A templomhoz harangtornyot és új kápolnákat építtet (kezdetben ő is dolgozik az építkezésnél), új oltárt és tabernákulumot készíttet, két ingyenes iskolát hoz létre. A lányok iskolája az első és talán legkedvesebb műve, amelyet tanítványai, Catherine Lassagne és (a szentség hírében meghalt) Benoite Lardet vezetnek. Erre a célra házat vesz 1824-ben. Az iskola 1827-től árvaházként is működik, mintegy hatvan árva lánynak ad otthont. Az otthonból kikerülő lányoknak munkát keres, anyagilag segíti őket, gyakran tanácsokat ad nekik. Az otthonért rengeteget tesz, a kis családi örökségét rááldozza. Később a tárgyait, még a fogait is eladja egy jámbor ereklyegyűjtőnek, hogy pénzt szerezzen. A fiúiskolát először kedves tanítványára, Jean Pertinand-ra bizza (az ő édesanyja a testvére volt Vianney Szent János első arsi kispapjának, Renard abbénak), később pedig az egyházmegyei alapítású Szent Család Testvériség szerzeteseire.

Óriási elszántsággal dolgozik. Már a tanulásban is rendkívül állhatatos. A dardillyi tanító gyakran mondogatta az iskolatársainak: „Bárcsak úgy igyekeznétek, mint Vianney!” Fiatal plébánosként sorra látogatja a házakat, ami abban az időben egyáltalán nem volt szokásos. Gyakran mondja aggódva, hogy el fog kárhozni, mert nem dolgozik eleget. Rendkívül szigorú napirendet diktál magának. Hajnali négykor megy át a templomba, és a reggeli Szentmiséig ott imádkozik. A falubeliek először, amikor a hajnalban átimbolygó kis fényt meglátják, azt hiszik, hogy tolvaj. Aztán lassan megértik, hogy egy szent kötött a falujukba. Később, ahogy nő az Arsba zárandoklók száma (1830-tól

évi kb. 30 ezer, később évi 80-100 ezer zarándok érkeznek), nyáron hajnali egykor megy át a templomba gyóntatni, és estig (a Szentmisét, a zsoltosza elmondását és a rövid ebédidőt leszámítva) gyóntat. Hajnalban – így mondja – „szükség van egy-két ostorcsapásra, hogy el tudjak indulni”. Plébánossága első hét évében rendkívül szigorúan böjtöl. Naponta csak egyszer étkezik, két szem krumplit és egy kis kenyérdarabot, néha lisztből sült lepényt eszik. Később, részben egészségi állapota miatt, rendszeren ebédel a lányiskolában. Az utolsó csepp erejéig végzi papi feladatát. Egyszer a rövid ebédszünete alatt meglátogatott egy beteget, aki később azt mondta róla: „Betegebb volt, mint én. Ahogy kilépett a szobám ajtaján, összeesett a fáradtságtól.” Vajon bennünk, mai papokban, van-e hasonló nagylelkűség, tűz, odaadás?

6. ELSZÁNT HARCOS

Ars hamar szembesült azzal, hogy az új plébános elszánt harcos. Hadat üzent a káromkodásnak, a vasárnapi munkának, a kocsmáknak, az éjszakába nyúló táncmultságoknak. Ezt a harcot nem szidással akarta megvívni. Saját elmondása szerint soha nem szidalmazta híveit a szószékről. Sokkal inkább a saját imájával, vezeklésével akart hatni. Néhány év után a káromkodás valóban eltűnt a faluból. Az emberek azt mondogatták: „Hogyan mernénk egy ilyen szent ember jelenlétében azokat a bűnöket elkövetni?” A falu négy kocsmája, egyik a másik után, bezárt. Az első kettő a templom melletti két italmérés volt, ahová a férfiak mise helyett jártak. Az egyik kocsmá bezárásakor a szent plébános pénz is adott a tulajdonosnak, hogy más vállalkozásba tudjon kezdeni. A kocsmák bezárása jelentősen csökkentette a nyomort is, hiszen az ivás volt a nyomor egyik legfőbb oka. Később még hétszer próbáltak Arsban kocsmát nyitni, sikertelenül. Harcolt az arsi plébános a táncmultságok ellen is, amelyek után igen gyakran súlyos bűnöket is elkövettek. Egyes híresztelések szerint nem oldozta fel azokat, akik táncmultságon vettek részt. Ez a híresztelés azonban hamis. Ahogyan az akkori francia papság jó része, néha egy-két nappal elhalasztotta a feloldozást. Olyan esetről azonban, amikor emiatt megtagadta volna, csak egyről tudunk. Egy fiatal lány mondta azt a szüleinek, hogy a tánc az oka annak, hogy a plébános nem oldozza fel. Idős korában azonban ezt a – hamis – állítását visszavonta. Az esti tánc után hazajövő fiatalok gyakran azonnal a templomba mentek, ahol már ott volt a plébánosuk, és rögtön gyóntak is nála.

A szent pap óriási hatással volt a falujára. Az emberek rászoktak arra, hogy reggel térden állva, közös imával kezdjék a napot, lelki olvasmányt olvassanak a családban, és közös lelkiismeret-vizsgálatot tartsanak esténként. Amikor

Arsba érkezett, egyedül csak a plébániája megtérését kérte Istentől, és azt mondta, ezért cserébe kész mindenre. Megtette ezt a mindent, ami tőle telt, és megkapta, amit kért.

7. AZ EGYHÁZ GYERMEKE

Rendkívüli módon szerette, tisztelte Egyházát, amelytől a hitet, a szentséget, az élő Krisztust kapta. Ennek az Egyháznak mindig engedelmes fia akart lenni. Ahogyan újmisésként minden ellenvetés vagy kritika nélkül elfogadta, hogy nem kapott gyóntatási engedélyt, éppen így fogadta az Arsba helyezését is. A püspök azért helyezte őt Arsba, mert ez volt az egyik legkisebb plébánia, itt nem tehetett túl sok kárt. Ő Ars határába érve letérdelt, és megköszönte, hogy ilyen óriási feladatot kapott. Egyetlen lélek is akkora, mint a világmindenség, őrá pedig 230 lelket bízta!

A legnehezebb próba az volt számára, amikor elvették tőle legkedvesebb művét, a leányiskolát és árvaházat. Devie püspök 1847-ben az anyagi nehézségek, a tanítónők nem teljes értékű végzettsége, az intézmény bizonytalansága miatt az iskolát a Szent József nővérekre bízta. Ez azt is jelentette, hogy az árvaház megszűnt. Sok család szemére vetette ugyanis a plébánosnak, hogy az ő kislányuknak miért kell szedett-vedett, sokszor kétes előéletű lányokkal együtt tanulnia. Az arsi plébánosnak, aki talán titkon abban is bízott, hogy az élete utolsó éveit a Providence-ban (az általa létrehozott otthonban) töltheti, rendkívül nehéz volt ezt a püspöki döntést elfogadnia. De végül, rövid vívódás után ezt mondta: „Én nem látom ebben az Isten akaratát, de a püspök úr igen. Engedelmeskednünk kell.” Ezzel a dolog számára el volt rendezve, a döntést később senki előtt nem kritizálta.

8. EUKHARISZTIA, BŰNBÁNAT

Papi működésének középpontjában e két szentség áll. Nem kellene-e ebben is követnünk? A rengeteg külsődleges feladat, intézmények működtetése, médiában való megjelenés helyett nem kellene visszatérni a lényeghez? Vianney Szent Jánost mágnesként vonzotta az Eukharisztiaiban jelen lévő Krisztus. Ezért megy át hajnalban a templomba. Szinte otthona lesz a templom. A prédikációit gyakran megszakítja, a tabernákulum felé fordul, és csak ezt ismételgeti: „Ő itt van! Ő itt van!” Ezért is készített új szószéket, hogy ne kelljen a taber-

nákulumnak háttal állva beszélnie. Az arsi emberekre lassan átragad ez az Eukharisztia iránti szeretet. Egyre többen jönnek be napközben a templomba. Híres maradt egy Chaffangeon nevű parasztember válasza, aki a plébánosa kérdésére, hogy mit imádkozik ilyen hosszan, ezt felelte: „Én nézem Őt, Ő néz engem.”

Mint gyóntatóra, az 1923-as népmisszió alkalmával figyelnek fel rá sokan. Egyre inkább híre megy szent életének, és a szomszéd településekről, később egyre messzebből is kezdik őt keresni. A lyoni pályaudvar külön ablakot nyit az arsi jegyek árusítására, amelyek nyolc napig érvényesek, hogy a gyónását mindenki el tudja végezni. Élete utolsó huszonhárom évét szinte teljes egészében a gyóntatószék „fogságában” tölti. A gyóntatásában is elsősorban a lénye az, ami hat az emberekre, a mély, szívekig látó tekintete, az életszentsége. Sokan mondták róla, hogy egy ártatlan gyermek tisztasága és öröme sugárzott belőle.

Életének legmélyebb titka nem az aszkézis, hanem a szeretet volt. Kezdetben szigorú prédikációi is egyre inkább erről a szeretetről szólnak. Arról az Istenről, aki „jobban szeret minket, mint a legjobb apa, mint a legszeretőbb édesanya”.

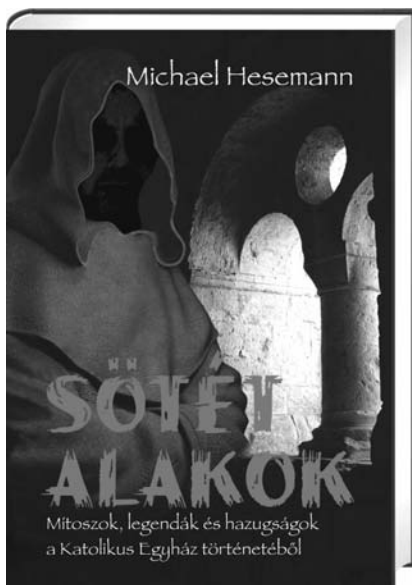
Ez a kedves szeretet a viselkedésének is alapmotívuma. Egy atyának, akit esernyő nélkül meglát a téren átszaladni, azonnal utána küld egy esernyőt. Ha egyedül végzi az esti litániát, mindig végigtérdeli, de ha más pap is ott van, akkor leül a vendég miatt.

„Isten egyik legnagyobb ajándéka egy plébánia számára egy szíve szerinti pap” – mondta Vianney Szent János. Az Egyház titokzatos termékenysége nem kis mértékben a papok odaadott életéből is forrásozik (XVI. Benedek pápa). Segítsen minket a szent arsi plébános példája, imája, hogy ilyen ajándék lehessünk Egyházunknak, plébániánknak, hogy általunk is működhessen a Szentlélek titokzatos életet, termékenységet adó ereje!

Michael Hesemann

Sötét alakok

Mítoszok, legendák és hazugságok a Katolikus Egyház történetéből

Már Somerset Maugham tudta, hogy a jó történet alkotóelemei: a vallás, a sznobizmus és a szexualitás. „Ha semmi rosszat sem írsz a Vatikánról, soha nem fogod eladni a könyvedet!” – magyarázta egyszer egy német kiadóvezető.

Ez – a kötetben is idézett – „jó tanács” számos mai bestseller-író sikerét megmagyarázza. - hírnév és az anyagi haszon reményében szenzációsnak tűnő állítások terjesztésével, valamint az egyháztörténelem homályos és kétes hírű alakjainak felvonultatásával sokan próbálják egyoldalúan láttatni a múltat. Éppen ezért szükséges olyan könyvek megjelenítése, melyek ellensúlyozzák a botránykeltő, féligazságokat terjesztő „fekete legendákat”.

Michael Hesemann izgalmas történelmi időutazásra hív bennünket: különleges látásmódot nyújt annak felfedezéséhez, hogy az egyház a történelem folyamán mindig kora gyermeke is volt, s hogy püspökei és papjai annak a társadalomnak a jegyeit viselték, amelyben éltek. Könyve mégsem ennek igazolására és védelmére készült, hanem azért, hogy hozzájáruljon a történelmi igazság feltárásához. Lebilincselő módon, történelmi alaposággal ad választ többek között ezekre a kérdésekre: Valóban nős volt Jézus? Léteznek eltitkolt evangéliumok? Tényleg élt Johanna, a nőpápa? Mi az igazság a Szent Grál, az inkvizíció vagy Galileo Galilei esete körül, hogyan történt a Templomos Rend felosztása, s valóban hallgatott-e XII. Piusz pápa a holokauszt idején?

272 oldal, keménytéblás

Ára: 3100 Ft

POSTAI RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda, 1364 Budapest, Pf. 277.

TELEFON: 318-6957, FAX: 317-0974, E-MAIL: vevoszolgalat@stephanus.hu

◆◆◆ KUMINETZ GÉZA

A bűnbánattartás jogi, vallásbölcseleti és lélektani szempontjai¹

1. BEVEZETÉS

Ebben a tanulmányunkban megpróbáljuk a bűn² és bűn kezelésével kapcsolatos problémakört jogilag, vallásbölcseletileg és lélektanilag (*psychologia rationalis et positiva*), a katolikus Egyház felfogása szerint értelmezni. Azért látjuk szükségét mindhárom szemléletmód rövid tárgyalásának, mert ez az alapvetően teológiai problémakör helyesen ilyen szintetikus látásmóddal alapozható meg.

¹ A teológiai megfontolásokat lásd: KUMINETZ G., *A bűn és engesztelés Horváth Sándor O.P. teológiai-ájában*, in *Teológia* 41 (2007) 43–53.

² A bűn több szempontból vizsgálható, akár jogi, pszichológiai, filozófiai vagy szociológiai szempontból, illetve elsősorban teológiaiilag. A teológusok többféleképpen próbálták meghatározni. Nincs azonban érdemi különbség a filozófiai és a teológiai értelemben vett bűn között. Lássunk néhány értelmezést: A bűn a Szentírásban úgy jelenik meg, mint „hibázás, a helyes útról letérés, eltévelyedés (chat-ta); mint jogtalanság, mint a helyes elhajlítása és elferdítése (avón); mint lázadás vagy bukás (pesa); mint igazságtalanság (resa); mint akaratlan, téves zavarodottság (a ságag gyökér formái)”. A bűn lehet szubjektív döntés, s „az a tulajdonképpeni bűn, mely az ember Isten előtti vétkét megalapozza. Ettől függ élet és halál, üdvösség és kárhozat, kegyelem és a kegyelem elvesztése. ... A bűn mint objektív vétség a tényállás oldalát jelzi: a destruktív és negatív hatású tettet, amelyik sért és sebeket üt, jogtalanságot idéz elő és rombol.” Vö. WEBER, H., *Általános erkölcs-teológia* (Szent István Kézikönyvek 3) (Budapest 2001) 304, 326–327. „A bűn tehát: 1. Üdvösség-nélküliség és Isten-nélküliség (hamartia); 2. ellentmondás a törvényben nyilvánvalóvá vált isteni akarral szemben (anomía); 3. az isteni igazságosság megsértése, bűn (adikia); 4. sötétség és hazugság (skótos és pseüdos).” Vö. HÁRING, B., *Krisztus törvénye I* (Pannonhalma-Róma 1997) 335. A bűnön vagy a bűnös emberen a személy valamilyen deformált alapmagatartását vagy bűnös készségét értjük. A bűn elfordulás Istentől és odafordulás a teremtett világ javaihoz. (Aquinói Szent Tamás). Ez a meghatározás ma magyarázatra szorul: „Nem arról van ... szó, ... hogy a teremtményekhez való odafordulás rossz, bűnös. A teremtmények jók, értéket hordoznak. Az embertársat kifejezetten szeretni kell. A keresztény embernek nagyon is oda kell fordulnia a világhoz, amelyben él, amelyhez küldetése szól. De nem Isten ellenére, vagyis pontosabban: nem Isten akaratát megtagadva! Mert ez az akarat az ember és a világ üdvösségét szándékolja.” Vö. BODA L., *A keresztény nagykorúság erkölcs-teológiája* (Budapest 1986) 416–417. A bűn „az isteni parancsnak szántszándékos áthágása, vagyis a kötelező isteni akaratnak szántszándékos megvetése”. Vö. CATREIN Gy., *Erkölsbölcselet I* (Temesvár 1900) 392. A bűn erkölcsileg rossz cselekmény,

A bűnbánat, illetve a bűnbocsánat kérdése talán a legfontosabb helyesen megválaszolható kérdése, lelkiismereti problémája a felelősen gondolkodó embernek, noha a modern ember erre alig fordít gondot. Ezért is aktuálisak Baranyai Jusztin professzor szavai: „Bármelyik nép, bármilyen kor, akármilyen kultúra lelki történetét vizsgáljuk, világosan élénk tárul, hogy a vallásos léleknek mindig, mindenütt és mindenkor egyik legnagyobb problémája a bűn volt. A bűntudat, mely lehangol, elernyeszt, gyötör, az életérzetet csökkenti, egyben nagy, rendkívüli energiakifejtésre indít, késztet és képesít, mikor megszüli a vágyat a menekülésre, a tisztulásra, a felemelkedésre, a bűnből való kibontakozásra.”³ Ugyanerre az igazságra világított rá Kontor Lajos, aki szerint „’dívatba jött’ a gyónás lélektani vizsgálata, melynek eredménye, a bűn terhétől való ... megszabadulás az ember lelkiismeretébe természetből beoltott törvény. Más szóval: mégsem a római Egyház találta fel a gyónást, hanem a gyónás utáni vágy benne él és benne élt a primitív emberekben, még azokban is, akiknek lelkiismerete felett éppen nincs vagy nem volt módjában a római Egyháznak uralkodni, ... – mivel – a primitív népeknél már a hitterjesztők megjelenése előtt megvolt a gyónás valamilyen formája.”⁴

Ezzel a tanulmánnyal hozzá szeretnénk járulni ahhoz, hogy ki-k helyesebb szemléletre jusson a bűn és a bűntudat dolgában. Ez annak az igazságnak a belátásához segít, hogy a bűn és a bűntudat óhatatlanul kíséri minden becsületes ember életét,⁵ amitől minden normális ember meg akar szabadulni, vagyis a bűnei bocsánatát el akarja nyerni, valamint a bűn nyomában fakadó bűntudat mardosását meg akarja ez által szüntetni.

rendetlenség, törvénytisztelet, a jó hiánya, melynek rútságát a halálos véték jelzi legvilágosabban. Az ilyen véték Isten megsértése, engedetlenség, Isten megvetése, igazságtalanság és gonoszság, hálátlanság Isten iránt, kegyetlenség Isten ellen, vakmerőség, kevélység, öngyűlölet, balgaság, oktalanság és ostobaság, a természet elleni tett. Vö. MÜLLER E., *Katholikus erkölcsstan I* (Budapest 1876) 499–503. A bűn „Isten törvényének lelkiismeretbeni, azaz tudatos és szándékos megszegése. ... Ha valaki Isten törvényét megszegi, sérelem (offensa) esik Isten akarátán és jogtalanság (iniuria) történik Istennel szemben. A sérelem és jogtalanság Isten nemtetszését és büntetését vonja maga után. Bűn akkor jön létre, ha az Isten törvényét áthágó cselekedetet a cselekvés rosszságának ismeretében, azaz szándékosan visszük végbe. De nem szükséges, hogy a cselekedetben rejlő rosszságot egészen világosan lássuk (advertentia clara et distincta); elegendő a bűn létrejöttéhez a cselekedet bűnösségének általános ismerete (confusa). Ha általánosságban tudjuk, hogy a cselekedet erkölcsileg rossz, vagy éppen súlyosan rossz, azaz Isten akarátát sértő, nem szabad elkövetnünk s elkövetésével vétkezünk.” Vö. EVELTOVICS K., *Katolikus erkölcsstan I* (Budapest 1940) 131.

³ Vö. SLACHTA I., *A penitenciatartás lélektani megvilágításban* (Budapest 1939) 5. A továbbiakban főleg erre a műre fogunk támaszkodni, s mondandónkat e szerző útmutatása szerint fogjuk előadni.

⁴ Vö. KONTOR L., *A gyónás, mint társadalmi és közjogi aktus a primitív népeknél*, in *Theologia* 4 (1937) 175.

⁵ Ártatlanságunkat szükségképp veszítjük el. Az első naivitás elvesztése után a második naivitás kivívása embert próbáló feladat. Vö. BRANDENSTEIN B., *Etika* (Budapest 1938) 239.

2. JOGI MEGFONTOLÁSOK A BŰNRŐL, BÜNTETÉSRŐL, JÓVÁTÉTELRŐL, MEGBOCSÁTÁSRÓL⁶

A bűn, bűnösség, büntetés, elégtétel és hasonló kifejezések őshonosak a jog hazájában, s talán nem tévedünk, ha a vallási dimenziótól eltekintve azt állítjuk, hogy ez az őshazája ezeknek a kifejezéseknek. Az emberlét jogi dimenziójának alaptapasztalatához tartoznak ezek a fogalmak, hiszen talán nem kellene oly gyakran élnünk a jogrend kényszerével, ha nem lenne bűn, véték, bűncselekmény. Aki nem gyakorolja az igazságosság erényét, vagyis nem adja meg kinek-kinek a jussát, súlyosan megsérti embertársát, magát a közösséget, de önmagát is. A jogrend egyik gyökere talán épp az a belátás, hogy szükség van az emberi kapcsolatok kellő mederben tartására, vagyis az együttélés rendjének biztosítására, s ennek nyomatékához a kényszerre és végső esetben a büntetésre. Ezt súgja a józan ész, ezt súgja a jogtalanul megsértett igazságérzet. A kényszer és a büntetés, mivel korlátozza az emberi szabadságot, csökkenti az emberi méltóságot, testi-lelki fájdalmat okoz, ezért hatékony eszköze lehet annak, hogy ne forduljanak elő jogsértések, illetve minősített jogsértések, azaz bűncselekmények.⁷ A jogsértés ugyanis kárt okoz az embertársnak. A kár lehet anyagi, szellemi vagy erkölcsi jellegű, s addig nem térhet vissza normál kerékvágásba a sértő és a sértett közötti kapcsolat, amíg a sértő helyre nem állítja azt a jogi értelemben vett elégtétellel. Ez lenne a *pretium doloris*. Ha ezt a vétkes nem teszi önként – és az esetek jó részében nem teszi –, akkor a társadalmi hatalom képviselőjének kell megállapítania, hogy valóban bűncselekmény vagy jogszabálysértés történt-e, s hogy mi a tényleges *pretium doloris*. Jogi értelem-

⁶ Vö. VALSECCHI, A., *Pena e perdono. Provocazioni interdisciplinari per la teologia*, in *La Scuola Cattolica* 135 (2007) 439–449.

⁷ A büntetés ugyanis egyszerre nevelő (megjavulás, belátás), az igazságosság rendjét helyreállító és a jövőben hasonló cselekvéstől óvó (megelőző) intézkedés, éppen azért, mert a legdrágább kincsünket, a szabadságunkat korlátozza jogaink gyakorlásában akadályozva minket. Nem szabad elválasztanunk egymástól ezeket a funkciókat, mert akkor óhatatlanul torzul mindegyik funkció. Ha csak izolálni akarjuk a bűncselekmények elkövetőit a társadalomtól, úgy nem adjuk meg számukra a lehetőséget, hogy ismét hasznos tagjai legyenek annak, és szembekerülünk az igazságossággal is, mivel indokolatlanul hosszan akarjuk izolálni őket. Ha csak nevelni akarjuk őket, hajlunk arra, hogy felmentsük a vétkest, s így szintén az igazságossággal kerülünk szembe, hiszen a büntetést le kell tölteni. Ha csak igazságot akarunk szolgáltatni, akkor úgy gondoljuk, hogy csak le kell tölteni a büntetést, és kész. Így elfeledkezünk arról, hogy a büntetés letöltése után az ismét szabadlábban levő személy ember, s jó lenne, ha jó útra térne. Arra kell tehát a polgárokat nevelni, hogy a büntetést rossznak, nemkívánatosnak tartás, tehát kerüljék a jogsértő magatartást, s ha már megbüntették őket, akkor fogadják el lelkiismeretben a büntetést, vállalják a bűnhődést mint jogos szabadságkorlátozást vagy egyéb kellemetlen-ségeket, s letöltve azt, ismét a jó úton járjanak. Így vezekeljék le tettüket. Ez a folyamat vezet el a vétkest ismét emberi méltóságának teljes tudatához, s vezet el lelki megtisztuláshoz.

ben ezzel elintézt az ügy, mivel a vétkes letölti büntetését, visszaszolgáltatta a kérdéses dolgot, vagy kifizeti a kiszabott kártérítést. Ám ettől még nem jött létre a sértő és a sértett között a korábbi felhőtlen embertársi viszony, csak jogilag állt helyre a rend, mivel a megsértett igazságosságot állították csak helyre. De a szó igazi értelmében megbocsátásról nem lehet beszélni. Lehetséges egyáltalán a jog területén megbocsátásról beszélni? A válasz nem is olyan egyszerű. A törvényes feljelentéstől való elállás (magánügyekben) vagy a lemondás arról, hogy a sértett felet megbüntessék, lehetnek a kínálkozó megoldások. Felmerülhet az amnesztia, kegyelemben részesítés, kötelezettség elengedése, a feljelentés visszavonása, büntető rendelkezések visszavonása stb.

A büntetés a múltra irányul, az elkövetett tette mutat, ezt tetted, és ezt nem lehet nyomtalanul helyreállítani (nem lesz soha *status quo antea*). A megbocsátás ellenben a jövőbe tekint, felejtjük el a múltban történeteket, s mégis kezdjük újra. A bűncselekmény mintegy szövetségkötés a rosszal, a megbocsátás pedig úgy is felfogható, mint a jóval való szövetségkötés, a vétkes kiváltása a bűnből, a bűnös és ezért megbélyegzett állapotból.

A jog, úgy tűnik, csak ennyit tud tenni, ám tevékenysége nélkülözhetetlen, mivel a jogi értelemben vett elégtétel vagy a róla való lemondás nélkül nem lehet továbblépni a teljes kiengesztelődéshez vezető úton. Ám ha valaki a jog szabta kényszerítő lépéseket, illetve a megbocsátás jeleként vehető jogi lépéseket mint lelkiismerete hangjának sugallatát elfogadja és megteszi, nagy lépést tett a szó teljes értelmében vett megbocsátás és kiengesztelődés felé.

⁸ A bűn az alábbi módon keletkezik Evetovics Kunó szerint: „A bűn szabadakaratból fakadó cselekedet. Létrejöttének folyamatát elemeire bontva a következőkben vázolhatjuk: Elénk áll a felismerés különböző foka szerint külső érzékeink, képzelőtehetségünk vagy az értelem útján valamely felkínálkozó tárgy vagy cselekedet, amelyhez a törvény megsértése nélkül hozzá nem nyúlhatunk, meg nem tehetünk. Érzéki és vágyó tehetségünkben természetesen hajlandóság mutatkozik a tetszetős tárgy birtokba vételére, az ilyen cselekedet megtételére, mielőtt még megfontoltuk volna a cselekedetben rejlő jóságot vagy rosszasságot. Amíg az értelem ezt a munkát el nem végzi s az akaratnak helyes utat nem mutat, bűn nem állhat elő, mert az akarat magában véve vak tehetsége az embernek, mely irányításra szorul. Miután az értelem meghozza ítéletét, az akarat szabad voltánál fogva elhatározhatja magát a törvénytelen dolog elfogadására vagy elvetésére, megtételére vagy elhagyására. A rossznak ez az elfogadása, az abba való beleegezés által áll elő a bűn. A bűn tulajdonképpeni eszközlője tehát az akarat, mely szabadon határozza el magát a törvényellenes cselekedetre. A törvényellenes cselekedetre az akaratot vonzza, ingerli: a bűnre való kísértés, amelynek előidézésére szolgálnak a különböző bűnalkalmak, ezek pedig magukban hordják a bűnveszélyt. Bűnveszély, bűnalkalom és kísértés tehát kapcsolatos fogalmak.” Vö. EVETOVICS 133. Megjegyezzük, hogy ez a régimódinak tűnő

3. BÖLCSELETI MEGFONTOLÁSOK A BŰNRŐL ÉS BŰNBÁNATRÓL

A vallásbölcselet tanúsága szerint a vallásokban egyetemes módon van jelen a bűn,⁸ a büntudat és a bűnbocsánat kérdése. Éspedig úgy, hogy a bűn szükségképp sérti az istenséget, s az ember bizonytalan a tekintetben, hogy bánata és az okozott kár helyreállítása után, az istenség valóban megbocsátotta-e az elkövetett vétkeket.

A természetes ész fényénél az alábbi igazságokat tudja kikövetkeztetni az emberi ész a tapasztalatra való reflexió segítségével: 1. Egy az Isten. 2. A világ Isten teremtménye, melyben sajátos törvények érvényesülnek.⁹ 3. Az emberi lélek halhatatlan. 4. Az ember szellemi lény is, tehát értelme és szabad akarata is van. Az emberi értelem tehát nem teremti a világ törvényeit – sem a fizikai, sem a szellemi, sem az erkölcsi, sem a jogi világ alapvető törvényeit –, hanem csak felismeri, és azok mint amolyan imperatívuszok állnak előtte. Értelmével ezekben több-kevesebb mélységgel bele tud tekinteni. Szabadsága révén képes e törvényeket megszegni, azokkal visszaélni. A természettől ellesett fizikai, kémiai és biológiai, de ma már a pedagógiai és pszichikai törvényeket is képes az ember úgy a maga szolgálatába állítani, hogy ezáltal visszaél a kozmosz rendjével, az erkölcsi és a rá épülő jogi rend alapelveivel. Azokkal az alapelvekkel kerül szembe, melyeket nem ő alkotott, csak felismert, és megtagadott. Innen a bűn és a büntudat, mely nemcsak embertársával, családjával, hazájával vagy más népekkel állítja szembe úgy az egyént, mint a családokat és a nemzeteket, hanem az istenséggel is. A fenti négy bölcseleti igazság fényében érthető, hogy miért is vallásos lény természete szerint az ember. Azért, mert értelmes természetű egyedi szubsztancia.

leírás nem veszítette el értékét. Éspedig azért nem, mert egyedül az akaratunk szabad, s általa vagyunk mi magunk is szabadok. Az értelmet köti a felismert igazság, az érzelmeinket kötik azok sajátos tartalmi. Ezeket mintegy csakis az akarat segítségével tudjuk felülbírálni. A végső ítélet meghozása a szó szoros értelmében az akarat döntése. Ez a kifejezés nem ellentétes a bibliai szív szavával, a szándék tisztaságával, hanem épp annak konstitutív eleme. További megjegyzésünk arra vonatkozik, hogy ma az emberek ritkábban jutnak el az akarat valódi szabadságának kimunkálásához, vagyis a kellő akaraterő megszerzéséhez. Ezért részben hibásak csak, mivel a társadalom e vonatkozásban általában nem vértézi fel új és munkába álló tagjait.

⁹ A természettudomány tételei nincsenek ellentétben ezzel a kijelentéssel, mivel az örök anyagot sem látta senki. A természettudomány csak empirikus tényeket vezet vissza más, általánosabb tényekre, okokra. Sőt, azt kell állítanunk, hogy a természettudomány előtt ma is és mindvégig megoldatlan marad pusztán természettudományos módszerrel az alábbi kérdések kellő megfejtése: 1) „az erő és anyag mibenléte 2) a mozgás 3) az élet eredete 4) a természet célszerű berendezése, 5) az érzet keletkezése 6) a gondolat keletkezése és 7) az akarat szabadsága”. Vö. DUDEK J., *Dogmatikai olvasmányok* (Budapest 1914) 17. Ez azt jelenti, hogy a természet is tele van titkokkal.

3.1. Igazolható-e a penitenciatartás bölcséleti alapon?

A büntudattól való megszabadulás útja a *psychologia rationalis* fényében az elégtétel vágyában és szükségességében mutatkozik meg talán leginkább. Ennek formái korról korra különbözhetnek, ám forrásuk mindig az alábbi három alapvető igazság: 1. Az ember „nem önmagától való, független lény. Létét egy más Lénynek köszönheti, aki lényegesen más, mint ő maga. ... A név változik, a jelentés mindenütt ugyanaz: elismerése egy legfőbb szellemnek, aki úr, akitől minden ember élete függ, aki az ember rendeltetését kijelöli, aki gondját viseli, és akitől e földi élet után a földöntúli életet várja. 2. Van törvényszerűség. Vannak parancsolt és tilos dolgok. Ezért a jó és rossz közt lényeges különbség van. 3. Az emberben él a büntudat és a bűn büntetéséről való bizonyosság. A legfelsőbb Lény a parancsok közvetlen vagy közvetett szerzője és azoknak érvényt is szerez. ... A lelkiismeret szava itt-ott elnémítható hosszabb vagy rövidebb időre, de végleg el nem fojtható. Nyugtalanágának erőssége különbözni fog a bűn nagysága, a lélek érzékenysége, nevelésének minősége, vallásának tisztasága és emelkedettsége szerint, de soha sem fog teljesen hiányozni. ... A lelkiismeret azt mondja: Megszegtem a parancsot, az Úr haragszik, a Törvényhozó igazságos, keresnem kell bocsánatát.¹⁰ Az értelem és lelkiismeret tanúságtétele alapján az emberiség önkéntelen következtetéssel rányit a jóvátétel szükségességére és hogy eleget tegyen, elfogadja az Úr Istentől meghatározott jóvátételi módot, vagy ha ilyet nem ismer, maga állítja be legjobb tudása szerint a penitencia-tartás intézményét.”¹¹

A vallástörténet tanúsága szerint nem volt vallás, mely ne hozott volna áldozatot a Legfelsőbb Lénynek, mellyel nemcsak az Istenség felségét, a saját neki való alávetettségét, de bűneinek jóvátételét, engesztelési szándékát is kifejezte. Ezen túl sokféle penitenciatartási mód létezett és létezik az egyes vallásokban, melyek között első helyen a törvény megszegésének elismerése áll. Ezt akár általános, akár részletes módon ki lehet és lehetett fejezni, vagyis a bűnököt meg kellett vallani. A javuláshoz vezető első lépés tehát az önismeret. A bánatos beismerés után az elkövetett bűnököt jóvá kellett tenni, tehát ve-

¹⁰ „A római jog tanúsága szerint a büntetés ... eredetileg elégtétel formájában jelentkezett. Ez összefügg azzal, hogy a kezdetleges jogok a társadalmi erkölcs sérelmében általában egyúttal a felsőbb törvény sérelmét is látták. A büntetés az ilyen, isteneket ért sérelem megtorlása. Általában a közösségből való teljes kizárást vagy a személy feláldozását jelentette. Később szabályozta a sacralis jog e helyett az áldozat helyett elégtétel, engesztelés nyújtásának lehetőségét. Ilyen engesztelés a büntetés, amelynek az első kifejezése a római jogban is az elégtétel, supplicium. Ugyanerre a váltságdíjadásra utal a büntetés-ként használt „damnum” kifejezés is, amely a dare=adni igének származéka; olyan adást jelent, amely a szolgáltatónak egyúttal hiányt okoz. Ilyen értelemben később kár is, és az ilyen szolgáltatásra való

zekelni kellett, amíg a lelkiismeret kínzó szava el nem hallgatott. Illetve, a bűnököt valakinek el kellett vennie. Ennek alapján bizton állítható, hogy „az értelem a vele született képességnél fogva ráirányít a Teremtő ismeretére, meggyőződik a természetes törvények létezéséről és a lelkiismeret bizonyítja, hogy az emberi akaratnak egyeznie kell a törvényekkel. ... Az értelem azt mondja: Az erkölcsi rend megsértetett, az erkölcsi rendet vissza kell állítani, vezekelnem kell. Az akarat azt feleli: Vezekelni akarok, és meg is cselekszi. ... Ez a mi jobbik énünknek világos és csalhatatlan szava, mely az elesettet felkelésre szólítja, ez a legmélyebb, legerősebb, legegészségesebb lélektani alapokon nyugvó tény.”¹² Ebből adódóan a bűnbánat annak a reménye, hogy van bocsánat, azaz van értelme a vezeklésnek.¹³

3.2. *A penitenciatartás és a jellem*

A penitenciatartásban, melynek szükségére a lelkiismeret szava hívja fel a figyelmünket, ott van az ember természetes jellem-igénye, mely tulajdonképp nem más, mint a törvények szerinti élet vágya, a megsértett erkölcsi rend helyreállításának vágya. A jellemesség ugyanis arra ösztönzi az egészséges lelkületű embert, hogy ha valakit megbántott, akkor ki kell engesztelnie a megbántott személyt. Ha kárt okozott, azt jóvá kell tenni, ha tartozása van, ki kell egyenlíteni.¹⁴ Ezt a törekvést nevezhetjük jellemérzésnek, a lélek természeti törvényének, hiszen „minden, ami az emberben jellemes, egyúttal az erőnek és egészségnek jegyében áll, és minden, ami jellemtelen, ugyanakkor lelki dekadenciát, elferdülést, gyengeséget, betegséget is jelent. A lelkileg egészséges ember természetszerűleg vágyódik a megzavart erkölcsi rendnek vezeklés útján való helyreállítására. Viszont a vezeklés gyakorlása erősíti a jellemet. Úgy, hogy a kettő: jellem és penitencia-tartás, egymásra kölcsönösen hatnak.”¹⁵ Ez már áll a természeti jellemre is, amely a velünk született tulajdonságainknak, adott körülmények közt, mindig ugyanazon módon való ösztönszerű megnyilatkozása. Mennyivel inkább áll ez a szoros értelemben vett jellemre! Miben

rászorítás damnare, elítélni értelemben válik jogi szakkifejezéssé. Görögből vett jövevényszava a váltáságnak a poina, latinul poena.” Vö. ZLINSZKY J., *Római büntetőjog* (Budapest 1991) 12.

¹¹ Vö. SLACHTA 11–14.

¹² Vö. uo. 25–26.

¹³ Vö. SZENT AMBRUS, *A kötelességekről. A bűnbánatról* (Erkölcsteológiai Források 2) (Budapest 2004) 232.

¹⁴ Ma mintha kezdene megfordulni ez az egészséges trend, amit tréfásan úgy fejezhetünk ki, hogy a régi res clamat ad dominum elve helyett ma a dominus clamat ad rem kezd érvényesülni.

¹⁵ Vö. SZENTMÁRTONI M., *A személyi érettség felé*, in AA.VV., *Teológiai vázlatok II* (Budapest 1983) 105–191.

különbözik a kettő? A természeti jellem az egészséges emberi léleknek ösztönserű rendszeres megnyilatkozása. ... A kidolgozott jellem ugyan a természeti jellemre épül, de hasonlíthatatlanul több annál. A kidolgozott jellem feltételei a tudatosság, az etikai törvények tisztelete és szeretete, az akarat felszabadíttósága. Az erkölcsi jellem nem más, mint magatartásunknak elveinkkel való állandó egyezése. Ebből több dolog következik: Először: csak értelmes lénynek lehet jelleme, mert csak az képes olyan cselekedetekre, melyeknek összességét magatartásnak nevezhetjük. Másodsor: zsinórmértékét csak olyan törvények képezhetik, melyeket tőlünk független, fölöttünk álló tekintélytől kaptuk. Ha az alapját képező törvényeket mi szabtuk meg, vagy hozzánk hasonló, viszonylagos és nem abszolút értelmű és hatalmú lény, akkor a törvény is, melyre az elveknek és így a jellemnek épülnie kellene, bizonytalan futóhomok és a reá épülő elv és jellem is ingatag. Harmadszor: az embernek veleszületett adottságai, hajlamai, vérmérséklete ellenére is, a jellem végeredményben az akaratnak műve. ... Az akarat a jellem megalkotója, mestere.”¹⁶ Itt rögtön megjegyezzük, hogy az akaratnak ugyanakkor ép eszményre van szüksége, különben a jellemfáradás és az eszménnyel való azonosulás torzót fog eredményezni. A penitenciatartás során ott az eszmény, a Teremtő és az általa alkotott erkölcsi rend kötelező ereje. Ebből az következik, hogy minden látszat ellenére a penitenciatartás mint sajátos vallási cselekedet mélyíti el legjobban a jellemképződés egyik főszereplőjét, a helyes törvénytiszteletet, ami az önismerettel és a mindennapokban való állandó, mind jobb alkalmazással kialakítja bennünk a józan ítélőképességet. Éberré teszi kötelességtudatunkat, reálisan számba veszi a teljesítés lehetőségeit, és erősíti akaratunk szabadságát.¹⁷

3.3. *A különböző penitenciatartási módok és a jellem kapcsolata*

Az egyes vallásokban más és más módon történhet a kiengesztelődés mint a bűntudattól való szabadulás és a bűnök eltörlésének folyamata. Ám ezek a különböző gyakorlatok négy dologban alapvetően „megegyeznek: 1. mind ugyan-

¹⁶ Vö. SLACHTA 27–30.

¹⁷ Hasonló ez ahhoz az igazsághoz, hogy igazában mit ad nekünk a vallásgyakorlás, az elvek ismeretén túl? Azt, hogy kialakítja bennünk a helyes igazságérzetet, az egyetemes emberszeretet képességétől pedig elvezet annak készségéig. Ezért aki elhagyja vallása akárcsak kultikus értelemben vett gyakorlását, előbb-utóbb elveszíti a fenti képességek helyes gyakorlását, józan ítélőképességét is.

¹⁸ Vö. SLACHTA 34.

¹⁹ A bűnök megvallása lehetett államjogi, közjogi aktus, büntetőjogi eljárás része, a testi gyógyulás eszköze, az istenség haragjától való félelemre adott válasz, míg a legfejlettebb formája a személyes

annak az igazságnak felismeréséből fakadnak, 2. a léleknek ugyanazt a szükségletét elégítik ki, 3. elsősorban az Úr bocsánatát akarják megnyerni, és 4. további céljuk, hogy megerősítsék az embert jövő bukásokkal szemben. Ha ez a megegyezés fenn is áll, a cél elérésére alkalmazott eszközökben és így az eredményességben nagy az eltérés. Főleg jellemnevelő hatásuk nagyon különböző.”¹⁸ A penitenciatartás általában elégtételeket, testi és lelki önmegtagadásokat, vezekléseket foglal magában, amelyek erősítik az akaratot, ami nélkül nincs egészséges önuralom. Ugyancsak erősítik azt a tisztánlátást, amelynek a segítségével meg tudjuk különböztetni a bűnt az erénytől, ami fokozza a bűnnel szembeni ellenállást, illetve az erényhez való ragaszkodást.

A primitív népeknél az elégtétel elsősorban böjtből és megtartóztatásból áll, mivel náluk az erkölcsi érzék bizonyos értelemben fejletlen. Van, ahol a vezeklés célja a testi szenvedéstől való szabadulás, vagy a testi egészség megőrzésének vágya.¹⁹ Fejlettebb fokon már előírás a személyes bűnbevallás, aminek szintén még az előbbi vágyak teljesebbé, illetve az istenség kegyeinek elnyerése a célja. Ám „az a vezeklés, mely elmulasztja a magasabb felfogás ápolását, nem lesz képes nemesebb jellemeket nevelni, mert hiányzanak a tökéletesebb magatartást biztosító feltételei. Az ilyen bűnbánóknál az akarat el fogja veszteni kitarását olyan esetekben, melyek nyomában nem jár látható büntetés. Az akaratnak meredek utat kell megjárnia, ha állandóan követni akarja a kell-t. Erős belső és külső támadásoknak kell ellenállnia, fárasztó és hosszantartó erőfeszítésekre kell felkészülnie. Ha nem kap ehhez mért indító okokat, a győzelem erkölcsileg lehetetlen. Még a választott nép, a zsidó nép is azért bánja bűneit, mert fél. Bánata mély. ... A lázadó angyalok bűnhődése, a Paradicsom elvesztése, a mennyország tisztább fogalma, a Jehovától való választottság biztos tudata mind olyan élővé teszik a bánatot a zsidó népnél, amilyen élővé azt egyik vallás sem tudta fokozni. A szegénytől és bánattól eltöltött szív Jeremiás örökszép lamentációiban és Dávid zsoltáraiban önti önvádjának és fájalmának keserűségét. De nézd a bűnbánót: félelem uralkodik rajta. ... A félelem törvénye még nem adott helyet a szeretet törvényének. Az emberi lélekben a legnemesebb érzelem, az örök Tökéletesnek és Jóságnak sze-

bűntudat, melyet az Isten iránti tiszta szeretet motivál. Vö. KONTOR 175–177. Végeredményben mind-egyik bűntudati szint elárul valamit erről a rendkívül bonyolult lelki jelenségről. Ott van benne az a vonás, hogy az egyéni bűn következménye ohatatlanul áterjed a közösségre, tehát a közösségnek is van joga a bűn által kialakult rendetlenség helyreállítására. A közösség joggal kéri számon tagjai vétkeit, mivel az elkövetett bűn tudatával a szervezet sem testileg, sem lelkileg nem funkcionál tökéletesen, tehát gyógyulásra van szüksége. A bűnösség magába foglalja azt az érzést is, hogy felelni kell érte, s a bűnös méltó a büntetésre, amit el kell fogadnia, le kell vezekelnie. Benne van a megsértett istenség és megsértett embertárs (közösség) jogos haragjának érzése is, ami félelemként nehezedik a lélekre. Ezt pedig csakis a kölcsönös kiengesztelődés szünteti meg, s ekkor áll helyre ismét a lélek harmóniája.

retete még néma. ... Aki szeretetből bánja bűnét, az nemesebb okból bánja, mint akit a félelem indít. ... Isten tiszta szeretete, melynek birtokában kizárólag azért fájlaljuk a bűnt, mert avval megbántottuk az Úr Istent, aki végtelen Jóság. Az a penitencia, mely anyjának a tiszta szeretetet nevezheti, áll az öszszesek közt első helyen, mert a tiszta szeretet áll legmagasabban az erények közt és így legmagasabbra emeli az emberi lelket. A jellem kialakulása önismeret nélkül elképzelhetetlen, a penitenciatartásnak tehát helyes és biztos önmegítélésre kell a hívőt elvezetnie.”²⁰ Ennek az ítélőképességnek a lelke pedig az indító ok, vagyis a cél. Ennek a célnak vagy a célhoz vezető eszközöknek a megítélésében és kiválasztásában tévedhet az értelem, tehát olyan célt vagy eszközt jelöl meg, ami bűn és bűnös, de az sohasem történhet meg, hogy valaki a saját rossz szándékát tekintse jónak, s ennek következtében magát ártatlannak vélje. Ezt az indító okot „csak a zsidó vallás vette tekintetbe és csak ennél találunk olyan egyéb megkülönböztetéseket is, melyek a cselekedet erkölcsi mivoltát módosítják. Külön rendelkezései állanak fenn az indító ok megítélésén kívül a tudatlanságból, rosszakaratból vagy gyengeségből elkövetett bűnöknel. Súlyosbító körülménynek tekintették, ha valaki hivatali méltóságával visszaélve vétkezett, ha rokoni kapcsolatból folyt a bűn elkövetése, ha a bűn közeli rokonok közt fordult elő, vagy az úr és szolgája közt. ... Az ilyen erkölcsi megítélés mekkora beletekintést tételez fel az emberi cselekedeteknek műhelyébe és milyen egyéni kezelést igényel. A bűnbánóra gyakorolt nevelői hatás is természetesen ennek megfelelő lesz. A valóban eredményes és rendszeres nevelésnek ki kell terjednie az erkölcsiség egész területére, tehát nemcsak a cselekedetekre, hanem a gondolatokra és érzelmekre, melyek olyan szoros kapcsolatban vannak egymással, hogy nincs szabad cselekedet, melyet ne gondolat vagy vágy váltana ki. Ennél fogva nem elég a külső cselekedeteket szabályozni, hanem a gondolatokat és érzelmeket is irányítani kell. Mindkettő az akarat hatalma alatt áll.”²¹ Illetve kisebb-nagyobb befolyásra tud szert tenni az akarat úgy a gondolatok, mint az érzelmek felett. De az tény, hogy ha nincs meg az akarat kellő uralma, akkor ez a vonás jelzi, hogy a jellem még messze van teljes kibontakozásától. Mármint a gondolatok és érzelmek bűnöknek adhatnak tápot, s ezt a vonást a természeti vallások általában nem veszik tekintetbe, míg a mózesi törvények igen. Elég csak a Főparancsra vagy a Tízparancsra utalni. Ott van a teljes szívedből, teljes elmédből, egész lelkedből, vagy a ne kívánd stb., melyek egyértelműen utalnak erre. Ez vezetett oda, hogy a penitenciatartás lényege a szív tisztaságában éri el teljességét, ami a belső és sokszor rejtett bűnökkel és bűnös

²⁰ Vö. SLACHTA 35–39.

²¹ Vö. uo. 40–42.

²² Vö. uo. 46.

készítésekkel szembeni harcot és annak vállalását jelenti. Ennek a harcnak talán egyik legnagyobb küzdelme a kedély kellő ápolása.

A fentiek alapján a penitenciatartás, tehát a bűnbánat erényének gyakorlása nem letöri az embert, hanem épp ellenkezőleg, megnyugtatja, mivel az illető felismerte a bűnt és ellene mondott annak.

Jóllehet „a bűn véges lénynek véges cselekedete és önmagában tekintve a benne levő rossz is véges, de amennyiben a megbántás végtelen Lény ellen irányult, azért csak végtelen jóvátétel képes a megfelelő elégtételt megadni. Ember ilyet nem adhat. Önmagában tekintve a megbékélés útja lehetetlen.”²² Ezért gyötri a bűnbánót és vezeklőt a kétely, hogy az istenség valóban megbocsátotta-e bűnét és elfogadta-e a vezeklését. Ki adhat erre kétséget kizáró feleletet? Ki fogja őt erről biztosítani? Az Úr Jézus volt az – a vallástörténet tanúsága szerint –, aki feleletet adott erre a kérdésre, és pedig Ő maga hatalmazta fel apostolait a bűnbocsátás és bűnmegtartás hatalmával.²³ Ez tehát a fenti kétely feloldását jelenti. Akinek a pap az Ő nevében megbocsátja bűneit, az a bűnös megnyugodhat bűnei bocsánata és vezeklése elfogadása felől. A természetes vallások papjai mint amolyan hieratikus papság részesei – emberi tekintély szabta ki rájuk ezt a feladatot – természetes bűnbocsánatot adhatnak, közvetíthetnek, amely nem oldja fel teljesen a fenti, lelket mardosó kételyt. Erre csakis a hierarchikus papság képes, mivel ezeket az embereket maga az Isten bízta meg papi feladataik végzésével. Ezzel a papsággal rendelkezik a Katolikus Egyház.

Azokat tehát, akik nem ismerik, és „tanulmányozni kezdik a katolikus penitenciatartást, meg fogja ... lepni ennek egész rendszere és az abban kifejeződő mély lélektani ismeret és nevelői bölcsesség. Csodálkozva fogják látni, hogy milyen mélyen megérti a megismerő és elfogadó képesség működését és egymásra hatását, mennyire megérti a törvényeket, melyek alapján a lélek új szokásokat alakíthat ki és régi szenvedélyeket fojthat el és melyek alapján az akarat cselekvésbe megy át. Számol az emberi természet törékenységével, a környezet és öröklés befolyásával és az egyéni sajátosságokkal. Megérti az embernek együttérzés után való sóvárgását és mindezen ismeretek birtokában megalkotja a penitenciatartásnak azt a módját, mely a legalkalmasabb arra, hogy újjáteremtse a megbotlott és összetört embert. És mindenek fölött felhatalmazása van, hogy biztosítsa a bűnbánót, hogy célját elérte, megkapta a bocsánatot. És békét ad.”²⁴ A katolikus értelemben vett gyónás és helyes gyakorlata megóv az önbecsapás sokfejú sárkányától, mivel senki sem lehet bíró a maga ügyében. Az ember „folyton takargatja, szépítgeti, mentetegeti magát; bámulatos lelemé-

²³ A gyónás tehát az apostoli egyház intézménye. Vö. PROHÁSZKA O., *A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat* (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái II) (Budapest 1927) 141.

²⁴ Vö. SLACHTA 48.

nyességgel, ékesszóló fordulatokkal tudja bűneit leszállítani s élüket, mellyel lelkiismeretünket sebzik, tompítani. *Nemo iudex in sua causa*, s éppúgy *nemo medicus in sua infirmitate*; félni kell magunktól s feltárni kell lelkiismeretünket másnak, hogy ő döntsön, teljesen elfogulatlanul s mutassa meg ítéletének tükrében igaz ábrázatunkat.”²⁵ Mindebből érthető a gyónás isteni parancsa.

A fentiekből világos, miért is van köze a bűnnek az istenséghez, s hogy miért ott teremnek jellemóriások, ahol az Isten iránti tiszta szeretet a bűnbánat alapja, illetve hogy hol és mi módon található és kapható gyógyír a bűnétől és büntudatától szabadulni akaró ember számára. A probléma a valláson belül is elvezetett a bűnbocsátó hatalommal felruházott papsághoz mint Isten felhatalmazott képviselőihez.

Az eddigiekből elég támpontot kaptunk arra vonatkozóan is, hogy az emberi lélek bűnétől szabadulni akaró vágya természetes lélektani jelenség, melynek sajátos természetes folyamata van. E törvényszerűségek megvetésével nem adatik senki emberfiának bűnbocsánat és valódi lelki béke, hanem ellenkezőleg a lelki betegségek gócpontjává lesznek azok a bűnök (külső és belső, ismert és rejtett egyaránt), melyekre nem keres gazdájuk olyan gyógyírt, melynek segítségével azok valóban eltöröltetnek, s a lélek visszakaphatja békéjét.

4. PSZICHOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK A BŰNRŐL, BŰNTUDATRÓL ÉS BŰNBÁNATRÓL²⁶

Bűnösségünk felfedezésében és kellő kezelésében ma a jogi és bölcséleti előítéleteken túl az uralkodó pszichológiai irányzatok között főleg a mélylélek-

²⁵ Vö. PROHÁSZKA 169.

²⁶ Ebben a fejezetben elsősorban Szentmártoni Mihály pszichológiai professzor gondolataira támaszkodunk. Vö. SZENTMÁRTONI M., *La confessione. Teologia, psicologia e pastorale in dialogo*, in *Folia Theologica* 6 (1995) 173–196; Uő, *Lelkipásztori pszichológia* (Budapest 1999); Uő, *Istenkeresésünk útjai* (Szeged 2000); BENKŐ A. – SZENTMÁRTONI M., *A gyógyító Jézus nyomában. A lelki élet lélektanához* (Budapest 2003); BENKŐ A. – SZENTMÁRTONI M., *Testvéreink szolgálatában. A pasztorálpszichológiáról mindenkinek* (Budapest 2002).

²⁷ A Katolikus Egyház Katekizmusa öt névvel illeti a bűnbocsánat szentségét. „A megtérés szentségének nevezik amiatt, hogy szentségileg megvalósítja Jézus megtérésre szólító hívását, tudniillik az elhatározást a visszatérésre az Atyához, akitől az ember a bűn által eltávolodott. A bűnbánat szentségének nevezik amiatt, hogy megszenteli a keresztyén bűnös személyes és egyházi megtérésének, bűnbánatának és tételének útját. A gyónás (a bűnök megvallása) szentségének nevezik amiatt, hogy a bűnök beismerése, megvallása a pap előtt e szentség lényeges összetevője. Mélyebb értelemben ez a szentség ’hitvallás’ is, mert elismeri és dicséri Isten szentségét és irgalmasságát a bűnös emberek iránt. A bűnbocsánat szentségének nevezik, amiatt, hogy a pap szentségi feloldozása által Isten ’bocsánatot

tan felfogása akadályoz bennünket. A gyökere ezeknek a tévedéseknek az, hogy az ember nem akarja vállalni a személyes felelősségét bűnös (gonosz) tetteiért, bűnös (gonosz) gondolataiért és bűnös (gonosz) érzelmeiért. Ebben a fejezetben röviden érinteni fogjuk a bűn, a büntudat és a lelkiismeret problémáját, és pedig úgy, ahogy azt ma a katolikus antropológia alapján tájékozódó lélektan tudománya látja és láttatja.

Ugyancsak a tévedések közé tartozik, hogy a bűnhöz, bűnbánathoz nincs köze az Istennek. Épp ellenkezőleg, Ő a főszereplője a bűnbocsánat elnyerésének. Ezért azt kell állítanunk, hogy a gyónásban,²⁷ mely a büntudattól való megszabadulás szakrális, szentségi módja, a feloldozás igazi természetfeletti tett, s abba a lélektannak nincs sok beleszólása, ám a többi bűnbánati cselekménynek (lelkiismeretvizsgálat, az elkövetett bűnök megnevezése, illetve megnevezni tudása, azok bevallása, bűnbánati cselekmény, vezeklés, jóvátétel, megtérés stb.) megvannak a maga pszichológiai törvényszerűségei.

A bűnbánati és bűnbocsánati aktusban, paradox módon, nem a bűnöké a főszerep, hanem a minket szerető Istené, s ma a legjobb modell ennek a természetes és természetfeletti erénynek és szentségnek a helyes megjelölésére talán az, hogy a minket ismerő és mégis szerető, azaz felemelni akaró Istennel találkozunk ebben a szentségben. Ugyanakkor a bűneinket és azok mozgatórugóit különböző mélységben ismerjük, illetve akarjuk megismerni, elismerni és megbánni, vagyis a felelősséget vállalni. Ehhez nyújt segítséget a lélektan, hogy ti. mind teljesebb legyen ön- és istenismeretünk, mert az Istennel való viszonyunkban ott van egész önmagunk: a gátlásaink, a szorongásaink, tudatos és tudattalan félelmeink, vágyaink stb. A lélektan segítők kezét készséggel ragadja meg a Katolikus Egyház.

A pszichológia úgy modellezi – helyesen – a gyónást, mint gondolatainkért, vágyainkért és tetteinkért való személyes felelősségvállalást.²⁸ Ezt kívánja a

... és békét' ad a bűnbánónak. A kiengesztelődés szentségének is nevezik, mert a bűnösnek ajándékozza Isten megengesztelődő szeretetét." KEK 1423–1424.

²⁸ A felelősség vállalása pedig a megtérésben, a bánatban és a jóvátétel vágyában fejeződik ki. Itt az első lépés annak belátása, hogy az elkövetett tett jogtalan volt, tehát a bűnösség megtapasztalását jelenti. Ez a tapasztalat nemcsak a megtéréshez, vagyis az elkövetett bűn elutasításához, hanem kétségbeeséshez, illetve cinizmusához is vezethet. A második lépés a vétkek elismerésén túl annak elutasítása. Aki ehhez a stációhoz érkezik, már nemcsak azt mondja, hogy téves volt a tette, hanem azt is vallja, hogy sohasem lett volna szabad azt a tettet elkövetnie, a legjobb az lett volna, ha a dolog sohasem történik meg. Ez az állapot a lélek fájdalma (animi dolor). A harmadik lépés a jóvátétel vágya, amikor is a lélek gátat akar vetni a bűnnek, helyre akarja állítani a keletkezett károkat. A bünt ugyanakkor nem lehet meg nem történtté változtatni. Ebből a szempontból a vétkes mindig adós marad. A negyedik lépés a bűnbocsánat, mely eltörli a bünt. E nélkül a bánat nem érne célba. Az elnyert bocsánat természetét illetően átfogó jellegű, teljességgel ingyenes, vagyis kegyelmi tett és imperatívusz a bűneitől megszabadult számára, hogy majd ő is tegyen hasonlóan az ellene vétkezőkkel szemben. Vö. WEBER 336–343. A fentiekből látható és belátható, hogy a bűn felismerése és feloldása az embert a maga egész valóságában érinti, szellemét, testét és lelkét, érzelmi és érületi állapotát egyaránt.

személyi érettség, vagyis a vallási-erkölcsi értelemben vett jellem. Mindazonáltal sokszor messze vagyunk ettől a szinttől, mivel bűneink ismeretszintje és az azoktól való szabadulás iránya többé-kevésbé eltérő lehet, illetve torzulhat. E tekintetben a lélektan három téves gyónási módot különböztet meg: a legalizmust, a skrupulizmust és a mazochizmust. A legalista szinten a gyónó mintegy másokra hárítja az elkövetett bűn felelősségét. A skrupulista, vagyis a betegesen aggályos bűnbánó a múltba menekül, mivel jelen bűnei helyett korábbi súlyos bűnei felett siránkozik. Eltakarva ezzel belső életének igazi mozgatórugóit, melyek megannyiszor gyűlöletből, lustaságból, bizalmatlanságból stb. táplálkoznak. Ezeket a gyónó vagy nem képes, vagy nem meri tudatosítani, mivel akkor esetleg az önmagáról vagy az Istenről alkotott képe omlana össze. A mazochista típusú gyónó betegesen alacsonyítja le önmagát, aminek az a legfőbb jele, hogy nem bűneit, hanem jellemhibáit sorolja, illetve a vele szemben elkövetett vélt vagy valódi igazságtalanságokra utal. Ennek a célja az önsajnálát erősítésén túl az, hogy a gyóntatóban is sajnálatot, pontosabban együttérzést váltson ki.

A gyónásunk minősége tehát elárulja azt, hogy milyen Isten- és emberkép él bennünk, s elárulja azt is, hogy valóban személyes-e a kapcsolatunk Istennel, sőt, paradox módon, önmagunkkal (ezek a szintek jelzik tehát büntudatunk és imaéletünk minőségét). Emberségünknek szintén három szintjét különbözteti meg a pszichológia: 1. A nyilvánosság szintje, vagyis a szerep-szint: ahol a társadalmilag elvárt módon viselkedünk, anyaként, apaként, gyermekként, papként, szerzetesként stb. Ezen a szinten a büntudatot a félelem uralja, ti. az elkövetett bűn, főleg a külső tettek következményeitől való félelem, amennyiben a társadalom előtt ez által csökken pozitív megítéltségünk. Ezen a szinten nincs igazi fájdalom, hanem az a félelem uralkodik, hogy ismét elkövetjük majd az épp bevallott hibákat. 2. A privát szféra, vagyis a privát élet szintje, ahol egyedül vagyunk és senki sem lát minket, s ilyen körülmények között cselekszünk, beszélgetünk magunkkal. Ezen a szinten a büntudat elsősorban úgy tűnik fel, mint letérés arról az útról, amelyet korábban igaznak tartottunk. Ezért a bűn itt már nemcsak tettekben méretek, hanem a mögötte meghúzódó szándékban is. Ezen a fokon már nem annyira a félelem az uralkodó érzés, hanem a szégyen, a bukás, az alulmaradás megélése, az a tudat, hogy nem vagyunk mindig eszméink és eszményeink magasán. Ezért a bánat keserűségként jelentkezik. 3. Ember mivoltunk megtapasztalásának szintje: ez a teljes

²⁹ A büntudat kóros formáiról bővebben lásd: TRINGER L., *A büntudat kóros formái*, in *Újat és régít. Szenny András főpát úr 80. születésnapjára* (Pannonhalma 2001) 207–220.

³⁰ Vö. DUDEK 10-11.: „A hitben tehát ma sincs hiány, ma is nagyon jól s könnyen tudnak hinni az emberek. A mi dogmatikánk se okozna nekik nehézséget tanai miatt, erre is telnék az ő hitükből, ha a puszt elméletnél maradna. Hanem van annak egy bökkenője. A természetfölötti jellege talán, az, hogy ki

őszinteség szintje. Annak felismerése, hogy teremtett lények vagyunk, s boldogító módon éljük meg Istentől való függésünket, vagy éppen fájdalommal tölt el, hogy megbántottuk, s visszaéltünk szeretetével. Ezen a szinten jutunk el annak a tapasztalatához, hogy a bűnnel a szent és szeretettel teljes Istent bántottuk meg. Itt a félelem, a fájdalom és gyötrődés igazi motívuma a szeretett személy megsértése.

A büntudattal kapcsolatban mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy csakis az ember érez ilyet. Éspedig azért, mert szellemi, szabad akarattal rendelkező lény, tehát képes megsérteni a kozmosz rendjét, közelebről az erkölcs rendjét, s képes e sértést felfogni, érte felelni. Nem foglalkozunk ennek kóros formáival,²⁹ melyeket főleg az öröklött betegségek és szerzett rossz szokások okoznak, nem foglalkozunk a büntudattól való szabadulás kóros formáival sem. Az egészséges büntudat vagy ép lelkiismeret az emberlét nagy ajándéka, mivel segít az igaz úton maradni, a jellemmé válás nagy ösztökéje. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a vallás-erkölcsi igazsággal való szembesülés következménye a büntudat vagy a békés, nyugodt lelkiismeret. Ezzel az igazsággal szemben milyen pozíciót vehet fel az egyén? Vagy elismeri a „szabály” megszegését, s bűnbánatot tartva ismét az igazság szerint él, vagy fellázad elene, s mivel az igazságérzet ott munkál a lélekben, állandóan tudatja vele, hogy tévedésben van. Ezért az illető elnyomja, elfojtja, vagy szinte teljesen kirtja a büntudatot. Ez az elkövetett bűnre adott helytelen válasz okoz leginkább személyiségzavarokat. Az ép válasz, vagyis a bűnbánat, a felelősség vállalása, gyógyulást hoz, s csak ez hoz gyógyulást, ellenben a torz válasz megbetegíti a lelket, aminek szomatikus kihatásai is ismertek. Az elfojtáson túl természetesen más módja is van az igazsággal való szembesülés tompításának, kikerülésének. Ilyen például a felelősség másokra hárítása (nehéz gyermekkorom volt stb.). Ez a jól ismert bűnbak-mechanizmus, mely felelőst állít, de nem az igazi felelőst nevezi meg. Ezért volt, és minden bizonnyal létezni is fog a történelem végéig ez a mechanizmus. Kik a potenciális felelősök? Az egyház, az állam, egy-egy nép, a körülmények, bárki és bármi. A harmadik elterelő hadművelet a pótmegoldás keresése. Ha valaki mindenképp le akarja rázni magáról az erkölcsi rend terhét, kikiáltja, hogy nincs se erkölcsi rend, se annak Szerzője, következésképp Neki számot adni köteles személyes felelősség sincs.³⁰ Ez az elhárító mechanizmus olyan tökéletesre is sikerülhet, hogy

van nyilatkoztatva s nem az emberi ész találmánya? Nem, hanem valami más. ... Abból a katolikus dogmatikából egy erkölcsstan folyik, mely az embertől összes tetteit, de még a legtitkosabb gondolatait is számon kéri s a számadást a túlvilágra téve át, a mennyország mellett a pokollal is fenyeget. Azt követeli az embertől: ha így hiszel, így is kell élned! Nem az az oka tehát a modern ember vonakodásának, hogy nem szeret hinni, hanem oka a katolikus erkölcsstan. Kinél tudatosan és közvetlenül; kinél, nevezetesen a nagy tömegnél, közvetve, a tanultak példáján indulva.”

a gondolkodásunkban már-már meggyökeresedett ellentmondásokat sem vagyunk hajlandók – vagy képesek – felismerni, elismerni. Akárhogy is teszünk, mindez annak tanújele, hogy létezik bennünk a büntudat (mint lelkiismeretünk vádja) és küzdünk vele, pontosabban szabadulni próbálunk tőle, mert elviselhetetlen teherként jelentkezik. Ám eltörlésének valódi és egyedüli módja a bűnbánat, s a megsértett személy által adott feloldozás, aki visszafogad szeretetébe.

Bűnbánatunk minőségének egy másik fontos fokmérője a lelkiismeretünk érzékenysége, melyet kötelesek vagyunk finomítani egész életünkben. A KEK szerint ez az alábbi jelenti: „Az erkölcsi lelkiismeret az ész ítélete, aminek segítségével az emberi személy felismeri egy konkrét cselekedet erkölcsi minőségét.”³¹ Ez a végső szubjektív értékmérője gondolatainknak, tetteinknek és érzelmeinknek. A lelkiismeret tény, minden másra visszavezethetetlen ősválóság a lélekben, természetünk szükségszerű adottsága. Helyes működése nélkül nem tudnánk megfelelni emberi méltóságunk követelményeinek. A lelkiismeret helyes működéséhez először is meg kell tanulnunk, majd az adott szituációban helyesen kell észlelnünk a törvényt, illetve annak megsértését. A lelkiismeret szava sajátos és analóg értelemben nevezhető Isten szavának, mivel épp az érték észrevevésén keresztül jut el hozzánk. Jelzi, hogy a törvény szent, tehát szoros kapcsolatban van szerzőjével. Innen könnyen belátható, hogy a norma megsértése mint bűn, miért sérti közvetlenül is a törvény szerzőjét és Urát, következképp miért Isten az, akitől leginkább kell a bocsánatot kérnünk. Itt még csak annyit jegyeznénk meg, hogy a lelkiismeret szava nem azonosítható a pszichológiában polgárjogot nyert felettes én (superego) kategóriájával, melyet a szeretet, pontosabban az elfogadottság elvesztésének félelme mozgat, s ez elvakíthatja az embert, értékvakúságot eredményezhet. A lelkiismeret szava ezzel szemben a szeretet áramában tartja, illetve az igazi szeretetbe kapcsolja vissza az embert a bűnbánat által. Lelki egészséget nyerni másképp nem lehet.

A bűn és a bűnbánat kapcsolatban van a személy identitástudatával is,³² ami az eszményekkel való kapcsolatokat fejezi ki, közelebről az azoknak való elköteleződést. Ez tehát egy fáradtságos és pozitív folyamat és döntés, ami manapság fogyatkozóban van: „A szekularizáció következtében az egyházak identitás-támogató szerepe hanyatlik. ... Pozitív identitás-támpontok híján előtérbe kerülnek a negatív identitás-fogódzók. Az 'én nem vagyok olyan, mint'

³¹ KEK 1778.

³² Identitástudaton az alábbiakat értjük: „Az ember önazonossága a szubjektum, a tudat tartozéka... Az önazonosság, az identitás nem a személyiség tartozéka, amennyiben a személyiséget, mint az egyedi tulajdonságok összességét határozzuk meg, hanem a személy világához tartozik. Az identitás tehát nem lélektani, hanem antropológiai kategória, amely az ember-mivolt nélkülözhetetlen tartozéka. ... Főbb identitás-csomópontok: nemi azonosságtudat, nyelvi-etnikai identitás, történelmi-nemzeti azonosság,

típusú öndefiníciók tartós harag, gyűlölködés, előítéletek forrásai. Történelmi perspektívában véres, pusztító háborúk elindítói. Korunkban a terrorizmus utal a negatív önazonosságok meghatározó szerepére. ... Korunkra általában jellemző, csoportok közötti feszültségek forrását is képező identitásproblémák legtöbbször a személyiségzavarok kategóriájában bukkannak fel. A pszichopatológiai megjelölés hátterében általánosabb, a személy működési rendellenességét jelző sajátosságok rejlenek: - Az individualizáció szélsőséges foka. Az egyén csak önmagából kiindulva, saját érdekeit képviselve létezik, számos esetben mások kifejezett kárára és ártalmára (nárcizmus). – Hosszú távú célok és törekvések hiánya. – Élődsiség. Az egyén többnyire a család vagy a társak nyakán élőködik, jogot formál arra, hogy létfenntartásáról mások gondoskodjanak. – Az életkorral együtt járó döntési kényszerek halogatása (pálya-, munkahelyválasztás). – Tartós kapcsolatokban való elköteleződés halogatása, kibúvás a felelősség alól. Megnyilvánul például a házasodási, gyermekvállalási kedv hanyatlásában, következésképp a szingli életmód terjedésében. – Gyakori váltások (kapcsolat, munkahely, adott esetben lakóhely, ország). A váltások mögötti ideológia többnyire: a nekem ez nem felel meg típusú érvrendszer. – Általános boldogtalanság, az élet értelmének megkérdőjelezése. Az örömforrások mindegyike az Én kiszolgálása körül fogalmazható meg (kapcsolat, birtoklás), azonban soha nem elég, mindig van más, jobb, több. – Szeretetkapcsolatra való képtelenség, csak a birtoklás értelmében fontos a másik személy. Identitások fogytán szaporodik a tömeg-ember,³³ a konzum-idióta, aki könnyen manipulálható. Fentiek értelmében negatív generalizációra hajlamos, azaz a negatív identitás-kritériumot tartalmazó 'másik' (etnikum, vallási csoport, kisebbség, többség, stb.) könnyen előítéletek tárgyává válik. A személyek közötti és a csoportok, vallások, etnikumok stb. közötti gyűlölködés legfőbb forrását tehát a pozitív identitáskritériumok gyengességében és a negatív identitás-kritériumok előtérbe nyomulásában adhatjuk meg.³⁴ Ebből adódóan a csoportok közti kiengesztelődés, sőt, a személyek közti kiengesztelődés sem választható el az identitástól, éspedig a pozitív identitástudattól, ami valamely eszmével, eszménnyel való azonosulást jelent, melyet személy, az adott értéket megtestesítő személy közvetít, erősít meg. Ebben az esetben látja meg a személy a vétkét, mivel a normát, az eszményt sértette meg.

kulturális identitás, hivatásbeli azonosság, vallási hovatartozás, negatív identitások (elhatárolódások). ... Az identitás lényeges összetevője az elköteleződés valamely személy, hivatás, vallás, etnikum mellett. Ugyanakkor van az elköteleződésnek egy negatív vetülete is: nemet mondani más elköteleződési lehetőségekre.” Vö. TRINGER L., *Bocsánat és kiengesztelődés*, in *Vigilia* 72 (2007) 783.

³³ Erről bővebben lásd a ma is tökéletes analízist adó Schütz Antal-tanulmányt: SCHÜTZ A., *Tömeg és elit*, in SCHÜTZ A., *Őrség* (Budapest 1936) 216–242.

³⁴ Vö. TRINGER L., *Bocsánat és kiengesztelődés*, in *Vigilia* 72 (2007) 784–785.

Végül egy megválaszolandó kérdés: miért is kell valakinek a bűnöket megbocsátania, eltörölnie? Azért, mert önfeloldozás, önmegváltás nincs. Nem tudjuk meg nem történné tenni a múltat. A bűnnel valaki mást sértünk meg, s csak indirekt módon magunkat. A bűn eltörlésére tehát annak van joga, akivel szemben azt elkövettük, s ő belátása szerint elengedheti, vagy megtarthatja azokat. A bocsánat elnyerésére szó teljes értelmében nincs jogunk,³⁵ az mindig kegy, kegyelem, a szeretet tette.

5. BEFEJEZÉS

Miután áttekintettük a bűnbánattartás jogi, vallásbölcseleti és lélektani sajátosságait, az alábbi következtetésekre jutottunk: 1. A jogban is őshonosak a bűn és büntetés kifejezések. A jog a maga eszközeivel csak azt az elégtételt tudja megadni a sértettnek, amit az igazságosság erénye, követelménye előír. Ezáltal a bosszúvágyat kellően megfékezi. A jog a sértő számára a büntető rendelkezések révén fenyegetést jelent, ami eltéríti sértő szándékának megvalósításától. Ám a jog nem tudja létrehozni a szó teljes értelmében vett kiengesztelődést, vagyis a bűnbánat érett gyümölcsét, a megbocsátást. De elveszi a sértés révén támadt jogos harag erejét. 2. A vallásbölcselet arra hívja fel a figyelmet, hogy a bűn kérdése és leküzdése központi problémája a bölcseletnek. Éspedig azért, mert nemcsak az önmagunkkal, az embertárssal, de a világgal és az Istennel való ép kapcsolatot is veszélyezteti. Ellehetetleníti azt, ami a legértékesebb bennünk, a valódi szeretetre való képességet és készséget. Mert a szeretet igazságos, és nem akarja sem a teremtés rendjét, sem az embertárs méltóságát, jogos érdekét megsérteni. 3. A lélektani szempontok rávilágítanak bűnösségünk felismerésének, kezelésének csapdáira, illetve bűnbánattartásunk, felelősségvállalásunk pszichológiai útvesztőire. Megtanítanak továbbá arra, hogy szembenézzünk tetteinkkel, érzéseinkkel, gondolatainkkal és óhatatlanul előelőbukkanó előítéleteinkkel. 4. Mind a jog, mind a bölcselet, mind pedig a lélektan elvezet a bűn-probléma teljes értékű megoldójához, a teológiához, vagyis az egy igaz és élő Istenhez, aki létre tudja hozni az arra vágyók lelkében

³⁵ A jogban elégtételt adhatunk, letölthetjük a jogosan kiszabott büntetést, egyéni módon kezelhetünk, kérhetjük a megsértett személy bocsánatát, aki miután elfogadta a jogi elégtételt, már a társadalom színe előtt nem neheztelhet ránk, ám ettől még nem biztos, hogy visszafogad szeretetét. Mert ez a bocsánat teljessége. Az elégtétel elfogadására ki-ki kényszeríthető, tehát jog tárgya, ám a sértő fél szeretetét megparancsolni ebben az esetben nem lehet. Az csak kegy, kegyelem dolga, nem a szigorúan vett jog tárgya.

a teljes kiengesztelődést, a kölcsönös szeretetet, melyre nincs és nem is lehet joga senki emberfiának, de kegyként, kegyelemként osztályrészül juthat a bűntől, bűntudattól igazán szabadulni akarónak. 5. De az egyént és a közösséget együtt kell kísérnie a bűnbánat útján a jogrendnek, az etika rendjének és a lélektan törvényeinek, illetve ezek helyes érvényesülésének-érvényesítésének ahhoz, hogy megőrizze vagy visszaszerezhesse azt a szeretetet, mely valódi bocsánatot ad és nyer.

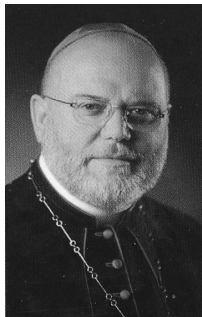
Reinhard Marx

A TŐKE

Védőbeszéd az emberért

„Egyház és politika – feszültségekkel teli kérdéskör! Jó egyáltalán, ha egy püspök gazdasági és politikai kérdésekben is megnyilatkozik? Illetékes lehet-e ezen a területen? Vajon van-e megbízatása ilyesmire?” Reinhard Marx, münchen-freisingi érsek, a Német Püspöki Konferencia társadalmi ügyekkel foglalkozó bizottságának elnöke határozott igennel felel ezekre a kérdésekre. A Katolikus Egyház társadalmi tanítása ugyanis éles ellentétben áll Karl Marx tanaival, és olyan társadalometikai üzenetet hordoz, mely végső soron magából az evangéliumból fakad.

Az érsek tudatosan épít Karl Marx és a saját személye közötti párhuzamokra, s elismeri, hogy

névrokonát a

szovjet kommunizmus összeomlása után túl hamar „eltemette” a nyugati közvélemény; ráadásul a napjainkban tapasztalható gazdasági és pénzügyi krízis mintha az ő nézeteit igazolná.

Mindez azonban csak látszólagos.

Az érsek szerint a válságba került kapitalizmus helyébe olyan világméretű szociális piacgazdaságot kell felépítenünk, melyben a keresztény elvek az eddigieknél sokkal jobban átítatják a gazdasági döntéseket. Ha ugyanis a jelenlegi válságot nem követi radikális szemléletváltozás, fellángolhatnak a marxizmushoz hasonló veszélyes ideológiák, s megismétlődhetnek a 20. század tragikus eseményei.

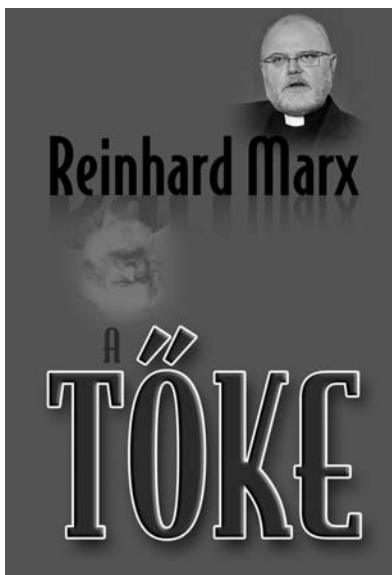
272 oldal, keménytáblás

Ára: 2650 Ft

POSTAI RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda, 1364 Budapest, Pf. 277.

TELEFON: 318-6957, FAX: 317-0974, E-MAIL: vevoszolgalat@stephanus.hu

♦♦♦ KRASZNAY MÓNKA

A Jézus-ima teológiai háttere

BEVEZETŐ

Az ún. Jézus-ima a kereszténység keleti (ortodox) ágában és a keleti rítusú katolikus hívők körében ismert és élő imaforma. Nem új keletű: gyökerei az első századokig nyúlnak vissza, sőt, mint látni fogjuk, az újszövetségi Szentírásig. Az egyik legjellegzetesebb keleti (keresztény) imádság, mely a „sivatag gyümölcse”, de a világi hívők éppúgy használhatják és használják is, mint a világtól elkülönülten élő szerzetesek.

Maga az imádság formulája nagyon egyszerű és rövid. (Többek között ebben rejlik nagy hatása.) S bár több változata van, amint azt az alábbiakban említem, ezek lényegüket tekintve azonosak. Legteljesebb formája magyarul így hangzik:

Uram, Jézus Krisztus, Élő Isten Fia, könyörülj rajtam, bűnösön!

Az ima szövege természetesen változhat, egyes részei elmaradhatnak:

Uram, Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam, bűnösön!

Uram, Jézus Krisztus, könyörülj rajtam, bűnösön!

Uram, Jézus Krisztus, könyörülj rajtam vagy rajtunk! stb.

Ezt a rövid imaformulát folyamatosan ismételve imádkozzák, de az imádság „tempójára” vonatkozólag nincsenek rendelkezések vagy tanácsok. Erre legfeljebb abból következtethetünk, hogy – mint a későbbiekben látjuk – egyes lelki mesterek a lélegzetvételhez ajánlják kapcsolni. Azonban arra nézve eltérőek a vélemények, hogy ezt az ajánlást szó szerint kell értelmezni, avagy csak metaforikusan. Továbbá vannak szerzők (mint pl. Palamasz Gergely), akik a lélegzetvétel tempójának módosítását is javasolják, pl. lassítani kell a légzésritmust, de vannak olyanok (mint pl. Jálics Ferenc), akik azt tanácsolják, hogy a légzés természetes ritmusának befolyásolása nélkül, egyszerűen ehhez igazítsuk az ima szövegét. Tehát többnyire egyénre szabottan történik ennek az

imádságnak az elsajátítása, ami alatt értjük azt is, hogy a keleti keresztény misztikusok mindig lelkivezető segítségét és kísérését javasolják annak (is), aki a Jézus-imát gyakorolni akarja.

Ha teljes csöndben figyelmünket egyetlen pontra, jelen esetben az ima szövegére összpontosítjuk, nagy belső összeszedettséget érhetünk el. Azt is lehetne mondani, hogy a Jézus-ima mintegy „vezérfonálként” nyújt kapaszkodót a koncentrációhoz, hogy érzéseink és gondolataink kavalkádját el tudjuk kerülni, illetve azok ne akadályozzák az Isten jelenlétébe helyezkedést. Ebből következik a Jézus-ima „mantra jellege”. Mint ismeretes, a mantra kifejezés a védikus kultúrákból ered, és olyan védikus himnusz jelent, amelynek folytonos ismétlése (dzsapa) az elme felszabadítását eredményezi az imádkozóban.¹ A mantra hang segít megtalálni lelkünk középpontját, rá figyelve eljuthatunk belső csendünk harmóniájához. (Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a Jézus-ima a távol-keleti vallások imagyakorlatából alakult volna ki!)

A mantrát vagy szabadon választják, vagy, ami gyakoribb, lelkivezető adja azt személyesen a tanítványának. A Jézus-ima esetében csak egyféle „mantra” létezhet, még ha ezt az egy mondatot – mint láttuk – többféle formában imádkozhatjuk is, hosszabban vagy rövidebben. A lényege mindegyiknek ugyanaz. A Jézus-imában nem a technika, nem a módszer a legfontosabb, hanem első-

¹ Állhat egy hangból (bidzsa), egy szóból vagy több szóból, amit általában imafűzér segítségével ismételnek, a koncentráció elősegítéseképpen. Ebben formailag nagyon hasonlít a keleti kereszténység Jézus-ima gyakorlatára, ahol szintén imafűzért (komboszkini) használnak, és akár több ezerszer is elisméltik a „mantrát” naponta.

A tibeti buddhisták az „om mani padme hum” mantra hangos, hang nélküli (magunkban) vagy imamalommal történő ismétlése által a szeretet és a határtalan együttérzés megtestesítőjének tartott Csenreszig (Avalokitesvara) figyelmét hívják fel magukra, és nyerik el áldását. Ez a mantra fokozatosan megszabadítja az imádkozót az elégedettségől, büszkeségtől, féltékenységtől, szórakozás keresésétől, vágytól, szenvedélytől, butaságtól, előítéllettől, szegénységtől, birtoklási vágytól, agressziótól és gyűlöletől.

Talán idegennek tűnhet a keresztény Jézus-ima imádságot összefüggésbe hozni a mantrákkal, de ez csak a formát érinti. Vannak kortárs keresztény lelki vezetők, pl. az angol bencés szerzetes, John Main, aki szintén a „mantra” kifejezést alkalmazza meditációs gyakorlataira. (Ő a Maranatha ismételtetését ajánlja.)

² Vö. GILLET, Lev, *The Jesus Prayer* (Ware, Kallistos előszavával; SVS Press, NY 1987, 2. kiad.) 42–43; Nacsinák Gergelynek az Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolán Áthoszi Nikodémosz emlékére rendezett ökumenikus konferencián elhangzott előadásának kézirat. Nyíregyháza, 2009. szeptember 10.

³ Johannes Cassianus (Szkítia, Kr. u. 360 körül – Marseille, Kr. u. 430–435 körül), latinul alkotó ókeresztény író, szerzetes, erről így tájékoztat a „Tizedik beszélgetés. Izsák apát második beszélgetése az imádságról” című művében (Collationes X, 10): „Minden szerzetesnek, aki szünet nélkül arra törekszik, hogy állandóan Istenre gondoljon, hozzá kell szoknia, hogy szüntelenül ezt forgassa szívében s róla elmélkedjék, kiűzve a szívéből minden más gondolatot... Ezt a mintát csak azon kevesek közölték velünk, akik a legrégibb szerzetesek utódai voltak. Így mi is csak igen kevés emberrel közöljük, akik igazán szomjaznak megismerése után. Ha tehát meg akarjátok tanulni, miképpen kell állandóan

sorban az élő Jézus Krisztussal való személyes kapcsolat, maga a Szent Név, mely egyben – igazodva pl. az Ószövetség teológiájához – magában foglalja, megjeleníti a név viselőjét, lényegét.

Bevezetőként arról is szót kell ejteni, hogy a Jézus-ima minden valószínűség szerint az egyiptomi szerzetesek meditáció- vagy imagyakorlatából alakult ki, azaz a röpimákból. Ezt az álláspontot képviseli pl. Irénée Hausherr és Kallistos Ware. Velük ellentétben azonban Lev Gillet azt állítja, hogy a Jézus-ima az eredetileg egyetlen szóból, a Névből álló ima kiterjesztése.²

Ezeknek a görögül *monologisztészek*, latinul *oratio brevisnek* ismert röpimáknak a lényege egy-egy hosszabb imádság egy mondatba sűrítése, hogy az evangélium tanácsát követve ne legyünk az imánkban szószaporítók. „Az imádságban pedig ne fecsegjete, mint a pogányok, akik úgy gondolják, hogy bőbeszédűségükért nyernek meghallgatást.” (Mt 6, 7). Az egyiptomi szerzetesek ezért azt tanácsolták a tanítványaiknak, hogy napjában sokszor, de röviden imádkozzanak, ugyanazt az imamondatot ismételve. Így válik az ima szüntelen Istenre gondolássá, így őrzi meg erejét, áhítatát. Bőbeszédűségnek tartották ugyanis, amikor egy dolgot fölöslegesen sok szóval illetünk. A rövid ima hagyománya a nyugati kereszténységbe Cassianus közvetítésével került.³

Istenre gondolni, akkor szüntelenül ezt az imádságot kell ismételned: Isten, fordítsd figyelmedet segítségemre; Uram siess megsegítenemre” (Zsolt 69,2). Vö. CASSIANUS, J., *Az egyiptomi szerzetesek tanítása* I (Pannonhalma-Tihany 1998) 285. Egy másik helyen ehhez azt fűzi hozzá, hogy az ily módon (röviden, de gyakran) végzett imádság által állandóan egyesülnek az Úrral, és elkerülhetők az ördög cselvetései, aki éppen az imádság ideje alatt akar az emberre rátörni (De Institutis II, 10). Vö. CASSIANUS, J., *A keleti szerzetesek szabályai* (Pannonhalma-Tihany 1999) 28.

„Ne igyekezz mondatot mondatra halmazni, nehogy a mondatok keresésével szórakozzon el az értelem. A vámos egyetlen mondata kiengesztelte Istent, és egyetlen bizakodó mondás megmentette a gonosztevőt. A sokmondatos ima sokszor megtéveszti és elernyeszti, az egymondatos ima viszont többnyire összpontosítja az elmét” – olvassuk Klimakhosz Szt. Jánosnál: JÁNOS, Szt. [a Sínai-hegy monostorának apátja], *Mennyekbe vezető létra* (ford. Árkossy Miklós; 2002, átdolg. kiad.) 28, 9.

A következő apophtegmát Egyiptomi Makariosznak tulajdonítják: „Nem szükséges sokat beszélni, hanem tájrátk ki kezeteget, és mondjátok: Uram, ahogy akarod és ahogy tudod, könyörülj rajtam! Ha pedig ellenség támad: Uram segíts!”: *Az atyák bölcsessége* (ford. Baán István; Holnap Kiadó, Budapest 1991) 81. Ágoston így kommentálja és tolmácsolja a nyugati világnak az egyiptomi gyakorlatot: „Azt mondják, hogy Egyiptomban a testvérek imákat ismételve, ezek az imák azonban nagyon rövidek, és valamiképpen olyanok, mint a sebesen kilőtt nyílveszők, nehogy az éberségében feszült figyelem – amelyre olyannyira szüksége van az imádkozó embernek – szétszóródjon és ellankadjon a túl hosszú időközök miatt. És ezzel jól megmutatják, hogy nem szabad kifárasztani ezt a figyelmet, ha nem képes hosszabban kitartani, s ugyanígy nem szabad túl gyorsan félbeszakítani, ha hosszabban kitart. Álljon tehát távol az imádságtól a szavak bősege, ... a sok imádság viszont azt jelenti, hogy a szív hosszas és jámbor dobbanásaival kopogtatunk annak ajtaján, akihez imádkozunk. Ez a tevékenység inkább sóhaj-tásokban áll, semmint szónoklatokban, inkább könnyekben, semmint bőbeszédűségben.” Vö. PARYS, M., *A rövid és tiszta imádság Szent Benedek szerint*, in *Pannonhalmi Szemle* VII (1999) 4. 147–148.

A nyugati ember változatossághoz szokott elméje számára már az is aszkézis, hogy ezen imádság alatt lemondjon a gondolatok, képek és mindenféle mentális-pszichikai tevékenység élvezetéről, s kiüresített értelemmel csak az egymondatos imára koncentráljon. A Kelet teológusai közül sokan képviselik azt a nézetet, hogy ez nemcsak egyik módja az imának, hanem kizárólag akkor beszélhetünk imáról, ha mindenféle mentális tevékenységet félre tudunk tenni, és egész lényünk pusztá jelenlétté, osztatlan figyelemmé válik.⁴

Egy 5. századi teológusnál, Phóthikhei Diadokhosznál⁵ már majdnem teljesen kimunkáltnak tekinthető a Jézus-ima teológiája. *Száz bölcs mondás a lelki tökéletességről* című, a Filokáliában is olvasható munkájában azonban nem találunk meghatározott imaformulát. Őt követően, a 6. századi Joannész Klimakhosz⁶ (vagy Lépcsős János) már úgy beszél a Jézus-imáról (és ő nevezi először kifejezetten „Jézus-imának”), mint ami közismert, de pontos formát ő sem említ.⁷ Szintén a 6. században Barszanufiosz és János nevű tanítványa több formulát javasol. A 8. századból való ezen ima máig is használt formájának első írásos említése a *Philémon abba élete* című szövegben: „Uram, Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam.” A gyakran a végére illesztett „bűnösön” kifejezést csak jóval később, kb. a 14. századtól kezdték mondani, és leginkább csak a szláv nyelvű területeken.⁸

Mindazonáltal nem ez volt az egyetlen szemlélődő imaforma a bizánci keresztények, szerzetesek körében, sőt, a Jézus-ima szisztematikusan kimunkált módszere (beleértve a pszicho-fizikai tényezőkre való figyelést) csak a 13-14. században jelenik meg.⁹

Az utóbbi évszázadokban, különösen a Filokália elterjedésének köszönhetően, Nyugaton is közismert lett, és nemcsak szerzetesek, hanem laikusok is gyakorolják. A „Név imájának”, „Szüntelen imának”, a „Szív imájának” vagy a „Csend imájának” is szokás nevezni.¹⁰

⁴ Erről a Jézus-ima első használói közül Phóthikhei Diadokhosztól (5. sz.) a következőt olvashatjuk: „Ha az értelem törekvését szilárdan megsabtuk az Isten jelenlétében való hit által, akkor feltétlenül vágyódik egy olyan tevékenység után, amely megfelel buzgóságának. Egyetlen foglalkozású az 'Uram, Jézus' kezdetű imát kell neki adni, amely ekkor törekvésének teljesen megfelel. Hiszen senki sem mondhatja: 'Uram, Jézus', hacsak nem a Szentlélek által (1Kor 12, 3). Aki nem fontolgatja a legnagyobb szigorúsággal állandóan ezt a szót magában, nem menekülhet meg a csalódásoktól. Aki szünet nélkül ezt a szent és dicsőséges nevet segítségül hívja, érzelmvilágának legmélyéből, az egy napon szemléli majd értelmének fényét is. Aki a legszigorúbb gondol ügyel lelkére, erős belső érzésekkel minden foltot eltávolít arcáról. 'A mi Istenünk emésztő tűz' – mondja az Írás (Mt 4, 24)”: *Kis Filokália. A Keleti Egyház szerzetesatyáinak tanításai az imádságról* (szerk. Dietz, Mathias; Filosz kiadó, Budapest 2004) 54.

⁵ Diadokhosz Phóthike (Ó-Epirus) püspöke. Fő műve a magyarul is megjelent *Kis Filokáliában* (lásd fentebb) is olvasható: *Száz bölcs mondás a lelki tökéletességről*.

⁶ Lépcsős Szent János (580–650) 50 évig volt a Sínai-hegyi kolostor szerzetese. Először remeteként élt ott, később a kolostor apátjává választották.

I. SPIRITUÁLIS HÁTTÉR

1. A Jézus-ima jelentősége a keresztény Keleten

Ez az imaforma az első időszakban főleg Egyiptomban és a Sínai-félsziget területén terjedt el. Egyszerűen Jézus nevét hívták segítségül úgy, ahogy azt az Újszövetségben olvashatjuk, pl. a kánaáni asszonytól vagy a vak koldustól.¹¹ A Név mellé a „segíts meg” és a „könyörülj rajtam” (bocsáss meg) formulát illesztették.

A 14. században virágzott fel és érte el csúcspontját az aszketikus élet az athoszi kolostorokban. Ehhez elsősorban Sinaita Gergely, Palamasz Gergely és Új Teológus Szent Simeon¹² járultak hozzá.

A 18. század vége felé egy athoszi szerzetes, Nikodémus, arra vállalkozott, hogy összegyűjtse a sivatagi atyák írásait az aszketikus élet értelméről és a szüntelen ima gyakorlatáról. Az így létrejött gyűjtemény 1782-ben Velencében könyv alakban is megjelent Filokália címmel („A szépség/erény szeretete”). Ez a keleti atyák legjelentősebb írásait tartalmazza a Jézus-imáról, és kb. a 3–15. század közötti időszakot öleli fel. A keleti egyházakban ma is közkedvelt, és a Jézus-ima terjesztésében ez a mű játssza a legjelentősebb szerepet.

Az őskereszténység eszkatológikus beállítottságából kifolyólag az állandó Isten országa utáni vágyakozásban élt. A földi élet csupán átmenet, út, melynek célja a mennyei haza. Ez az út az állandó lelki harcon át a lélek megtisztulása és Istennel való egyesülése felé tart, eszköze pedig az aszkézis és Jézus nevének szüntelen segítségül hívása. A lelki harc a megtisztulás, a megvilágosodás és az átistenülés (Istennel való egység) fokaira tagolódik, melyek egymástól szét nem választhatók.

⁷ Vö. JÁNOS, Szt. [a Sínai-hegy monostorának apátja], *Mennyekbe vezető létra* (ford. Árkossy Miklós; 2002, átdolg. kiad.) 28, 9.

⁸ Naccsinák Gergely előadása (lásd: 2. jegyzet).

⁹ Vö. uo.

¹⁰ Vö. ZALESKI, I., *Élmi a Jézus-imát* (Budapest 2008) 13.

¹¹ Pl.: Mt 15, 22; 20, 31; Mk 10, 47; Lk 17, 13.

¹² Palamasz Gergely (1296–1359) a konstantinápolyi császári udvarból vonult Athosz hegyének egyik kolostorába. Új Teológus Simeon tanítványa volt, nála ismerte meg az Istenben való elmélyedést. Műveit „palamista szintézisként” is emlegetik, mert ő foglalta össze és egészítette ki új szempontokkal az istenlátásról, átistenülésről szóló korábbi tanokat. Kijelentéseit az ortodox egyház az 1351-es konstantinápolyi zsinaton kanonizálta. Sinaita Szent Gergely (1255–1346) Kisázsziából származik. Először Cipruson, majd a Sínai-félszigeten lépett kolostorba, aztán Athosz hegyére ment. Imamódszerei miatt menekülnie kellett, Bulgáriában lelt menedéket, ott is halt meg. Új Teológus Szent Simeon (Galatai, 949 - Üsküdar, 1022. március 12.) görög származású ortodox egyházatya, aszketikus író, himnuszköltő. Mindhárman kiemelkedő szerepet játszottak a lelki ima megújulásában a keresztény keleten.

A keleti kereszténység teológiai megközelítésében is különbözik a nyugatitól. Kevésbé racionalista, intellektualista megközelítést képviselnek, sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a tapasztalatra, a lelki életben való előrehaladásra és az azzal kapcsolatos teendőkre. Kevésbé elméleti, és nem olyan szisztematikusan kidolgozott, mint pl. a skolasztikus nyugati teológia. Számukra a teológus sem az, aki elvégezte a megfelelő tanulmányokat, és akadémiai végzettséget szerzett. Teológusnak azt nevezték, aki imádkozik, és élő kapcsolatban van az Istennel.

A keresztény hívők nem annyira arra törekedtek, hogy az ima teológiai-dogmatikai háttérét értsék meg, sokkal inkább az Istenhez fűződő kapcsolatra koncentráltak. Az imádság az élet legértékesebb tevékenysége, a mennyország megismerésének kulcsa. Oroszországban például, ahol a Filokália különösen jelentőssé és népszerűvé vált, a szellemi imát, a Jézus-imát igen buzgón gyakorolták laikus körökben is. Néha talán még jobban, mint a kolostorokban. Ezt elősegítette az, hogy ezt az imát mindenütt lehet mondani, nem kell feltétlenül teljes elvonultságban élni.

2. *A lelki élet a keresztény Keleten*

2. 1. Hészükhazmus

„Ebben a harcban az erőt az imádságból merítjük, amely kezdetben racionális, tehát gondolataink összpontosításával végezzük. Idővel ez elmélyül, és az értelem figyelme már a szívben van, majd eljuthatunk a szavak nélküli imához, amikor a lélek leírhatatlan boldogságban szemléli az Urat. A hészükhaszta hagyományban az imádság a legtágabb értelemben azt jelenti, hogy állandóan és tudatosan Isten jelenlétében élni.”¹³

A szüntelen Jézus-ima végzéséhez, a megtisztuláshoz és az Úrral való bensőséges kapcsolat kialakításához nélkülözhetetlen a csend, a nyugalom, görögül *hészükhia*. Ez elsősorban benső csendet jelent, de utal a külső csendre is, a világ zajától félrevonultan élő szerzetesek csendjére. A szerzetesi nyugalom kezdettől fogva központi helyet foglal el a keresztény Keleten. Célja az Egyház „mennyei mivoltának” megtestesítése.

Minden ember igazi végső célja az átistenülés, az isteni természetben való részesülés. Ezt Ádám a bűnessel elvesztette, de Krisztusban ismét elérhetővé vált. A hészükhaszták fő törekvései: a szív megtisztítása, a figyelem, éber-

¹³ KISS A., *Isten látása földi életünkben – az ortodox egyház hagyománya szerint – XX. századi teológusok értelmezésében* (Nyíregyháza 2007) 53.

¹⁴ MEYENDORFF, J., *Krisztus az ortodox teológiában* (Budapest 2003) 181–182.

ség és hallgatás gyakorlása és a szívből fakadó, szüntelen imádság. Ez pedig Jézus nevének segítségül hívását jelenti, hogy az isteni kegyelem által a Teremtetlen Fény, az átistenülés részesei lehessenek.

A „Szent Hegy”, Athosz hegyén, különösen is élt a keleti egyház aszketikus-misztikus hagyománya. A hésziükhia, az Istenben való elmerülés volt a „Szent Hegy” szerzetesi eszménye.

2. 2. *A lelki élet fokozatai*

A keleti (a továbbiakban: ortodox) felfogásban a lelki élet fokozatai a klasszikus felosztás szerint a következők: a szív megtisztulása, az értelem megvilágosodása és az átistenülés (*theosis*). Ez utóbbi fogalom nem kevés félreértésre adhat okot, kifejtésével a későbbiekben foglalkozom.

A Szentírás tanúsága szerint az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett (Ter 1, 26-27). A keleti atyák között nincs egyetértés azt illetően, hogy ez az egész (test-lélek) emberre vonatkozik-e, vagy csak a lélekre; illetve hogy különbséget kell-e tenni a képmás (*eikón*) és a hasonlatosság (*homoiószisz*) között (lásd: Iréneusz és Origenész), avagy szinonim fogalmakként kell értelmezni ezeket (mint ahogy tette ezt Athanáz és Alexandriai Cirill). Abban azonban egyetértés uralkodik a görög patrisztikus hagyományban, hogy ez az isteni természetben való részesülést foglalja magában.¹⁴

Tulajdonképpen a keleti teológiában ez határozza meg az üdvösségről alkotott elképzelést: az eredeti bűn után megromlott emberi természet, amely eredetileg részesült az isteni életben (Ádám az atyák értelmezése szerint az értelem megvilágosodásának állapotában volt), Krisztus megtestesülése és megváltó keresztdozata révén ismét közösségbe léphet az isteni természettel.

2. 2. 1. *A szív megtisztítása.* A lelki élet első fokán az ember a szív megtisztítására törekszik. Ez tulajdonképpen a szenvedélyektől való megszabadulás, a szenvedélymentes állapot (*apatheia*) elérése aszkézis által. Ez az *apatheia* azonban nem azonos a sztoikus filozófia és a távol-keleti (nem keresztény) vallások azonos hangzású fogalmával. Nem érzéketlen, kábult ürességről van szó, hanem dinamikus állapotként írják le, melyben mind érzékenyebbé válik az ember az őt körülvevő világ és az emberek iránt. Azt ugyanis hangsúlyozzák, hogy nem a szenvedélyek kioltása, még kevésbé azok elfojtása a cél, hanem azok átalakítása!¹⁵

¹⁵ VLACHOS, H., *Egy éjszaka a Szent Hegy sívatagában* (Budapest 2005) 56, valamint VLACHOS, H., *A lélek betegsége, a lélek gondozása a keleti (keresztény) hagyományban* (Budapest 2002) több helyen hangsúlyozza ezt a tételt.

Az említett istenképűség az atyák szerint azt jelenti, hogy az emberi lélek egyszerű és összetett is egyszerre. Hitvalló Maximosz¹⁶ a lélek három képességéről beszél: érzelmi, akarati és értelmi képességről. Az eredeti bűn előtti állapotban ezek egységben, összhangban voltak, ami abban nyilvánult meg, hogy mindhárom képesség Istenre irányult. Így teljesülhet a parancs: „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes elmédből és minden erődből” (Mt 12,30).

A bűn elkövetése után azonban a lélek eme képességei szétszóródtak, Isten helyett a teremtmények felé irányultak. Sőt, egymással sincsenek összhangban, egyik képesség a másikat akadályozhatja az Istenre való irányultságban. Az aszkézis vagy – ahogyan a lelki élet teológusai nevezik – praxis célja ezek egységesítése és Istenre irányítása. Eszközei pedig a böjt, a virrasztás, az ima, különösen a Jézus-ima, valamint általában a parancsok megtartása és az erények gyakorlása, megszerzése.

Hitvalló Maximosz szerint az, hogy az ember lelke (is) Isten képe, örök létezésében, az pedig, hogy Isten hasonlatossága, a bölcsességben és jóságban nyilvánul meg.

Palamasz Gergely az ember lelkének a következő felosztását adja meg: mint ahogyan Isten Értelem, Ige és Lélek, ugyanúgy az emberi lélek is értelmi (*nousz*), igei (*szó*) és szellemi energiákra osztható. Palamasz Gergely szerint az Istenhez való közelkerülés, az istenismeret megszerzése csak az értelem segítségével történik. Túl kell tennünk magunkat az érzékelésen, s mindazon, ami ebből származik. Ezeket a képességeket egy ideig el kell fojtani, és képessé kell tenni az értelmet, hogy megvilágosodjon. Így magasabb tudásra teszünk szert (lelki tudás), mint amit a gondolkodás nyújt. Ez tulajdonképpen a tudás mögötti „tudatlanság” (*ignorantia*). Ebben példaképpül az Istenszülőt állítja elénk.

Ezen az első fokon tehát a küzdelem célja a szenvedélyektől való megtisztulás. Az egyik legfontosabb eszköz pedig az állandó (Jézus-)ima. Azt azonban tudni kell, hogy ezen a szinten a Jézus-ima még „csak” észbeli, intellektuális ima. Elmélyülése a következő szint elérése után, az értelem megvilágosodásának állapotában következik be. Ekkor már nem észbeli, hanem noetikus (értelmi) imának nevezik.¹⁷

A szenvedélyek elleni harc egyik kulcskérdése a gondolatoktól (*logiszmoi*) való megtisztulás. Ez azt jelenti, hogy a gondolatoknak az észben kell lenniük, s nem a szívben vagy az értelemben. Ellenkező esetben a gondolatokból,

¹⁶ Hitvalló Szent Maximosz (lat. Maximus Confessor) Konstantinápolyban született 580 körül, meghalt a Szkhemarion erődnél, a Fekete-tenger keleti partvidékén 662-ben. Görög teológiai író, szerzetes, foglalkozott dogmatikai és exegetikai kérdésekkel egyaránt. A monofizitizmus és monotheletizmus ellen küzdött. Teológiai munkássága, életműve még az egész egyetemes egyház öröksége, mert átfogta Kelet és Nyugat kereszténységét.

ha azok befészkelik magukat, vágyak keletkeznek, a vágyakból tettek lesznek, és szenvedélyek alakulhatnak ki.

„Egy egyszerű gondolat beléphet az észbe, de nem találja útját a szívhez. Amikor minden gondolat eltűnt és a szív megtisztult, csak egy szó-imádság érvényesül. Ezért az 'Uram, Jézus Krisztus, könyörülj rajtam!' imát egy-szó-imának (*monologiszté*) nevezik. Így az egyszerű emlékezés segít fenntartani a szüntelen imát, míg az a szívben alkalmassá teszi az egyszerű *logiszmoi-gondolatokat* a dolog tiszta felfogására, elszakítva a szenvedélytől.”¹⁸

A patrisztikus hagyományban ezt az első fokozatot praxisnak nevezik, s ezt követően már teóriáról beszélnek.

2. 2. 2. *Az értelem megvilágosodása.* „Az igazi világosság, amely minden embert megvilágosít: a világba jött ... Azoknak, akik befogadták, hatalmat adott, hogy Isten fiaivá legyenek ... akik Istenből születtek” (Jn 1,9-13). Akik befogadják Krisztus fényét, azokat fiaivá fogadja a Teremtő, ezt jelenti az újjászületés, ezt jelenti a megvilágosodás.

Ádám az atyák értelmezése szerint az értelem megvilágosodásának állapotában volt, mentes mindenféle szenvedélytől. Ezt vesztette el a bűneset után. A bukás lényege tehát abban áll, hogy az értelem elhomályosult, amit az észszel azonosítottak.¹⁹

Kelet teológusai, amikor értelemről beszélnek, megkülönböztetik azt az észstől. Az értelmet a lélek „szemének”, a lélek energiájának nevezik. Az Istennel való egységet pedig az értelem révén érhetjük el. A bűnesetkor az történt, hogy az ész túl akarta szárnyalni az értelmet, megpróbálta bemutatni, hogyan lehet átistenülni, pusztán a parancsok teljesítésével. Az atyák szerint tehát az eredeti bűn az értelem helytelen működését, az ésszel való azonosítását és a szenvedélyeknek, aggodalmaknak és a környezet feltételeinek való alávetettségét vonta maga után.

Az értelem megvilágosodása a hészükhaszta hagyományban azt jelenti, hogy az értelem egyesül a szívvel, amint az „kezdetben” is volt. (A szív a lélek lényege, az értelem az energiája.) Amikor az értelem és a szív egyesülnek, akkor fogadja magába a lélek Isten megvilágosító kegyelmét. Az atyák szerint ez a Jézus-imán keresztül érzékel, amely ekkor már nem racionális, hanem noetikus ima lesz, és automatikussá válik.

¹⁷ VLACHOS, H., *Bevezetés a keleti keresztény lelkeségbe* (Budapest 1998) 38–58.

¹⁸ Uo., 63.

¹⁹ VLACHOS (2002) 54–56.

2. 2. 3. *Átistenülés*.²⁰ A lelki élet és egyúttal minden ember végső célja az átistenülés. Ez természetesen nem kizárólag az ember saját erőfeszítése révén történik, hiszen önerőből sohasem juthatunk Istenhez, s nincs szó önmegváltásról sem. Elengedhetetlenül szükséges az isteni kegyelem.

Lássunk egy definíciót a szóban forgó fogalomra! „Átistenülés (*theosis-divinisatio*): *Teószisz*, Isten teremtetlen kegyelmében való részesedés, részvétel. A *teósziszt* azonosítják, és kapcsolatban van, összekapcsolják a Teremtetlen Fény teóriájával (víziójával, szemlélésével, látásával). Kegyelemben való *teószisznak* hívják, mert az isteni kegyelem energiája révén érhető el. Más megközelítésből hivatkozni lehet a tökéletességre, vagy az Istennel való egyesülésre, egységre.”²¹

A keleti keresztény felfogásban az egész üdvtörténet arra irányul, hogy „Krisztus legyen minden mindenben”. Az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember azáltal nyeri vissza eredeti „hivatását”, ha az isteni természetben részesül. Ez a megváltás lényege: Krisztus emberré lett magára öltve a teljes emberi természetet, mindazonáltal megtartva az ő isteni természetét is. Ez az *unio hypostatica*. Csak így lehetséges a megváltásunk, és így lehetünk mi is az isteni természet részesei. „Az Isten Fia emberré lett, hogy bennünket önmagában Istenné tegyen” – ez volt Szent Atanáz egyik sokat idézett mondata az ariánusokkal szembeni polémia kapcsán. Vagy ahogyan a Teológusnak is nevezett Nazianzi Gergely²² fogalmaz: „ami nem vétetik fel, az gyógyíthatatlan marad, s az üdvözül, ami az Istennel egyesül”.²³

Minden keresztény élet célja a „megistenülés”, az isteni életben való részesülés. Keleten ez a keresztény hit lényegéhez tartozik, „mert Isten magának teremtett, magára irányított mindenkit, s az ember furcsa módon épp azáltal valósíthatja meg emberi rendeltetését, hogyha istenivé válik”.²⁴

A következőkben röviden bemutatom, hogy ez a tan, amely a bizánci teológia alapját képezi, hogyan jelenik meg egyes nagy teológusok gondolkodásában.

A kiindulás tehát az Ige megtestesülése. A 2Pét 1,4 szerint így váltotta be nekünk legnagyobb ígérését, „hogy azok által az isteni természet részeseivé legyenek kikerülvén a romlottságot, mely a kívánságban van e világon”.

Szent Iréneusz így ír: „Isten emberré lett, hogy az ember Istenné váljon.”

²⁰ Lásd még bővebben: GYÖRGY archimandrita, *Az emberi élet célja az átistenülés* (Budapest 2004).

²¹ VLACHOS (2002) 153.

²² Nazianzi Szent Gergely Ariánzban született 330 körül, és ott is halt meg a hagyományok szerint 390 körül. Kappadókiában rétként jó hírnévre tett szert, ő a három kappadókai atya egyike (Nagy Szent Bazil és Nüsszai Szent Gergely mellett).

²³ MEYENDORFF 180.

²⁴ OROSZ A., *Isten emberré lett, és az ember átistenülhet*, in *Vigilia* 65 (2000) 12. 885.

²⁵ VANYÓ L., (ford.), *Az egyházatyák beszédei Krisztus-ünnepekre. I. Karácsonyi ünnepkör* (Budapest 1995) 15.

Nazianzi Gergely: „Krisztus a mennyből jön, elébe menjetek! ... Isten eljött az emberekhez, hogy aztán mi ... visszatérhessünk hozzá, s ahogyan mindnyájan meghaltunk Ádámban, úgy éljünk Krisztusban.”²⁵

Hitvalló Maximosz pedig a következőképpen fogalmaz (egyébként nála jelenik meg legszebben ez az ókeresztény szemlélet): „Az Atyának Fia azért lett Emberfia és ember, hogy az embereket istenné, és Isten fiaivá tegye.”²⁶

„Isten azért teremtett mindent, hogy az újjászületettek úgy lehessenek istenné, ahogyan ő emberré lett, és a szenvedélyeket magából kivető ember ugyanannyira elérheti az istenséget, amennyire Isten Igéje az üdvösség rendje szerint önszántából kiüresítette magát tiszta dicsőségéből, s valóban emberré lett” – írja Hitvalló Maximosz.²⁷

De valójában hogyan is kell érteni ezt az átistenülést? Szükséges e fogalom alaposabb tisztázása, egyrészt elkerülendő a félreértéseket, másrészt az önistenítéssel vagy a távol-keleti vallások hasonló fogalmaival való azonosítást.

Sok teológus foglalkozott e témával, mégis talán Új Teológus Szent Simeon és Palamasz Gergely azok, akik a legrészletesebben dolgozták ki nemcsak az átistenülést, hanem az egész bizánci spirituális hagyományt. Így a következőkben az ő munkájukból és élettapasztalatukból meríték.

2.2.3.a. Isten teremtetlen Fényének szemlélése. Új Teológus Szent Simeon azt állította, hogy a lelki élet e harmadik fokán valóságosan láthatóvá válik a Teremtő: „Honnan tudhattam Uralkodó, hogy Te, Aki láthatatlan és befogadhatatlan vagy, láthatóvá leszel és bensőnkbe költözöl? Azt feltételeztem, hogy ez majd csak az eljövendő életben, a feltámadás után következik be, és nem tudtam, hogy ez már itt is megtörténik.”²⁸

A lelki életet elkötelezetten és mélyen élő, a hészükhaszta spiritualitást megélt emberek számolnak be olyan tapasztalatokról, hogy Isten teremtetlen fényt látják, ebben részesednek. Ezt azonosítják a Tábor-hegy fényével. Ez Isten látását, a Vele való közösséget jelenti. Bár látszólag az aszkézis, a törvények betartása eredményezi ezt az eksztatikus élményt, a leghatározottabban állítják, hogy szó sincs erről. Még csak nem is ezek jutalmaként kapjuk az Úrtól, noha a küzdelem elengedhetetlen. A teremtetlen Fény szemlélése tisztán kegyelem!²⁹

²⁶ *A teológiáról és Isten Fiának testben végbevitt üdvözítő művéről*, II, 25, idézi: OROSZ (2000) 884.

²⁷ MAXIMOSZ [Hitvalló], *Az Úr imádságáról* (Patrologia Graeca 90, 877A), idézi: OROSZ (2000) 886.

²⁸ SIMEON, Szt. [Új Teológus], 1. Hálaadás (28-70 SC 113, 306–310), idézi: ALFEJEV, H., *A hit titka: bevezetés az ortodox egyház teológiájába és lelkiségébe* (Budapest 2005) 207.

²⁹ „Az ő ajándékai az emberi erőfeszítésekhez kapcsolódnak, és amikor Isten előre látja, hogy az ember megfelelő módon viszonyul az ajándékoz, bőséggel részesíti benne”: SZOFRONYIU, *A Szent Hegy titka – Áthoszi Szilván (1866-1938) élete, tanításai és írásai* (Budapest 2006) 40.

2.2.3.b. *Palamasz Gergely*. Műveit „palamista szintézisként” is emlegetik, mert ő foglalta össze és egészítette ki új szempontokkal az istenlátásról, átistenülésről szóló korábbi tanokat. Kijelentéseit az ortodox egyház az 1351-es konstantinápolyi zsinaton kanonizálta.³⁰ A hészükhaszták nagy védelmezője volt a kalabriai szerzetessel, Barlaammal (és társával, Akindünossal) szemben.³¹

Az átistenülés, az istenlátás vagyis az isteni természetben való részesülés „mikéntjét” a következőképpen magyarázta. Istenben van egy lényeg, de e mellett vannak isteni energiák is. Palamasz Gergely tehát megkülönbözteti a lényegét és az energiát, de nem választja szét a kettőt, mert Istenben nincs helye az összetettségnek. Az energiáknak az isteni lényeg a forrása, attól elválaszthatatlanok, s ugyanúgy teremtetlenek. Ezt hangsúlyozta különösen a barlaami vita során. Ezekben az isteni energiákban személyesen a Teremtő van jelen, ez az „Ő ereje és személyes cselekvése, ami a Lélek által működik, és a benne hívők szívében ezt kegyelemnek hívjuk”.³² „Ez a fény Isten országa.”³³ Az ember átistenülése tehát szerinte az Isten teremtetlen energiáiban való részesülést jelenti, és semmiképpen sem az isteni lényegben való részesülésről van szó.

Aki részesült az isteni energiákban, aki látja a Tábor-hegyi fényt – amely tehát teremtetlen, s nem tartozik a teremtet világához –, az nemcsak a Fiúistennel találkozik, hanem az Atyával és a Szentlélekkel is, mivel „az ő *perichorészi-szük* biztosítja, hogy ugyanaz az energia működik az Atyából kiindulva a Fiú és a Lélek közreműködésével”.³⁴

Az ember a kegyelem révén istenné válik, de csak részesedés által, s mégis megmarad embernek lenni. „Isten teremtetlen fényének a meglátása a fényvel történő közösségre lépést jelenti, ami maga az átistenülés.”³⁵

II. TEOLÓGIAI HÁTTÉR

1. *A Jézus-ima körüli viták az első századokban*

Bár viszonylag korán és gyorsan terjedtek a Jézus nevét segítségül hívó fohászok, imák, korántsem történt ez problémamentesen. Nem volt egyértelmű, hogy lehet-e, s ha igen, milyen formában lehet a Fiúhoz imádkozni.

³⁰ KISS 39.

³¹ Ezt fejti ki bővebben BAÁN I., *Útkeresés Kelet és Nyugat között. Kalabriai Barlaam (1290–1348)*, in *Vigilia* 68 (2003) 6.

³² KISS 41.

³³ Uo., 42.

³⁴ Uo., 43.

Elsőként Origenész lépett fel negatív kritikával a Jézushoz intézett fohászokkal szemben. Figyelembe kell vennünk azonban azt is, hogy ebben az időben virágzott a gnoszticizmus és a modalizmus³⁶ eretneksége is. *Az imádságról* című művében különböző érveket hoz fel a Fiúhoz intézett imádsággal szemben.³⁷ Először is, Krisztus maga az Atyához intézett imára tanítja tanítványait, amikor azok kéri: „Taníts meg bennünket imádkozni!” (Lk 11,1).³⁸ Origenész indoklasként hozzáteszi: „...személyileg és alanyilag a Fiú nem azonos az Atyával, ezért aztán vagy a Fiúhoz kell imádkozni és az Atyához nem, vagy mindkettőhöz, vagy csak az Atyához”.³⁹ Másodsor, senki nem imádkozik ahhoz, aki maga is imádkozott, illetve ahhoz, aki bennünket testvéreinek nevezett. Az ima címzettje az Atya kell, hogy legyen, de mindenkor Krisztus mint Főpap, mint Közvetítő által. Szerinte a Szentírás több helyen egyértelműen ezt támasztja alá. „Miért mondasz engem jónak? Senki sem jó, egyedül csak az Isten, az Atya” (vö. Mk 10,18; Lk 18,19; Mt 19,17).⁴⁰ Origenész szerint ezt akár úgy is lehet érteni, mintha azt kérdezte volna Krisztus: „Miért akarsz hozzám imádkozni?” Nem a Főpaphoz és nem a Közbenjáróhoz kell imádkozni tehát, aki maga is az Atyának köszönheti létét,⁴¹ „mert az Atya joggal tekintethető a Fiú Urának, azután azokénak is, akik a Fiú által lettek fiaivá”.⁴²

De Origenész számára is Jézus egyértelműen Isten, „Theosz”, és isteni neve szent. Ugyanebből a művéből derül ki az is, hogy az 1Tim 2,1 alapján az imádságnak több fajtáját különbözteti meg, s az ellen semmi kifogást nem emel, hogy „könyörgéseket, esedezéseket és hálaadást”⁴³ ajánljunk fel Jézusnak. Továbbá a későbbi magyarázatokból az is kiderül, hogy ezek a „tilalmak” inkább a közösségi, liturgikus imádságokra vonatkoztak, s nem a magánimára.⁴⁴

Mindenesetre sok fejtörést okozott az utókornak azzal az elméletével, amely csak Jézus által, de nem Jézushoz enged imádkozni. Ezzel ugyanis megfelelő

³⁵ Uo., 59.

³⁶ Gnoszticizmus: a kereszténység és a történészek szerint is eretnekség, mely az első századokban jelent meg. A mindenkiben megtalálható isteni tudást hirdette, és a Megváltó munkáját mintegy szükségtelennek tartva, önmegváltást hirdetett. Modalizmus: szentháromság-tagadó eretnekség. Eredeti formában a keleti monarchianizmus, a nyugati egyházban a patripaszionizmus néven ismert. Állításuk szerint a Szentháromság mindegyik személyében az Atya nyilvánul meg, különböző alakban.

³⁷ ORIGENÉSZ, *Az imádságról és a vértanúságról* (Ókeresztény Írók XIV) (szerk. Vanyó László; Budapest 1997).

³⁸ Uo., 80.

³⁹ Uo., 80.

⁴⁰ Uo., 82.

⁴¹ Uo., 82.

⁴² Uo., 83.

⁴³ Idézi: OROSZ A., *Szabad-e Jézushoz imádkozni?*, in *Vigilia* 62 (1997) 8. 572.

⁴⁴ JUNGSMANN, J. A., *Die Stellung Christi im liturgischen Gebet* (Münster 1925) 140.

hivatkozási pontként szolgált később a Fiú istenségét tagadó arianizmus számára. Ezzel fordultak szembe a korabeli nagy görög egyházatyák, pl. Atanáz, s Origenész szinte magára maradt.

Az első század fordulóján Antióchiai Szent Ignác püspök, vértanú, gyakran imádkozott Jézushoz. Erről tanúskodik a Polikárposzhoz (Szmirna püspökéhez) írott levelében: „Imádkozom Jézus Krisztushoz, Istenünkhöz, hogy adjon Neked mindenben erőt és bátorságot.”⁴⁵

Hasonlóképpen, Szárdeszi Melitón és Lyoni Iréneusz⁴⁶ is meg voltak győződve Jézus istenségéről. Ezért lehet közvetítő Isten és ember között, ezért lehet hozzá imádkozni.⁴⁷

Hippolitosz *Apostoli Hagymányában* szintén a szüntelen Krisztusra emlékezésre buzdít, mellyel megőrizhetjük magunkat a kísértésektől és az elbukástól.

Alexandriai Kelemen⁴⁸ *A pedagógus* című művében nem közvetlenül a Krisztushoz szóló imádkozásról ír, de a korabeli keresztény szóhasználat szerint az „Atya” megszólítás Krisztusra is vonatkozhatott. Ő is imádkozik Krisztushoz, „a legelső és legigazibb Pedagógushoz”:⁴⁹ „Légy irgalmas, (isteni) nevelőnk, a te szolgálidhoz – Atyánk, Izrael szekere, Fiú és Atya, kettő és egy, Urunk, s add meg, hogy tanításodat követve Képed hasonlóságát is betölthessük.”⁵⁰

Atanáz püspök, a 4. században írt húsvéti leveleiben Jézus Krisztust úgy említi, mint „Üdvözítőnk és Istenünk, (...) aki által az Atyáé a dicsőség és hatalom a Szentlélekben.”⁵¹

2. Viták az 5. században: *Senuté archimandrita*

Nemrégiben találták meg egy egyiptomi kolostor (Fehér kolostor) archimandritájának, Senutének egyik vitairatát, a katekézisést bizonyos apokrif szövegek ellen.⁵² Ez a fontos irat – többek között – kifejezetten a Jézus-ima körül folyó viták hátterére mutat rá.

A Fehér kolostor archimandritája a szerzetesek széles körében elterjedt eretnek iratok, apokrifek ellen lázad fel, amelyek mind valamilyen formában

⁴⁵ Idézi OROSZ (1997) 571.

⁴⁶ Szárdeszi Melitón 2. századi keresztény apologéta, korának egyik leghetségesebb és legtermékenyebb írója. Lyoni Iréneusz Szmirnában született 115–150 között, meghalt Lyonban 202 vagy 203. február 28-án. Nevének jelentése: békesség embere. A békesség szeretete és a békítés képessége jellemezte életét. Szüntelen küzdött az Egyház békéjéért és egységéért.

⁴⁷ „Egy és ugyanaz a Jézus Krisztus: Isten és ember, és ezért tudja közvetítőként a kettőt összekapcsolni és az embereket Istenhez közel hozni”: *Adv. Haer.* III, 18, 7.

⁴⁸ Alexandriai Kelemen Athénban született, 140-150 körül, meghalt 216 körül. Sokat utazott, rendkívül művelt egyházi író, főleg irodalmat és filozófiát művelt, de a Szentírásban is igen járatos ember volt. Sokra becsülte a görög filozófiát. Ő az egyike az első keresztény misztikus íróknak.

Krisztus istenségét tagadják (pl. angyal-krisztológia), s amelyek ellen ő a Szentírás bizonyosága és „Apa Athanasziosz” írásai alapján tiltakozik.

Senuté nyomatékosan hirdeti, amit a 325-ös Niceai Egyetemes Zsinat is kimondott, hogy Jézus Krisztus egylényegű az Atyával. Semmiféle szubordinacionizmust, tökéletlen angyal-krisztológiát nem tűr meg. S ezért tartja jogosnak, sőt szükségesnek is a közvetlenül Jézushoz intézett imádságot. Így védelmezi a Jézus-imát Origenész követői, Origenész és főleg tanítványa, Evagriosz ellenében, akik inkább félreértelmezve, mintsem helyesen hagyományozták volna át a nagy alexandriai teológus tanítását. Hasonlóképpen fellép az arianizmussal szemben is.

Tovább is megy a következtetésben: Jézus nevének emlegetése az egész Szentháromságot szólítja meg, mivel mindhárom isteni személy egylényegű és osztatlan, így a Fiú sem választható el a Szentháromság többi személyétől.

3. A Jézus-ima továbbfejlődésének állomásai

Antal remete életrajzából megtudhatjuk, hogy az egyiptomi remeték a démonokkal szemben „Krisztus nevét”, illetve „Urunk Jézus Krisztus nevét” hívták gyakran segítségül.

A következő dokumentumok, az etióp nyelven ránk maradt apoftegmkák már kibővített formában tartalmazzák a Jézus-imát: „Jézus Krisztus, könyörülj rajtam; Jézus, segíts rajtam!”⁵³

Barsanuphiosz egyik tanítványának, Dorotheosznak a következő imákat tanítja: „Jézus segíts rajtam! – Uram, Jézus Krisztus, ments meg engem, szégyenletes szenvedélyeimtől!”⁵⁴

A *Szent Maximosz erényei* című gyűjtemény és a Keltionok sivatagában talált régészeti leletek is szépen tanúskodnak a Jézus-ima továbbfejlődéséről.

Hészükhiosz remete, a Tüskebokor-kolostor apátja, aki a Sínai-félszigeten élt a 7-8. században, tanításában a lelki élet középpontjába már egyértelműen a Jézus-imát (*eukhé Jészú*) állítja, amit ő epiklészisznek, Jézus segítségül hí-

⁴⁹ OROSZ (1997) 572.

⁵⁰ KELEMEN, Szt., *A pedagógus*, III, 12, 101, 1.

⁵¹ PG 25, 593, idézi: OROSZ (1997) 573.

⁵² Vö. ORLANDI, T., *A Cathecesis against Apocryphal Texts by Shenute and the Gnostic Texts of Nag Hammadi*, in *Harvard Theological Review* (1982) 75. 85–95.

⁵³ FODOR J., *A Jézus-ima az Atyák tanításában* (Debrecen 2005) 18–19.

⁵⁴ Uo., 19.

vásának értelmez. *A lélek józanságáról és az imádságról*⁵⁵ című művében a démoni támadások biztos fegyvereként említi a Jézushoz való könyörgést.

Tehát a 7-8. században már jól ismerték és folyamatosan imádkozták is a Jézus-imát. De még ezekben a századokban is lehettek ellenzői, akik szubordinacionista⁵⁶ elvek alapján támadták a Jézushoz intézett imádságot. Tulajdonképpen a hozzá intézett ima „létjogosultságának” teológiai kérdése éppen ebben az egy pontban sűrűsödik: Jézus egylényegű-e a Szentháromság többi személyével, vagy sem.

4. *A Jézus-ima „dogmatikája”*

Az „Uram, Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam, bűnösön!” imádság alapvetően két részből áll: dogmatikai és könyörgő részből. A dogmatikai rész magában foglalja a krisztológiát és a szentháromságtant. Azzal, hogy Jézus Krisztust Isten fiának valljuk, istenségét valljuk meg. Azonkívül, mivel Krisztus a Szentháromság három személyének egyike, sosem létezhet az Atya és a Szentlélek nélkül, mert a három személy együtt alkotja az egylényegű és osztatlan Szentháromságot. Tehát a krisztológia szorosan kapcsolódik a szentháromságtanhoz, s megváltásunk révén a szótériológiához és az antropológiához is.

Továbbá, ahogy Pál apostol fogalmaz: „Azt sem mondhatja senki: Jézus az Úr, csak a Szentlélek által” (1Kor 12,3).

„A Szentlélektől megvilágosított atyák mondták nekünk, hogy az 'Atya a Fiú által a Szentlélekben végez mindent'. Az egész Szentháromság hozta létre a világot, alkotta az embert; s ismét az egész Szentháromság teremtette újra az embert és a világot.”⁵⁷

5. *A Jézus-ima szentírási gyökerei*⁵⁸

A Jézus-ima az ortodox egyház legnagyobb kincsei közé tartozik, s mélyen az evangélium szellemében gyökerezik. Azt is szokták mondani, hogy „magában foglalja a teljes evangéliumi igazságot, az evangéliumok foglalata”.⁵⁹ Hiszen a középpontban Jézus Krisztus szent neve áll, amely előtt meghajol minden térd (vö. Iz 45,23 és a Filippiekhez írt levél Krisztus-himnusa, Fil 2,5-11). S miközben azt mondjuk: „Isten Fia”, megvalljuk a megtestesülés tényét is, s

⁵⁵ Kiadása magyar nyelven: in *Kis Filokália*.

⁵⁶ A szubordinacionizmus (az „alárendeltség” szóból) 2-3. századi keresztény eretnekség, mely a második és harmadik isteni személyeket csak az Atya alárendeltjeiként tudta elképzelni.

hogy az ő személyében „köztünk lakozott az istenség egész teljessége testi-
leg” (Kol 2,9).

Krisztus megvallásával kifejezzük azt is, hogy benne teljesedtek be az Ószövetség jövendölései. Ő a Messiás, akit Izajás próféta megjövendölt, akit a zsidók vártak. Benne foglaltatik mindaz is, amit az Újszövetségből Krisztusról tudunk. Ő az, akit a vak Bartimeus Dávid fiának nevezett.

Az ima másik fele („könyörülj rajtam, bűnösön!”) értelmezéséhez Anthony Bloom, ortodox főpap érdekes elemzést ad. A „könyörülj” szó szinonimája az „irgalmazz”-nak, amely az ortodox liturgiában is a nép ajkáról gyakran elhangzó válasz a pap könyörgésére. Görög megfelelője az „*elejsson*”, melynek gyökere azonos az „olajfát” is jelentő „*elaion*” szóval. Ha pedig megnézzük, hogy mit jelent az olaj az Ó- és Újszövetségben, akkor válik világossá, hogy a „könyörülj rajtam” kifejezés nem kizárólag a bűnbocsánatért való esdeklést fejezi ki. Az Ószövetségben a királyok és papok fölkenéséhez olajt használtak; Noéhoz a visszatérő galamb olajfaágot hozott. Az Újszövetségben az irgalmas szamaritánus olajat öntött a sérült sebeire, hogy ápolja azt. Az olaj az isteni kegyelem, az isteni békesség szimbóluma, azt fejezi ki, hogy ő meggyógyít bennünket.

III. A JÉZUS-IMA A GYAKORLATBAN

1. Az ima és a lelki élet állomásai

Ahogy a Jézus-ima spirituális hátterét, a hészükhazmust tárgyaló részben utaltam rá, a patrisztikus hagyományban az ember lelkét, istenképiségéből következően, egyszerűnek és összetettnek is tartják, a Szentháromság analógiájára. A különböző lelki energiák, tevékenységek (mint értelem, érzelem/vágy, akarat) a bűn következtében szétszóródtak, és egymással is ellentétben állnak, és Isten helyett a teremtményekre irányulnak. Azaz nem természetesen (Isten felé), hanem természetellenesen (vagyis a teremtmények felé) mozognak.

Az askézis (böjt, virrasztás, ima) vagy a praxis egyik célja a lélek ezen energiáinak egyesítése és Istenre irányítása. Ebben tulajdonítanak a Kelet atyái hatalmas erőt a Jézus-imának, Jézus Krisztus neve segítségül hívásának. Ez a szint a lelki élet első szintje, a szív szenvedélyektől való megtisztításának a szintje. Ekkor az imádkozó a szájával, szavakkal ismétli az imát. Erre különbö-

⁵⁷ VLACHOS (2005) 53.

⁵⁸ BLOOM, A., *Az élő ima* (Budapest 2002) nyomán.

⁵⁹ *The way of a Pilgrim* (London 1954) 29.

ző módszereket ajánlanak a sivatagi atyák vagy akár a ma élő hészükhaszta szerzetesek. Ezek az ima pszicho-fizikai feltételei, de korántsem nélkülözhetetlenek – a távol-keleti jóga módszereivel ellentétben –, nem ezek a fontosak. Hiszen az ima során nem a módszerek, a „technikák” számítanak, hanem az isteni kegyelem.

Az ima második fokozata az, amikor a szóbeli imából értelemmel „mondott” ima lesz. Ekkor válik az ima noetikus, értelmi vagy benső imává. A lelki fejlődés egy sarkalatos pontja az értelemmel függ össze. A patrisztikus hagyomány szerint az ember az értelem (s nem az esze) által kerülhet közel Istenhez.

A következő fokozat az, amikor az ima a szívbe kerül. Ekkor már eltűnnek az szavak. Az ima szinte önműködővé, automatikussá válik. Az emberi természetnek az isteni természetben való részesedése feltételezi az értelem és a szív egységét, vagy ahogy az atyák mondják: az értelem leszállását a szívbe. Ekkor az ember lelke egységre jut: a lélek lényege (szív) és energiája (értelem) egyesül. Ezt az utat kíséri és segíti elő a Jézus-ima, amint az az értelembe és onnan a szívbe kerül.

Eltűnnek a szenvedélyek és az értelemből a *logiszmoi-gondolatok*, elérkezünk a megvilágosodás állapotába. Az ész (intellektus) bármilyen más, a hétköznapi világban előforduló dologgal le lehet kötve, nem szűnik meg a Jézus-ima, mivel az a szívvel egyesült értelemben működik tovább, bármi mást végez is az ember.⁶⁰ Itt idézem Nagy Szent Bazilt: „Az Isten lakhelyévé válunk, amikor Ő bennünk él, emlékeinkben létrehozottan. Így Isten templomává válunk, amikor a Rá emlékezésünket földi dolgok, és értelmünket váratlan dolgok nem zavarják meg.”⁶¹ „Így saját magában érzi az Isten jelenlétét és a kegyelem átjárja a testét, amely a világ számára halott lesz és keresztre van feszítve. És ez a legszélsőségesebb állapot, amely olykor összekapcsolódik a Teremtetlen Fény látásával.”⁶²

2. A Név ereje

Jézus nevének nagy ereje van. Ő maga mondta tanítványainak: „Bizony, bizony, mondom nektek, hogy amit csak kértek az Atyától az én nevemben, megadja nektek” (Jn 16,23). Vagy egy másik helyen: „Az én nevemben ördögöket űznek ki, új nyelveken szólnak, ... betegekre teszik rá a kezüket és azok meggyó-

⁶⁰ „Ajkainkkal mondjuk a Jézus-imát, miközben a figyelmünket próbáljuk az ima szavaira összpontosítani. Ekkor az értelem átveszi a Jézus-imát, és értelemmel mondja. Teljes figyelmünket újra szavakban találjuk, azonban az az értelemre koncentrálni. Amikor az értelem fáradni kezd, elkezdjük újra szavakkal, ajakkal mondani az imát. Természetesen ez a mód még csak kezdő szintje a Jézus-ima alkalmazásának. Azonban a kezdő ebből a fázisból indul el, és amikor eléri a legtökéletesebbet, ez a mód el fog tűnni. Miután az értelem megpihent, újra próbálunk összpontosítani. Szent Neilosz tanácsolja: 'Gondolj mindig Istenre, és értelmed mennyországgá válik.' (2/PG 161, 113) A Jézus-ima azután

gyulnak” (Mt 16,17-18). De a legszebben Pál apostol fejt ki ezt a Filippiekhez írt levéllel Krisztus-himnuszában.

Már az Ószövetségben találkozunk azzal a felfogással, amely más ősi kultúrákban is jelen volt, hogy lényegi megegyezés van a név és a személy között. A névben az illető egész személyisége, annak minden sajátosságával és tettere-jével benne van, így a személy nevének megismerése a természetébe való belelátást és vele való kapcsolatot jelent. A héberben valakinek a nevében tenni valamit, vagy segítségül hívni a legnagyobb határfokú cselekedet, mert az a személyt mintegy *jelenvalóvá* teszi. Mindez pedig sokkal fokozottabban igaz Isten nevére. Isten nevének segítségül hívásával az ember a jelenvaló Istennel kerül kapcsolatba, feltárja magát neki, és átadja magát. Ezért a JHWH tetragrammot csak a főpap mondhatta ki egyszer egy évben, a Szentek Szentjében. A névnek ez az értelmezése folytatódik tovább az Újszövetség világában.

A névnek ez a kiemelt bibliai szerepe világít rá a Jézus-ima lényegére. Krisztus neve összefonódik az ő személyével, magában foglalja erejét és energiáját. „Konstadi Szent János ezt írja: Az Úr neve ... legyen számodra olyan, mint maga az Úr ... Az Úr neve maga az Úr ... A mindenható Isten neve maga az Isten, a mindenütt jelenvaló és legegyszerűbb Lélek.”⁶³

Az ókeresztény irodalomban, Hermász *A pásztor* című művében a következő mondja: „Az Isten Fiának neve nagy, határtalan és az egész világot hordozza ... (Krisztus) hordozza azokat, akik teljes szívükből hordozzák az ő nevét.”⁶⁴

3. A pszicho-fizikai tényezők

Első látásra hasonlóságokat fedezhetünk fel a Jézus-ima és az iszlám egyes misztikus ágazatainak imagyakorlata, illetve a jóga-meditációk között. Ezek a hasonlóságok kétségtelenek: a testhelyzet, a lélegzés, a rövid, mantraszerű ima folyamatos ismételtetése, az értelem, figyelem koncentrációja stb.

Nagyon fontos azonban leszögezni, hogy a Jézus-imánál – mint említettem – nem a pszicho-fizikai tényezőkön van a hangsúly. Ezek a gyakorlatok valóban az ima elmélyítését szolgálják, az értelemnek a szívbe való leszállását.

⁶¹ leérkezik a szívhez. Az értelem és a szív egyesülnek és szövetkeznek egymással. A figyelem a szívben koncentrálódik és az elmerül a Jézus-ima szavaiban, főleg Jézus nevében, amelynek láthatatlan mélysége van. Ekkor az ima önmagától működővé válik. Állandóan, bármit is tesz az ember”: FODOR 26.

⁶² VLACHOS (2005) 66.

⁶³ Uo.

⁶⁴ ALFEJEV 189.

⁶⁵ Idézi: ALFEJEV 188.

Testi vonatkozásaival – a légzési gyakorlatokkal, a szívverésre való figyelemmel, a testhelyezettel stb. – a sivatagi atyák sokat foglalkoznak. Legrészletesebben a Filokáliában olvashatunk erről.⁶⁵ De az atyák tanítása sem egységes arra nézve, hogy pl. ki milyen testtartást ajánl, hogyan kössük a lélegzetvételhez vagy a szívveréshez a szavakat. Másrészt mindig hangsúlyozzák, hogy tapasztalt lelkiatya vezetése nélkül ezek a gyakorlatok nem alkalmazhatók.

A Jézus-imánál is a legfontosabb maga az imádkozás, az Istennel való élő, személyes kapcsolat. Az ima rövidsége révén az értelem könnyen összpontosít rá, szinte minden más gondolat eltűnik, s belehelyezkedünk Isten jelenlétébe, mély, belső átalakulást érve el általa.

Remete Szent Teofán ezzel kapcsolatban a következőket fűzi Új Teológus Szent Simeon művéhez: „Szent Simeon bemutat bizonyos külső gyakorlatokat, amelyek egyeseket megbotránkoztatnak, és eltérítenek az imádság ügyétől, másoknál eltorzítják az imádságot magát. Mivel ezek a gyakorlatok, lelki vezető hiányában, rossz dolgokat vonhatnak maguk után, miközben lényegük szerint nem többek, mint külső eszközök a belső, szívbeli imádság végzéséhez, és semmi lényegyet nem adnak hozzá mindehhez, úgy döntöttünk, elhagyjuk őket. A dolog lényege az, hogy hozzászokjunk ahhoz, hogy értelmünket a szívben összpontosítsuk.”⁶⁶ Ezek helyett Teofán remete inkább az „Isten színe előtt járást” ajánlja, ami nem más, mint Isten parancsainak megtartása, az evangélium szerinti élet, az erények megszerzése és gyakorlása.

Mindezekből is látható a nyilvánvaló különbség a különböző jóga-gyakorlatokhoz képest, amelyekre a következő pontban térek ki röviden.

4. Különbségek a jóga-gyakorlatokhoz képest

A távol-keleti meditációs technikáknak a keresztény imával való összehasonlításával és a különbségek teológiai magyarázatával részletesen foglalkozik többek között a Katolikus Egyház Hittani Kongregációjának dokumentuma, *A keresztény elmélkedés néhány szempontja*.⁶⁷

A Jézus-ima gyakorlására is hasonlók állnak. A teljesség igénye nélkül csak a legfontosabb különbségeket emeljük ki:

- Az ima, így a Jézus-ima is, természetesen feltételezi az Istenbe vetett hitet. Ez nem az önmagunkban való elmerülést szolgálja, mert a központ és a lé-

⁶⁵ Pl. sötét szobában kell ülni, egy kis számolyon, fejünket hajtsuk le, tekintetünkkel a szív felé forduljunk, vagy be is csukhatjuk a szemünket. Hasznos a léggzéssel vagy a szívveréssel összekötni az ima mondását, de mindezek csak segédeszközökként szolgálhatnak, nem lehetnek öncélúak.

- nyeg kizárólag Krisztus. Ebből kifolyólag személyes Istenbe vetett hitről van szó, nem egy személytelen Abszolútumban való feloldódásról.
- A Jézus-ima nem önmegváltást hirdet. Az ember nem önerőből szabadul ki e világból, s nem a semmi, a nirvána a cél, hanem az isteni természetben való részesedés.
 - Nem vezet büszkeséghez. Sőt ellenkezőleg: az alázat áldott állapotába jutunk általa („...könyörülj rajtam, *bűnösön!*”).
 - A keleti atyák tanítása szerint Jézus nevének ily módon történő segítségül hívása képessé tesz bennünket a gonosz, ördögi energiák felismerésére és megkülönböztetésére.
 - A szenvedélyek elleni küzdelem közös vonás a távol-keleti jóga-meditációkkal, de a Jézus-ima célja és eredménye nem egy statikus, sztoikus *apatheia*, ugyanis nem a szenvedélyek kioltását célozza meg, hanem azok energiáinak átalakítását. A szenvedélyek „mozgását” azok természete szerint, azaz Isten felé törekszik irányítani.
 - Nem tartja megvetendőnek és eldobandónak a testet. Nem a test rossz, hanem a test szerinti gondolkodásmód. Harcolni kell a test megdicsőüléséért, mondják az atyák.
 - Nem tesz közömbössé a környező világgal szemben. Éppen ellenkezőleg, a Jézus-ima gyakorlója érzékenyvé válik a felebarát iránt, és végül már csak érte, a világért imádkozik.

A fentiekből is látszik, hogy a Jézus-imát nem szabad azonosítani az emlegetett nem keresztény meditációkkal. Bár megtévesztőek az ima végzését illető külsődleges hasonlóságok és sok esetben (lelki élet egészére nézve) a terminusbeli azonosságok, részletesebb és pontos tájékozódás után a különbségek egyértelműek.

BEFEJEZÉS

Helyesebb volna e helyen azt írni, hogy „abbahagyás”. Ezt a témát ugyanis nem lehet befejezetté nyilvánítani e néhány oldal alapján. Mindenesetre reményeim szerint sikerült némi betekintést nyújtanom e tanulmány által a keleti kereszténység e gyöngyszemébe, a Jézus-imába.

⁶⁶ ALFEJEV 192.

⁶⁷ HITTANI KONGREGÁCIÓ, *A keresztény elmélkedés néhány szempontja* (Szent István Társulat, Budapest 1991).

Amint látható, a közvéleménnyel ellentétben, ez az imádság nem pusztán egy ima. Életforma, életmód, s nem kizárólag a világtól elvonultan élő szerzetesek „mindennapi kenyere”. Rendkívülisége többek között egyszerűségében, rövidegében rejlik, mely lehetővé teszi a dolgos hétköznapokat élő ember számára is a használatát. Akár úgy is, hogy tudatos figyelmünket nem is erre fókuszáljuk. Nem kell megszakítanunk éppen aktuális teendőinket, nem kell lelkiismeret-furdalással küszködnünk, ha nem sikerül a Jézus-imára külön időt szentelnünk a napunkban, bár kétségtelenül hasznos erre törekedni.

A látszólag értelem nélküli, monoton ismétlés lehetővé teszi, hogy megvalósítsuk a Szentírás buzdítását: „Szüntelenül imádkozzatok!” (1Tessz 5,17). (Nyilvánvalóan ennek nem a Jézus-ima az egyetlen útja, mindössze az egyik a sok közül.) A modern lélektani, főként a mélypszichológiai felismerések fényében megérthetjük, hogy az egyszerű, rövid formulák folyamatos ismétlése átítatódik a tudattalanba, amely jelentős mértékben meghatározza gondolkodásunkat, egész beállítódásunkat. Igaz, hogy a sivatag atyái, akiktől ez az ima származik, az előbbi magyarázatot mellőzik, de nem is a magyarázatok, a hatásmechanizmus fejtegetése a lényeges. Mivel amint imáról beszélünk, a „technika”, „módszer” stb. átértékelődik annak tudatában, hogy minden kegyelem, s imáink értékét, hatékonyságát nem ezek határozzák meg. Ezért is nem tárgyalhattuk a Jézus-imát a spirituális háttér, a keresztény lelkiség – és különösen annak keleti (ortodox) interpretációja – nélkül.

◆◆◆ NAGY MÁRTA

A nemzeti önmegtartás útjai a 18. századi magyarországi szerb templomépítészetben¹

Az ortodox templomépítészet magyar területen nemzeti kisebbségek vallásgyakorlatához kötődik. Az ortodox hitű ruszinok, vlachok, szerbek, románok, macedovlachok, görögök, bolgárok a 14. századtól kezdődően a 20. század első feléig több hullámban érkeztek hazánkba. A legtöbben I. Lipót császár 1690. évi dekrétumát követően jöttek, amelyben arra szólította föl a környező népeket, hogy települjenek be a török idők alatt elnéptelenedett országba.² A legnagyobb számban szerbek érkeztek,³ majd a 18. század elején románok,⁴ továbbá Macedóniából macedovlachok⁵ és görögök is.⁶ A betelepülők az óhazaitól idegen szokásrendszerben, politikai, etnikai, nyelvi, kulturális és vallási közegben találták magukat, az ortodox szerb, görög, román stb. helyett a nyugati keresztény többségi magyar környezetben. A vallásos közeg azonban csak részben tűnt másnak, hiszen a hit tárgya, az alapvető dogmák azonosak voltak, a fő különbség elsősorban a vallásgyakorlás módjában volt. A vallásgyakorlat másságát a többségi környezet nehezen vagy egyáltalán nem fogad-

¹ A tanulmány a történeti Magyarország legnyugatibb részeire települt szerbek építészetére koncentrált, ugyanis a címben fölvetett jelenségek építészeti lecsapódásai éppen itt, a többségi környezettel leginkább érintkező területeken nyilatkoztak meg a legpregnansabban. Az írás megjelent angol nyelven: *National Self-Preservation in the 18th Century Serbian Church Architecture in Hungary*, in *Centropa. A Journal of Central European Architecture and Related Arts*, vol. 8, no. 2 (ed. Wiebenson, Dora; New York 2008) 134–147.

² FÜVES Ödön, *A magyarországi görög telepesek a legújabbkori görög történeti irodalomban*, in *Antik Tanulmányok X* (1963) 1/67.

³ A szerbek magyarországi betelepüléséről lásd: РУВАРАЦ, Д., *O епархију нечујско – мохачко – сеујско – сизетској од 1695–1733* (Ср. Карловци 1922).

⁴ A románok betelepüléséről közöl adatokat: MISAROŞ, Tivadar, *Din Istoria Comunităţilor Bisericeşti Ortodoxe Române din R/Ungară* (Budapest 1990) 23, 187 stb.

⁵ FÜVES (1963) 67.

⁶ Bolgárok magyar területen csak a 19. században jelennek meg, betelepülésükről lásd: M. PANDUR Julianna, *A magyarországi bolgár ortodoxok*, in DONCSEV, Toso – SZÓKE Lajos (szerk.), *A keleti kereszténység Magyarországon* (Budapest 2007) 91–101.

ta el, példaként említhető a „nyitott koporsóval történő temetkezés”,⁷ és ilyen a bizánci alapokon nyugvó ortodox templomépítkezési forma is.

A Magyarországra települt szerbek legtöbb templomukat a 18. században, a „nagy áttelepülést” követően emelték. A nagy áttelepüléshez az szolgáltatta az okot, hogy 1690-ben a császári csapatok vereséget szenvedtek a törököktől Belgrádnál. A szerbek támogatták az osztrákok sikertelennek bizonyult törökellenes hadműveleteit. A törökök megtorlásától tartva, a bécsi udvar engedélyével⁸ 1690-ben Ószerbiából szinte futva menekült Magyarországra 30-40 ezer szerb család, a korabeli népességi mutatókat tekintve megközelítően kétszázezren. A célállomás Szentendre volt, a menekülők nagy része itt települt le, mások pedig azokban a Duna menti városokban letek otthonra, ahol már korábban is éltek szerbek, Győrben, Komáromban, Esztergomban, Ráckeven, Mohácson stb. Sokan találtak menedéket a Tisza és a Maros mentén is.

A szerb családok összes vagyonukkal, sőt „egyházi támogatással” érkeztek, hiszen élükön az ipeki (Peć) patriarcha, Čarnojević Arsenije állott. A patriarcha jelenlétének óriási volt a jelentősége, ugyanis személyében a legmagasabb rangú egyházi vezető, a szerb nemzeti egyház feje települt át Magyarországra, aki magával hozta a szerb nemzeti egyház és világi hatalom szimbólumának tekintett Szent Lázár cár-ereklyéket. A patriarcha ittléte által a menekülők úgy érezhették, hogy a messzi idegenben is az egyház védelme alatt állnak.⁹

A menekülők vallási szükségleteik ellátásához elsősorban a célszerűséget szem előtt tartva, sebtében egyszerű kialakítású fatemplomokat emeltek: Arsenije patriarcha hosszabb magyarországi tartózkodásának első feltételezett helyszínén, Dunaszekcsőn vagy a Buda 1686. évi ostromakor megsemmisült templom helyén, a Tabánban és olyan helységekben is, ahol korábban nem éltek szerbek: Illocskán, Majson, Medinán stb. Az egyszerű kialakítású, gerendából ácsolt vagy sárral összeragasztott vessző, ún. paticstemplomok – melyek sajnos nem

⁷ FÜVES Ödön, *A nyitott koporsóval való temetkezés megtiltása 1811-ben*, in *Orvostörténeti Közlemények* 42 (1967) 246. Az uralkodó rendeletben tiltotta meg 1811-ben a magyarországi ortodoxok hagyományos temetkezési szokásának ezen részét, egészségügyi okokra és más, a többségi környezet számára szokatlan aktusra hivatkozva.

⁸ ЧАКИЊ, Стефан, *Велика Сеоба Срба 1689/1690 у патријарх Арсеније III. Чарнојевић*. (Нови Сад 1982) 196–204.

⁹ Ennek ellenére a menekülők sorsa csupa bizonytalanságot rejtett, amit a patriarcha rímbe szedett sorai líraian fejeznek ki: „И дан и ноћ бежећи са/својим осиротелим народом/ од места до места / као лађа на пучини великог океана / бегству се дајемо / чекајући када ће заћи сунце / и преклонити се дан/ и проћи тамна ноћ/ и зимска беда која лежи над нама” (Nappal és éjjel menekülve/elárult népemmel /az egyik helytől a másikig /mint egy hajó a végtelen nagy óceánon /menekülünk /várva mikor fog a nap lenyugodni /és mikor ér véget a sötét éjszaka/ és a tél nyomora, mely gyötör bennünket.) МЕДАКОВИЋ, Дејан – ДАВИДОВ, Динко, *Сентандреја* (Београд 1982) 54.

maradtak fenn – alaprajzukban hosszanti térfűzésűek voltak, nyeregretető borította őket, és torony is csatlakozott hozzájuk. Belső mennyezeti kiképzésük remiszencenciája az 1808-ban emelt¹⁰ illocskai kőtemplom kazettás teknőboltozata.

A betelepülők Szentendrén is több templomot emeltek, közöttük – a becses Szent Lázár cár-ereklyék elhelyezésére – a Duna-parton Szent Lukács tiszteletére is. A fatemplomokat az építetők ideigleneseknek tekintették, hiszen azt remélték, hogy a török harcok elmúltával hazatérhetnek szülőföldjükre.

A 18. század elején indult meg a szerb kőtemplom-építkezések nagy hulláma. A karlócai békekötést (1699) követően nyilvánvalóvá vált, hogy az 1690-ben Magyarországra menekült szerbek nem térhetnek vissza hazájukba, menekülésük végleges letelepedés lesz, maradandóbb anyagból kell tehát istenházakat emelni. Az építkezéseket a század első harmadában Vasilije Dimitrijević budai szerb püspök¹¹ szorgalmazta. Az építőtevékenységet a szerbek szigorúan megszabott keretek között folytathatták. A templomépítéshez az engedélyt a Lipót császár által 1690. augusztus 21-én kiadott *Privilegium* biztosította.¹² Az építkezések elindulásához erre szükség is volt, hiszen a Birodalomban a nem katolikus hitűeknek nem volt joguk templom emelésére. A bécsi udvar egy másik utasításával meghatározta az építendő szerb templomépületek formáját: a század elején a Kollonich Lipót-féle utasítás¹³ azt mondta, hogy azoknak a szerbeknek, akik már a török előtt is a birodalom területén éltek, nem engedhető meg, hogy tetszésük szerint emeljenek templomokat, az új településeken pedig csak olyan templomok építése engedélyezhető, amelyeket szükség esetén könnyedén át lehet alakítani a katolikus hitűek használatára. A szövegben használt *szükség esetén* megfogalmazás nyilvánvalóan a templomok elnéptelenedésére utalt, ami a szerbek feltételezett hazaköltözése vagy a többségi magyar környezetbe és a katolikus egyházba való beolvadása folytán következik majd be. Az utasításban megfogalmazottak természetesen azt jelentették, hogy

Megjegyzendő, hogy az 1690-es nagy áttelepüléssel a szerbség újabb kori kultúrtörténete kezdődött el. A Magyarországon létrehozott szerb egyházművészet és kultúra az ortodox diaszpórát alkotó többi népcsoporttal összevetve nemcsak a nemzeti identitás megtartásáról, hanem ennél jóval többről tanúskodik. A magyarországi szerb kultúra nagy mértékben hozzájárult az újkori szerb nemzet kialakulásához. A szerb nép kisebbik, északra szakadt része Magyarországon megismerte és átvette a nyugat-európai kultúra számos elemét, ily módon újítva meg a középkori szerb kultúrát. Sőt, ez az északra szakadt csoport idővel arra is képes volt, hogy otthon maradt, de még mindig török elnyomás alatt élő honfitársai felé közvetítse azokat.

¹⁰ ДАВИДОВ, Динко, *Споменици Будимске Епархије* (Београд 1990) 316.

¹¹ Vasilije Dimitrijević 1728–1748 között áll a budai szerb egyházmegye élén.

¹² ЧАКИЋ (1982) 196–204.

¹³ Утал рá: МЕДАКОВИЋ, Дејан, *Путеви српског барока* (Нолит-Београд 1971) 185–186.

a betelepülők nem építhettek saját hagyományaiknak megfelelő centrális térfűzésű, kupolás templomot,¹⁴ amin a felső egyházi vezetés talán nem is nagyon bánkódott. A Karlócai Metropólia vezető főpapjai ekkoriban kezdtek ugyanis érdeklődni a korabeli nyugati művészet iránt. A nyugati barokk felé való fordulást a mértékadó egyházi körök azzal indokolták, hogy az 1690-es nagy migrációt követően közép-európai viszonyok közé került szerbség fennmaradása csak abban az esetben biztosítható, ha alkalmazkodik új környezetéhez. Ezen alkalmazkodás egyik eszközének a korabeli nyugati – ekkor főképpen a velencei – barokk művészet formáinak az átvételét tekintették. Ez az elgondolás elsősorban az egyházi festészetre vonatkozott, de a legfelsőbb szerb egyházi irányítás az egyházművészet minden területének – így az építészetnek is –, sőt a teljes kultúrának ilyenfajta nyugatias szellemű megújítását, „felfrissítését” támogatta.¹⁵

A 30-as évektől kezdődően a meneküléskor emelt szerény kivitelezésű fatemplomokat sorra lebontották és helyükbe kőből építettek templomokat például Szentendrén a Preobraženska-templomot (1741, 1. kép),¹⁶ Csobánkán (1746),¹⁷ Budakalászon (1752),¹⁸ Szentendrén 1754-ben a Blagoveštenska-templomot¹⁹ (2. kép), Beremenden (1755),²⁰ Aradon 1764-ben²¹ stb. Ezek az épületek a kor katolikus templomainak a mintájára készültek, hosszanti térfűzésű, egyhajós, három szakaszra (szentély, hajó, karzat) tagolódó, homlokzati vagy homlokzat előtti toronnyal ellátott, barokk díszítésű, városias épületek voltak, de igazi nagyvárosias közöttük mindössze a karlócai kéttornyú templom. Megjelenik közöttük az egyszerűbb kivitelezésű, kisebb léptékű falusi barokk templom-típus is, ilyen például az 1746-os építésű Opovačka-templom Szentendrén.²²

Az épületek tervezőiről, építőiről keveset tudunk. A kevés számú név szerint is ismert építész – az óhazából hívott ikonfestőktől, miniátoroktól, fafaragóktól eltérően – helybéli, nem ortodox mester, mint Mayerhoffer Ádám, a később lebontott budai szerb templom építő mestere,²³ Mayerhoffer András, a pesti szerb és a szentendrei Blagoveštenska-templomok építője²⁴ vagy Povolni János, az egri rác templom tervezője²⁵ és mások. Nem is igazán volt szükség az óhazai mestereknek az itteni építőművészeti stílustól eltérő speciális tudására, gyakorlatára, hiszen az építetők nem óhazai hagyományú épületeket emeltettek.

¹⁴ Megjegyzendő, hogy a török hódítás idejében (16-17. század) a szerbek csak igen egyszerű kivitelezésű, hosszanti térfűzésű templomokat építhettek, középkori hagyományaiknak megfelelő centrális térfűzésű, kupolás templom építésére csak a Dunától és a Szávától északra eső területeken (például a Fruška Gorában) nyílt lehetőség.

¹⁵ ТИМОТШЕВИЋ, Мирослав, *Српско барокно сликарство* (Нови Сад 1996) 434–435.

¹⁶ ДАВИДОВ (1990) 361.

¹⁷ Уо., 384.

¹⁸ Уо., 321.

¹⁹ Уо., 363.

1. kép. SZENTÉLY ÉS DÉLI OLDAL. PREOBRAŽENSKA-TEPLOM.
Szentendre, 1741 (Dömötör Mihály fotója)

Ezekben az években nem csak a fatemplomokat építik át, hanem a régebb óta fennálló kőtemplomok is „barokkos fölfrissítést” kapnak: a bánáti monostorok közül a hódos-bodrogi barokk homlokzatot, a mesiçi harangtoronyt kap. Barokkos köntösbe öltöznek a fruska gorai monostorok is, a krusedoli monostor temploma például barokk kapuzattal, a jazaki és a beočini monostortemplomok barokk harangtoronnyal egészülnek ki.

A 18. században emelt barokk templomok között mégis van egy kivétel, a grábóci Mihály és Gábrriel arkangyalok tiszteletére fölszentelt templom, amely nem a korabeli magyarországi barokk templomok mintájára épült, hanem kö-

²⁰ Уо., 289.

²¹ Српско православна Митрополија Карловачка, по подацима од 1905 год (Са уредништво одговара Мата Косовац) (У Карловцима 1910) III. 666.

²² ДАВИДОВ (1990) 367.

²³ Уо., 293.

²⁴ LEVÁRDY Ferenc (szerk.), *Egyházi épületek és műtárgyak gondozása* (Budapest 1971) 132.

²⁵ GERGELYFFY András, *Eger város műemlékei*, in DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál (szerk.), *Heves megye műemlékei* (Budapest 1969) I, 573.

2. kép. HOMLOKZAT. BLAGOVEŠTENSKA-TEMPLOM.
Szentendre, 1754. Mayerhoffér András (Dömötör Mihály fotója)

zékori szerb hagyományokat követő bizáncias megjelenésű kupolás épület.²⁶ Ezen a helyen 1587-ben már állott egy kőtemplom, melyet a dalmáciai Dragovič-monostorból idetelepült szerzetesek emeltek²⁷ a korábbi fatemplom helyén, a budai pasa engedélyével.²⁸ Az évszázadok során a monostortemplomot többször lerombolták, majd újjáépítették. 1736. február 1-jén Makszim, a monostor igu-

²⁶ A magyarországi ortodoxok centrális térelosztású kupolás épületet a 19. század folyamán sem emeltek. A 20. században is csak kettőt: a '30-as években a pesti bolgárok, 1996-ban pedig a beloiannszi görögök.

²⁷ Давидов (1990) 303.

²⁸ Az ortodoxok számára engedélyezett templomépítkezés mutatja, hogy az elnyomó török hatalom viszonya más volt a többségi katolikus valláshoz, mint a kisebbségi ortodoxhoz. Míg az utóbbiak számára a török porta lehetővé tette templom emelését, addig a katolikus magyarok számára ez elképzelhetetlen volt.

3. kép. SZENTÉLY ÉS DÉLI OLDAL. SZENT MIHÁLY ARKANGYAL TEMPLOMA. Grábóc, 1741 (Dömötör Mihály fotója)

menje engedélyt kapott a bécsi udvartól a régi templom felújítására.²⁹ Az engedély birtokában azonban a közösség nem templomfelújításba fogott, hanem új templom építését kezdte el oly módon, hogy a liturgikusan még funkcionáló korábbi templom köré kezdte építeni az újat. A közösség 1738-ban a régi templomot elbontatta, az újat pedig – torony nélkül – 1741-re föl is építette.³⁰

²⁹ ДАВИДОВ (1990) 303.

³⁰ A templom befejezésének évét megörökítették a templom déli bejárata fölött elhelyezett egyházi szláv nyelvű táblán, mely magyar fordításban így szól: „Az 1587 nyarán épült templom a különböző háborús viszonyok közt leégvén, a templom építése 1736-ban kezdődött a keresztények költségén, 1741-ben fejeződött be torony nélkül. Fő jötevők: Pantelejmon szigeti kapitány, Rakics Simon és János.” Vö. SZILÁGYI Mihály, *A grábóci szerb ortodox kolostor története* (Szekszárd 1999) 38.

A templom három téregységre tagolódik. A legkeletibb egység a félköríves záródású szentély, melyet félkupola és ennél alig magasabb dongaboltozat fed. A szentély külső hármastagolása a háromkaréjos szentélyzáródás reminiszcenciája. A második egység a naosz, kicsiny tornyocskával díszített, csegelyeken nyugvó kupola fedi. A naosz északi és déli falának – ugyan nem karéjos, hanem – szögletes záródású kiöblösödése a szentély karéjával a 14-15. századi moravai építészet háromlevelű lóhere alaprajzára emlékeztet (3. kép). A naosz nyugati szakasza a dongaboltozattal fedett pronaosz. A hajóhoz nyugatról simuló homlokzati torony – melyet csak 1761-ben csatlakozathattak a hajóhoz³¹ – nyitott alsó szakasza az exonarthex, mely gyakori eleme a középkori szerb templomépületeknek (Ziča, Mileševo stb.³²).

A templomot nyilvánvalóan a korábbi épület alaprajzi elrendezésének a figyelembevételével emelték. Hasonló tereosztási elvek szerint épültek föl – jórészt 16. századi alapokon – a Fruška Gorában és a Bánátban a 18. századi szerb templomok.³³ E típus legészakibb és legkésőbbi megjelenése a grábóci Mihály arkangyal tiszteletére fölszentelt templom.

A grábóci monostortemplom építése azt mutatja, hogy az építető közösség, amennyiben erre módja volt, 150 év múlva, több generáció elteltével is ragaszkodott az óhazai hagyományokhoz.³⁴ Magyarázható ez a kolostori közösség különlegesen hagyományörző, konzervatív ízlésével, a megvalósítást illetően pedig ügyességükkel. Az egyházközség mintegy „kerülő úton”, nem építési, hanem felújítási engedély birtokában emelte új, nem a fennálló rendelkezéseknek megfelelő templomát. Feltehetően ez volt az egyedüli módja óhazai hagyományú templom építésének. Erre enged következtetni például egy másik magyarországi ortodox kisebbséghez, a görögökhöz tartozó miskolci macedovlach-görög egyházközség esete, amelyik néhány évtizeddel később, 1794-ben kért engedélyt a helytartótanáctól nagy méretű, bizáncias, középonti kupolás templom építésére, a jóváhagyást azonban nem kapta meg.³⁵

Az óházához való igen erős kötődés másik aspektusára utalnak a szentendrei templomok elnevezései. A betelepülést követően hirtelenjében fölhúzott fatemplomokat a század első felében Szentendrén is átépítették. Az 1746-ban Szent

³¹ ДАВИДОВ (1990) 305.

³² SOMOGYI ÁRPÁD, *Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében*, in *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények I* (1960) 61–94.

³³ Például a beočini, bešenovói, stari jazaki, novi jazaki monostorok templomai. Vö. *Фрушкогорски манастири*. (Одгр. Уредник Стојан Ђелић; Галерија Српске академије наука и уметности 66.св., Београд 1990) lapszám nélkül.

³⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a templomot – bizánci szokás szerint – falképekkel díszítették. Ezek az 1785-ben al secco eljárással készült alkotások – Andrej Saltist és Franz F. Hofmann munkái – azonban már nem a bizánci festői nyelvezet és ikonográfia nyomán, hanem – a legfelsőbb szerb egyházi

Miklós tiszteletére fölszentelt templomot³⁶ Opovačkaként, a Mihály arkangyal tiszteletére 1759-ben fölszentelt templomot³⁷ Požarevackaként, az Isten Anyja elhunytá tiszteletére 1764-ben emelt³⁸ püspöki székesegyházat Beogradskaként ismeri a köznyelv. A Požarevacról érkezők a harangtorony alatt egy fatáblán büszkén örökítették meg származásukat: „*Сија свјатаја црков св. Арх. Михаила создана бист от древа первиј крат в лето 1690. от тогояж лета патриархом Арсеније III, по прозванију Чарнојевић? из Србији окружија Пожаревачког изведених и здеј населивишихся православних християн. –Вторје, јакоже нинђе стоји, воздвижется 1759. И епископ Дионисиј Новакович 27. окт. 1763. освјати тују.*”³⁹ („Ez a Mihály arkangyalnak szentelt szent templom először 1690-ben lett felépítve fából a Čarnojevićnak ismert III. Arsenije pátriárka közbenjárásával, és Szerbiából, Požarevac környékéről ide vezetett és itt letelepedett ortodox keresztények jóvoltából, másodsor, ahogy most áll, 1759-ben épült fel, és Dionisije Novaković püspök szentelte fel 1763. október 27-én.”) A templomok az óhazai települések (Opovó, Požarevac, Belgrád) nevét viselik, aminek az a magyarázata, hogy egyazon településről érkezett menekülők emelték őket. Az óhazához való ragaszkodás fejeződik ki abban, hogy mindennapi használatukban a templom megnevezésekor nem a titulust, hanem mintegy ragadványnévként a helyiségnevet használták, s használják a mai napig.

A század első felében azonban a barokk stílusú szerb ortodox templomok építése más módon folyt, mint a korabeli katolikus templomok emelése.

A templomok emelése a szerbek számára – ellentétben a katolikusokkal – mindössze, mint a fentebbi grábóci példa is mutatja, a templomhajó megépítését jelentette, hiszen tornyot az építendő hajóhoz nem csatlakoztattak. Ritka kivételnek tekinthető például a szentendrei Čiprovačka-templom hajója, melyet 1753-ban emeltek, és az építetők megtarthatták a korábban itt álló fatemplom harangtornyát.⁴⁰

A korszakban emelt szerb templomokat gyakran a földbe süllyesztették. Szentendrén a Beogradska érseki székesegyházat a főpapi szolgálat számára

vezetés irányvonalának megfelelően – nyugati keresztény megformálásmódban készültek (4. kép). Vö. NAGY Márta, *Ortodox falképek Magyarországon* (Budapest 1994) 61–62.

³⁵ A tervezett templom tervrajza a miskolci Magyar Ortodox Múzeum kiállításán látható. Közli: DOBROSSY István, *A miskolci templom építéstörténete. A templom, mint a hitélet központja*, in *A miskolci orthodox templom és sírkertje* (szerk. Dobrossy István; Miskolc 2002) 30.

³⁶ ДАВИДОВ (1990) 367.

³⁷ Uo., 359.

³⁸ Uo., 357.

³⁹ Uo., 359.

⁴⁰ ДАВИДОВ, Dinko, *A szentendrei szerb templomok* (Szentendre 2005) 82.

már az 1690-es nagy betelepüléskor kőből építették meg. A templom néhány lépcsőfokra a földbe volt süllyesztve,⁴¹ hasonlóan a fentebb említett másik szentendrei templomhoz, a Čiprovačka-templomhoz. Ennek tényéről az egyházközségnek egy 1792-ben írott kérelméből⁴² értesülhetünk: „A templom fél ölnyire a földbe süllyesztve épült, így nem kap elég fényt és friss levegőt, s inkább hasonlít valamilyen föld alatti barlangra, mintsem az isten templomára.”

A hatóságok a régi templomok följújtását, átépítését rendszerint csak akkor engedélyezték, ha az új épület mérete nem haladta meg a régiét. Az egyházközségnek egy 1731. május 1-jén kelt iratából tudható, hogy az egri rác templom egyik végső fala romlandóvá lett, s félvén, hogy reájuk dől, kénytelenek voltak eltávolítani és a fundamentumtól kezdve újonnan felépíteni. A javítási munkálatokba a katolikus püspök-földesúr csak azzal a feltétellel egyezett ebbe bele, hogy a templomot nem bővítik, „hanem csak azon a helyen és amint azelőtt volt azon kivetett fal, nem fogják vastagabban, vagy magosabban emeltetni a falat”.⁴³

Székesfehérvárott a szerbek már a török idők előtt rendelkeztek patics-templommal. 1733-ban ennek helyébe az egyházközség új templomot kívánt építeni. A jezsuiták kezdeményezésére a rendelkező haditanács kikötötte számukra, hogy az új templom mérete „a fából és sárból való öreg épület méretét nem lépheti túl”.⁴⁴

A korabeli gyakorlat azt mutatta, hogy a templomokat általában a régi templom mellett építették föl: „*Ова црква сази дана године 1746 а лево од ње стајала стара црква коју смо саградил и од дрвета 1692*” (Ez a templom 1746-ban épült, s tőle balra állt a régi, amelyet fából építettünk 1692-ben) – adja hírül a szentendrei Opovačka-templom leltárának egyik feljegyzése.⁴⁵

Gyakrabban fordult azonban elő, hogy – a grábócihoz hasonlóan – az új istenházakat ráépítették a korábbi épületekre, mint 1764-ben a szentendrei Beogradska-templomot⁴⁶ vagy a székesfehérvárit.⁴⁷ Ez az eljárás lehetővé tette az istentiszteletek folyamatos tartását az építkezések ideje alatt. Úgy tűnik, hogy a régóta fennálló templomok átépítésekor ez nem volt elhanyagolható szempont. A székesfehérvári egyházközség például 1771-ben az új templomot építő kőművesmester, Kerschoffer József számára kikötötte, „hogy az istentisztelet úgy mint most, az építés ideje alatt is benne tartassék”. Ezt csak úgy lehetett megvalósítani – olvasható az egyházközség 1774. évi leltárában –,

⁴¹ ДАВИДОВ (1990) 357.

⁴² Közli a kérelmet: DAVIDOV (2005) 83.

⁴³ Idézi az iratot: GERGELYFFY (1969) 562.

⁴⁴ Idézi az iratot: DEMETER Zsófia – GELENCÉR József – LUKÁCS László, *Palotavárosi emlékek* (Székesfehérvár 1990) 124.

4. kép. FALFESTMÉNY A KUPOLÁBAN. SZENT MIHÁLY ARKANGYAL TEMPLOMA. Andrej Saltist és Franz F. Hofman 1785. Grábóc (Dömötör Mihály fotója)

hogy a mai templom „a régi fölé emelve, és teljesen befejezve” legyen.⁴⁸ Az új templom elkészülte után – mint a grábócínál – elbontották belőle a régit.

Annak, hogy az új templomot a régi mellé vagy ráépítették – az istentisztelet folyamatos tartása mellett – egy másik oka is volt. A templomépítés M. Eliade megfogalmazása szerint egyfajta *világalapítás*, melynek eredményeként az egyén és a közösség kikerül a hétköznapi szférából, s minőségileg mássá, szentté lényegül át, a szent hely által pedig ettől fogva a szentség nyilatkozik meg.⁴⁹ Az első templom helye tehát megszentelt hely, alapjai a szentség hordozói, ezért is építették rá az új templomokat a korábbiakra, vagy emelték a régi épületek közelében.

A helybéli lakosok általában nem nézték jó szemmel, sőt, ahol tudták akadályozták nemcsak a szerbek, hanem a Magyarországon élő más ortodoxok

⁴⁵ Közli az iratot: ДАВИДОВ (1990) 367.

⁴⁶ Uo., 357.

⁴⁷ DEMETER – GELENCÉR – LUKÁCS (1990) 124.

⁴⁸ Uo., 124–127. Az új templom elkészülte után – mint a grábócínál – elbontották belőle a régit.

⁴⁹ ELIADE, Mircea, *A szent és a profán* (Budapest 1987) 15.

templomépítkezéseit is.⁵⁰ A székesfehérvári szerbek első, még a török előtti időből való paticstemplomának fatornyja megrongálódott, ezért – engedély birtokában – 1723-ban hozzáfogtak új torony építéséhez. „Az építkezést a fehérvári jezsuiták leállították azzal fenyegetőzve, hogy amennyiben az egyházközség folytatja azt, földig lerombolják a templomot.”⁵¹ 1733-ban a jezsuita plébános az új, szilárd anyagú templom építését is leállította, sőt a jezsuita közösség 1756-ban az ellen is tiltakozott, hogy a felépített templomhajóhoz tornyot csatlakoztassanak. A szerb egyházközség azonban a helytartótanácsnál „a pravoszláv metropolita unalmas ismételt kérelmével kieszközölte a kegyelmet és a jogot az épület (a torony) felemelésére”.⁵²

A helybéli katolikus hatalmasságok gyakran még a helytartótanács határozatával is szembeszállva akadályozták a szerbek építkezéseit. Az egri rácok 1729-ben engedélyt kaptak a helytartótanáctól templomuk omladozó részének újjáépítésére. Ennek ellenére Paulović Visszarion bácsi, szegedi és egri görögkeleti püspök még 1743-ban is hiába kéri az egri katolikus püspök-főldesurat, hogy adjon engedélyt az egri rácoknak arra, hogy templomuk rombadőlt szentélyét helyreállíthassák.⁵³

1765-ben az esztergomi szerbek kívánták fölújítani és toronnyal ellátni 1711-ben emelt templomukat. Kérelmüknek a városi hatóságok nem adtak helyet, ezért a metropolita, Pavle Nenadović a királynőhöz fordult. Mária Terézia 1765. július 17-én kelt dekretumában kifejti, hogy Esztergom város magisztrátusának ellenkezése a szerbek terveit illetően ellentétes a szerbség Magyarországon érvényben lévő privilégiumaival, ezért az egyházközség kérelmének helyt ad.⁵⁴ A hasonló viszálykodásokban a soknemzetiségű birodalmat irányító bécsi udvar – az „oszd meg és uralkodj” elvet érvényesítve – a többségi nemzetet képviselő magyar hatóságokkal szemben szinte kivétel nélkül a kisebbségi ortodoxok mellett állt ki.

A szerb templomok emelését a helyi hatóságok végül is megakadályozni nem tudták, de késleltetni igen. Jellemző példa az egri rác templom újjáépítése, mely-

⁵⁰ NAGY Márta, *Arhitectura ecleziastică ortodoxă din Ungaria din secolul al XVIII-lea. Păstrarea tradițiilor în mediu străin*, in COLTA, Elena Rodica (ed.), *Multiculturalism și identitate etnică în Europa* (Colecția Minorități 7) (Arad 2006) 274–294.

⁵¹ Írja levéltári dokumentumokra hivatkozva DEMETER – GELENCSE – LUKÁCS (1990) 123.

⁵² Idézi a korabeli dokumentumot: DEMETER – GELENCSE – LUKÁCS (1990) 124.

⁵³ Idézi az iratot GERGELYFFY (1969) 563.

⁵⁴ A latin nyelvű iratot közli: ДАВИДОВ (1990) 134.

⁵⁵ Heves megyei Levéltár, Eger város iratai 1708, 8. XLIII.

⁵⁶ Az engedély a helytartótanáctól érkezett a vármegyéhez számára: „Az egri görög és rác hitközségnek őfelségéhez betérjesztett alázatos kérelmére őfelsége különös kegyelemből engedélyt adott arra,

nek engedélyezésére az építők 18 évig vártak. Az egri érsek és nyomában a helyi hatóságok hosszú ideig megtiltották a templom beomlott tetejének a helyreállítását, a katolikus érsek még a templom harangját is elkoboztatta. A háttérben természetesen az építészetben messze túlmutató okok húzódtak. Az érsek azon kísérlete ugyanis, hogy unióra készítse az egri rácoakat, sikertelen maradt, ezért is viszonyult különösen ellenségesen a rác templom renoválásához, pedig, ahogyan a templomépítési kérelemből kiderül, az új templom építése iránti igény indokolt volt: a templom teteje megrongálódott – korábban helyreállítani azt nem tudták, mert az érsek ehhez nem járult hozzá –, ennek következtében a templom falai nagyon megsínylették az időjárás viszontagságait, a falak már csaknem összedőlnek, a nedvességtől és a törmeléktől már alig állnak, hozzájuk nyúlani nem lehet, rothad minden a templomban. Az odatemetett holttestek a sírokban és kriptákban nyitva állnak, fertőztetik a környék levegőjét.⁵⁵ A közel két évtizedes viszálykodásnak II. József császár 1784. október 17-19-i egri látogatása vetett véget. A kalapos király a helyszínen győződött meg a düledező templom tarthatatlan helyzetéről, és kiadta az engedélyt a templom építésére.⁵⁶

Jellemző a század közepe táján és a későbbiekben emelt templomokra, hogy a hatóságok a templom építésekor torony emelését nem engedélyezték, tehát ily módon is meg kívánták különböztetni az ortodox istenházakat a katolikusok templomaitól. Az 1746-os építésű szentendrei Preobraženska-templom tornya például csak 1778-ban épült,⁵⁷ a mohácsi szerb templomot 1752-ben emelték, de tornyot csak a 18. század utolsó harmadában kapott,⁵⁸ az 1759-es építésű dunaszekcsői templom tornya 1795-ből való,⁵⁹ és a grábóci templomhoz is csak a hajó felépítését követő huszadik esztendőben, azaz 1761-ben csatlakoztathattak tornyot.⁶⁰ Sőt, amint a fentebb idézett székesfehérvári eset példázza, a katolikusok még az engedély birtokában építendő tornyok fölhúzását is akadályozták. A tornyok rendszerint egyedi kérelmezés nyomán épülhettek meg, de például a hódmezővásárhelyi templom még 1786-ban is csak fatoronnyal készülhetett el.⁶¹

hogy a hitközség a régi és düledező templom helyett egy nagyobb templomot ... építsen”: Heves megyei Levéltár, Eger város iratai 1784, 318. LXIX/b.

⁵⁷ ДАВИДОВ (1990) 361.

⁵⁸ VUKOSZLAVLYEV, Zorán, *Új építéstörténeti adatok Baranya megye szerb ortodox templomainak periodizációjához*, in *Építés – Építészettudomány XXIX* (2001) 3-4/272.

⁵⁹ VUKOSZLAVLYEV (2001) 274.

⁶⁰ ДАВИДОВ (1990) 305.

⁶¹ NAGY Márta, *Görög egyházművészeti emlékek Magyarországon/Μνημεια της εκκλησιαστικής τέχνης των Ελλήνων στην Ουγγαρια* (Budapest 1996) 46.

1781-ben II. József császár kiadta híressé vált Türelmi Rendeletét, mely egyenrangúvá tette a többségi katolikussal a birodalom egyéb vallásait. A ren-delethez fűzött záradék⁶² engedélyezte a nem katolikus hitűek számára is a templomépítést, bizonyos megszorításokkal. Ennek megfelelően a felépítendő templomokat nem állíthatták utcafrontra, és nem tervezhették díszes kivitelűre sem, azaz továbbra is torony nélkül emelheték őket, s az épületeknek igazodni-uk kellett a Birodalomban uralkodó építészeti korstílushoz is.⁶³ E szempontok fi-gyelembevételével fogtak neki az építkezéseknek a 18. század utolsó évtizedeiben a magyarországi ortodox hitű románok⁶⁴ és a görögök, macedovlachok is.⁶⁵ Templomaikat udvarokban, a nyugati keresztény építőművészet korstílusainak alárendelten, az udvari típustervek egyszerűbb változatai szerint építették föl. Ez az Anton Pilgram nyomán meghonosodott templomtípus,⁶⁶ mely elsősorban a magyar katolikus falusi barokk templomok kedvelt megjelenési formája volt.

A szerbek számára – akik az uralkodótól 1690-ben kapott privilégium⁶⁷ alapján a Türelmi Rendeletet megelőzően is építhettek templomokat – II. Jó-zsef rendelete valójában a Kollonich-féle utasítás megerősítését jelentette. A szerbek azonban olyan tömeges templomépítkezéseket, mint a század első fe-lében, a Türelmi Rendelet megjelenését követően már nem folytattak.

A korabeli dokumentumok arról tanúskodnak, hogy ebben az időszakban a helybéliek már nem tiltakoztak az ortodoxok templomépítkezései ellen. A szent-endrei Ciprovačka-templom egyházközsége a budai püspöknek 1792. január 18-án írott – korábban említett – beadványában kéri temploma teljes felújítá-sának jóváhagyását. A kérelemhez csatolt mellékletből kiderül, hogy a helybe-li magisztrátus egyetért az új „templom építésének sürgős szükségével”.⁶⁸ Egyébként más itt élő ortodox hitsorsosok templomépítését sem akadályozták már a helybéli hatóságok. Karcag városa például elismerte a görögök temp-lomépítési igényét, hiszen 1793-ban így fogalmaz a testület: „mi abban, hogy az ezen Helyben lévő Boltos kereskedő Görögök Templomot Toronnyal együtt építsenek, tartván magunkat az ország Törvényeihez, nem ellenkezünk”.⁶⁹

⁶² Magyar Törvénytár 1901. 179.

⁶³ MARCZALI Henrik, *Mária Terézia és kora (Magyarország története a szatmári békétől a bécsi kongresszusig 1711–1815)* (reprint, Budapest é.n.) 394–395.

⁶⁴ A román templomok építésének adatait közli: MISAROŞ (1990).

⁶⁵ A görög templomok építésének adatait közli: NAGY (1996).

⁶⁶ KELÉNYI György, *Érett és késő barokk*, in SISA József – WIEBENSON, Dora, *Magyarország építésze-tének története* (Budapest 1998) 155.

⁶⁷ ЧАКИЊ (1982) 196–204.

⁶⁸ A kérelem egyébként rávilágít az épület sanyarú helyzetére is: „Alulírott egyházközség kéri temploma teljes felújításának jóváhagyását az alábbi okokból: 1. A templom fél ölnyre a földbe süllyeszve épült, így nem kap elég fényt és friss levegőt, s inkább hasonlít valamilyen föld alatti barlangra, mintsem az

Olyan paradox helyzet is kiviláglik a dokumentumokból, mely arra utal, hogy a szerbek akadályozzák saját hitsorsosaik templomépítkezéseit.

A pesti görög-macedovlach közösség hosszú ideig a pesti szerbek templomát látogatta. 1788-ban a közösség elhatározta, hogy új templomot épít, ahol anyanyelvén miséző papot tarthat. A pesti görög-macedovlach egyházközség a budai szerb püspök joghatósága alá tartozott. A szerb püspök, Stefan Strati-mirović elutasította a görögök kérelmét, s hasonlóan nyilatkozott a helytartótanács megkeresésére a karlócai érsek, Mojsej Putnik is. Putnik érsek kifejtette, hogy a görögök szabadon gyakorolhatják vallásukat a szerb templomban is, mert a szertartások azonosak, s a szerb nyelvet is sok görög érti. A szerb nyelvet nem értők idővel megtanulják azt, s utódaik már el is hagyják atyáik nyelvét, és teljesen elszerbesednek, úgy mint ez más városokban történik.⁷⁰ A helytartótanács vizsgálóbiztost jelölt ki a helyzet tisztázására, aki jelentésében csodálkozását fejezte ki, hogy miért támasztanak nehézséget egy 179 családból és 620 lélekből álló közösségnek, hogy saját nyelvén tartandó liturgia végzésére templomot építsen.⁷¹ A vizsgálat eredményeképpen a szerb püspök ismételt ellenkezése ellenére a helytartótanács 1789. november 27-én kiadta az engedélyt a görög-macedovlach templom építésére.⁷²

A történet jóval túlmutat önmagán. Jelzi egyrészt, hogy a nemzeti önazonosság megtartásának egyik fő eszköze volt az anyanyelv használata, amire a görög közösség – az anyanyelvű liturgia bevezetéséhez ragaszkodva – ösztönösen rá is érzett. Rávilágít az eset a vallás és az anyanyelv – mint a nemzeti identitás megőrzésének két tartópillére – szoros kapcsolatára. Mutatja továbbá a kívülről egységesnek tűnő ortodox diaszpórán belüli ellentéteket, a szerbek azon törekvését, hogy saját hitsorsosaikat maguk alá gyűrjék, másrésről a görögök azon szándékát, hogy nemzeti identitásukat megőrizzék.

A magyarországi szerb, görög-macedovlach és román ortodox templom-épületek látszólag nem különböznek a katolikusok számára emelt kortársaiktól.

isten templomára. 2. Ennek az elhelyezkedésnek hátránya, hogy az alapok, a boltozatok és a falak állandóan nedvesek, ami kedvezőtlenül hat a hívők és a papok egészségére. 3. A templom nagyon szűkös a hívek tetemes létszámához képest, úgyhogy a hívek, elsősorban az asszonyok, főként vasárnapokon és ünnepnapokon már nem férnek be mindannyian. 4. Az I. számú mellékletből következik, hogy a helybéli Magisztrátus egyetért a templom építésének sürgős szükségével....” DAVIDOV (2005) 83.

⁶⁹ Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár, Jászkun Kerület Közigazgatási iratai. Fasc. 4. No. 2325. A templomépítés engedélyezéséről, valamint a templom építéséről: NAGY Márta, *Görögök a Jászkunságban* (Karcag–Kecskemét 1988) 24–28.

⁷⁰ Idézi az iratot FÜVES Ödön, *A pesti görög templom építéstörténete, in Épités-építészettudomány VII* (1975) 1-2/156.

⁷¹ Idézi az iratot: *uo.*, 157.

⁷² Az engedély száma: 45027. *Uo.*, 158.

A figyelmes szemlélő számára azonban elárulják építetőik kilétét.⁷³ Sajátos vonásuk a templomok szigorú keleti tájolása.⁷⁴ Az épületeknek van egy torony alatti nyugati főbejárata, továbbá egy déli mellékkapuja. Utóbbin jártak be a férfiak a hajónak számukra fönntartott szakaszába. Azt, hogy ennek milyen fontos szerepet tulajdonítottak, mutatja az 1711-ben emelt esztergomi szerb templom, melyet 1767–68-ban újjítottak föl, és a liturgikus szempontból fontos, hiányzó déli mellékkaput ekkor létesítették.⁷⁵

A templombelsőben az architektúrának szintén vannak olyan elemei, amelyek keleti hagyományúak. A szerb építetők Székesfehérvárott immár harmadik alkalommal felépítendő templomukat a következő megoldással igyekeztek közelíteni óhazai hagyományú templomaikhoz. 1771-ben⁷⁶ az egytoronyos, nyereg-tetővel borított, félkör alakú szentéllyel záródó barokk stílusú teremtemplom földeme alá három álkupolát rejtettek,⁷⁷ így a „födém kialakítása a későbizánci hármastető alatti rejtett kupolás templomok típusához kapcsolja”⁷⁸ az épületet.⁷⁹ Arra utal ez, hogy nagyon erős volt a ragaszkodás az óhazai hagyományokhoz. E belső, az óhazai igényekhez igazított építészeti megoldással ugyanakkor a templom kívülről nem tűnik ki a korabeli katolikus templomok közül.

A templombelső (5. kép) a bizánci, későbizánci templomokban különböző téregységek (szentély, naosz, pronaosz, narthex/exonarthex) egymásba fűzéséből tevődik össze. A tértagolás ezen módját megőrizték hazai nem bizánci architektúrájú szerb templomaink is. Ezekben a napkeleti templomokban azonban a téregységeket architektúráisan nem képezték ki, csupán szimbolikusan jelennek meg. Ilyenek a prothesisz⁸⁰ és a diakonikont⁸¹ helyettesítő, a szentély falába mélyített fülkék (Dunaszekcsón, Hódmezővásárhelyen, sőt már Grábócon is).

Más templomokban (Esztergomban, Székesfehérvárott⁸² stb.) ezek a falfülkék tovább egyszerűsödtek, vakablakká változtak. Fontosak voltak, még ilyen csökevényes formában is, mert a liturgiában szerepet játszottak, elsősorban a prothesisz. A diakonikon már kevésbé volt jelentős, és ez a téregység idővel el is tűnt, még vakablak formájában sem őrződött meg. Kivételt jelent e tekintetben az egri rác templom apszisa, melyben architektúráisan kiképzett,

⁷³ NAGY Márta, *Hagyományos elemek a magyarországi ortodoxok templomépítészetében*, in *Posztbizánci Közlemények I* (KLTE Művészettörténeti Tanszék, Debrecen 1994) 31–45.

⁷⁴ Innen ered a korabeli dokumentumokban az ortodox templomok „napkeleti”-ként történő megnevezése.

⁷⁵ ДАВИДОВ (1990) 134.

⁷⁶ DEMETER – GELENCSÉR – LUKÁCS (1990) 124.

⁷⁷ SOMOGYI (1960) 89.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Talán már ekkor tervezte az egyházközség, hogy kifesteti majd a templomot, s a kupolák – és nem a síkmennyezet – voltak igazán alkalmasak a bizánci falképciklusok elhelyezésére, melyekkel 1771–72-ben díszítették a belsőt. Vö. NAGY (1994) 45.

ajtóval ellátott önálló téregységként jelenik meg a prothezisz és a diakonikon is. Ezeket a helyi építész, Povolni János nyilvánvalóan az ortodox közösség intenciói alapján tervezte. Ezek a téregységek kívülről szintén nem jelennek meg, az épület e tekintetben nem különbözik tehát a katolikusok korabeli templomaitól.

Bizonyos téregységek a belsőben minden egyes magyarországi ortodox templomban mégis architektúráisan kialakítva különülnek el. A szentély tere, a szolea (5. kép) egy lépcsőfokkal magasabb, mint a naosz tere, vagyis a szentély azonos padlószintű a pronaossal.

A bizánci templomban a férfiak tartózkodási helyét, a naoszt a nők tartózkodási helyétől, a pronaosztól kőfal választotta el.⁸³ Ennek példája a már csak a pillérfők magasságáig fölnyúló, egy ajtónyílással és egy-egy ablaknyílással áttört válaszfal a grábóci templomban. A pronaoszt elrekesztő kőfal reminiscenciája az egri templom fából készült magas fala. A magyarországi szerb templomok többségében azonban csak alacsony fából készült mellvéd választja el a naoszt a pronaosztól. Ritka kivételnek tekinthető a somberekai templom mellvédje, melyet kőből építettek meg.

Ezek az általános keleti keresztény sajátosságokon túl a szerbek templomai olyan elemekkel is rendelkeznek, amelyek a görög és a román templomoknak nem sajátjai. Ilyen a homlokzati torony nyitott alsó szakasza, a külső előcsarnok, az exonarthex (Szentendre Preobraženska-templom, Majs stb., 6. kép). Előfordult, hogy a későbbiekben az exonarthexek északi és déli nyílását befalzták (Beremenden, Dunaszekcsőn, Siklóson stb.).

5. kép. SZOLEA. BEOGRADSKA-TEPLOM. Szentendre, 1764 (Dömötör Mihály fotója)

⁸⁰ A prothezisz a bizánci templomokban önálló téregység, a szentély északi falának apszisidomszerű kiöblösödése, a liturgia szempontjából fontos hely. Benne áll a proszkomidia asztala (előkészületi asztal), melyen a mise bevezető részében a pap a szent adományokat előkészíti és elhelyezi.

⁸¹ A szentély déli falának apszisidomszerű kiöblösödése, ebben a téregységben tartották a papi öltözéket és a szent edényeket.

⁸² SOMOGYI (1960) 90.

⁸³ A két téregység szigorú elkülönülésében a fellazulás a 17. századtól vált gyakorivá. Uo., 80.

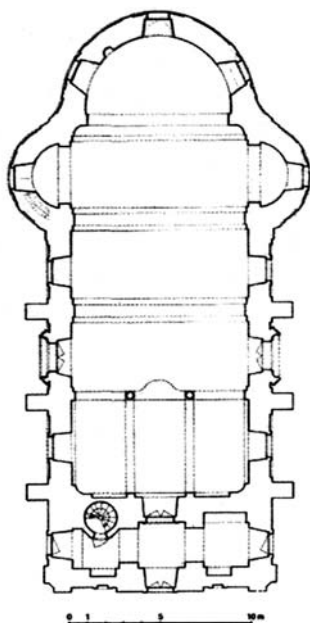
6. kép. EXONARTHEX.
SZENT PARASZKEVA-TEPLOM.
Majs, 1781 (Dömötör Mihály fotója)

7. kép. APSZIS. ISTEN ANYJA SZÜLETÉSE-TEPLOM.
Hódmezővásárhely, 1786
(Dömötör Mihály fotója)

Szerb templomokon figyelhető meg a szentély falának külső hármás, szögletes záródású tagolása is (például Hódmezővásárhelyen, 7. kép), ami a háromkaréjos szentélyzáródás utánzása, és sajátja a moravai építészetnek is (például a grábóci szentélyfal tagozódása). Ezek a karéjok rejtették a prothezist (az északi) és a diakonikont (a déli).

A középkori triconchás alaprajz utánérzése figyelhető meg a szentendrei Beogradska- és Čiprovačka-templomokon: a hajó az északi és a déli oldalon egy-egy kosárirves záródású apszisidommal bővül ki (8. és 9. kép), melyek a szentély félköríves apszisával az athoszi háromkaréjos templomtípus remniscenciái, de jellemzik a moravai építészetet is. Az északi és a déli térbővületekben a kántorszékeket helyezték el. Ugyanennek az igénynek a kielégítését szolgálta egy egyszerűbb, az alaprajz által determináltan a külsőben is megnyilvánuló megoldás: a szegedi (10. kép), a mohácsi, a majsai, a szőregi, beremendi stb. templomhajók az északi és a déli oldalon a szentély előtt egy-egy szögletes záródású apszisidommal bővülnek ki. A kántorszékek elhelyezésére szolgáló térbővületek megjelennek a dunaszekcsői templomban is, de a külsőben nem, csak a belsőben láthatók.

8. kép. ALAPRAJZ. BEOGRADSKA-SZÉKESEGYHÁZ. Szentendre, 1764 (Dömötör Mihály fotója)

A magyarországi ortodox diaszpórát különböző nemzetiségek alkották. A diaszpóra kifelé – a vallásgyakorlás azonos módja, a bizánci alapokon nyugvó kultúra hasonlósága következtében – a többségi nyugati keresztény közeg számára egységesnek tűnt. A közösségen belül a különböző nemzetiségek azonban őrizték nemzeti jegyeiket, ennek megnyilvánulása a szerb templomok exonarthexe, az épületek háromlevelű lóhere alaprajza, továbbá szentélyük hármastagozódása.

A fentiekből kiviláglik a magyarországi szerb templomépítkezéseket jellemző két fő tendencia. A többségi környezet részéről az építkezések hivatalos engedélyezése egyrészt, más-

9. kép. ÉSZAKI OLDAL. ČIPROVAČKA-TEMPLOM. Szentendre, 1792 (Dömötör Mihály fotója)

részt megszorítása. Utóbbi szándék elsősorban arra irányult, hogy a betelepülő idegenek igazodjanak a helyi építészeti környezetbe. Az építető kisebbség ugyanakkor törekedett megőrizni a lehető legtöbbet az óhazai hagyományokból, sőt igyekezett definiálni önmagát az ortodox diaszpóra más tagjaival szemben. Az első irányzatban az ortodox hitű nemzetiségek beolvasztásának, a másodikban e nemzeti kisebbség azon akarata tükröződik, hogy megtartsa vallása gyakorlásának színterét, ami vallása megőrzésének záloga. A szerb kisebbség számára ősi ortodox vallásának a megtartása a kisebbségi sorsban többet is jelentett, nemzeti léte megőrzésének egyik tartópillét.⁸⁴

E kettősség jegyében épültek föl a magyarországi szerb ortodox templomok a 18. században. Az épületek igazodtak a helyi nyugati keresztény templomépítészeti stílushoz, de a nyugati barokk architektúrát a bizánci kereszténység⁸⁵

téregységeivel ötvözték, vagyis kialakításra kerültek a templombelsőben a keleti liturgia tartásához szükséges – jórészt szimbolikus – terek. Sőt, a liturgikus terek kiképzése olykor a külsőben is megnyilvánult.

Azt látjuk, hogy az építetők az idegen architektúrába elsősorban azokat az óhazai elemeket vitték be, amelyek a templom igényeik szerinti működtetéséhez, keleti liturgia tartásához, a vallás gyakorlásához elengedhetetlenek voltak. Az óhazai vallás gyakorlása a szerbek számára nemzeti önazonosságuk megtartását segítette elő. A 18. században emelt napkeleti istenházak tehát még nyugatias megjelenésükben is hosszú időn keresztül szolgálták-szolgálják az építető kisebbség nemzeti létében való fennmaradását.

10. kép. ÉSZAKI OLDAL. SZENT MIKLÓS TEMPLOMA. Szeged, 1778 (Dömötör Mihály fotója)

⁸⁴ HORVÁTH Endre, *Magyar–görög bibliográfia*, in *Magyar–Görög Tanulmányok XII* (Budapest 1940) 13. A szerző kifejti, hogy a diaszpórában élő görög közösségek fennmaradásának a záloga az óhazai vallás és az anyanyelv megtartása. Ez a megállapítás érvényes természetesen minden diaszpórában élő kisebbségre.

⁸⁵ VUKOSZLAVLYEV (2001) 287.

♦♦♦ IVAN CHALUPECKÝ

A Katolikus Egyház Szlovákiában és a II. Vatikáni Zsinat

A Katolikus Egyháznak Szlovákiában a XX. század közepéig domináns helyzete volt, nemcsak vallási, hanem politikai téren is, annak következtében, hogy a lakosság körülbelül 80%-a katolikusnak vallotta magát. Ez az egykori Regnum Hungariae öröksége volt, amelyet Szent István koronája ékesített, és Regnum Marianumnak neveztek. Ez az állapot Csehszlovákia létrejöttével sem szenvedett csorbát, a cseh országrészekről eltérően, ahol a Habsburgokkal azonosították a katolicizmust, ezért a köztársaság megalakulása után az egykori dinasztiával együtt részben elvetették.¹ Andrej Hlinka és munkatársai tevékenységének köszönhetően nemcsak domináns maradt a katolicizmus helyzete, hanem Szlovákiában a cseh papság nagy részének radikális reformtörekvései sem érvényesültek, aminek következtében az ottani hívek jelentős része elszakadt a Katolikus Egyháztól, és az új, ún. Csehszlovák Egyházba tagozódott. A szlovák katolicizmus az állam segítségével leszámolt a magyar múlttal. Egy (Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök) kivételével az összes magyar püspököt leváltotta, és három új szlovák püspökkel pótolta.² Annak ellenére, hogy a kommunisták főleg 1948 után keményen üldözték a Katolikus Egyházat, az napjainkig megőrizte viszonylag jelentős helyzetét Szlovákiában. Ezért fejlődése kisebb-nagyobb mértékben összefügg Szlovákia politikai történetével is.

¹ CHALUPECKÝ, I., *Die römisch-katholische Kirche in Tschechien 1945–2005*, in MIKRUT, J. (szerk.), *Die katholische Kirche in Mitteleuropa nach 1945 bis zur Gegenwart* (Wien 2006) 453.

² HRABOVEC, E., *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918–1922 im Kontext internationaler Beziehungen* (Frankfurt am Main 2002); CHALUPECKÝ, I., *Obsadenie spišského biskupského stolca po roku 1918* [A szepesi püspöki szék betöltése 1918 után], in *Studia theologica Scepusiensia VI. Spišský biskup Ján Vojtaššák* [Ján Vojtaššák szepesi püspök] (ed. Chalupceky, I.; Spišská Kapitula-Spišské Podhradie 2003) 7–24. Az Egyház és az állam közötti kapcsolatról a két háború között lásd még: DOLINSKÝ, J., *Cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1918–1945* [Az egyház és az állam Szlovákiában 1918–1945 között] (Trnava 1999); KONÍČEK, J. (szerk.), *Katolícká cirkev v prvej Československej republike (1918–1938)* [A katolikus egyház az első Csehszlovák Köztársaságban] (Olomouc 2006).

A II. Vatikáni Zsinat nagy áttörés volt a Katolikus Egyház fejlődésében a XX. században. Ezért az Egyház keretében bevezetett változásoknak visszhangjuk van mind a polgárok, mind az egész társadalom mindennapi életében. Így például a liturgikus változások tükröződtek a szlovák szakrális architektúrában, akár a műemlékvédelemben és a műemlékek kihasználásában is. A polgárok mindennapi életében részben a böjti fegyelemben tükröződtek a változások (például szentestén már a katolikusok is fogyaszthatnak húst vacsorára a hagyományos hal helyett). Az ún. szentségi böjtt lényeges lerövidítése lehetővé tette az esti miséket, amivel elég alaposan megváltozott például az istentiszteletek látogatottsága a húsvéti három nap alatt. Óriási változás ment végbe Szlovákiában is az ökumenizmus, a vallások közötti kölcsönös kapcsolatok terén. A viszony a katolikusok és a protestánsok, de a keresztények és a zsidók között is évszázadokon át feszült, sőt ellenséges volt. Ez végül olyan tragédiába torkollt, amihez hasonló nem akadt a történelemben.

A fenti okokból számos nemzetközi elemzést szenteltek a Katolikus Egyház életének kutatására a II. Vatikáni Zsinat után. Ezek foglalkoztak az egykori ún. szocialista országban³ végbement változásokkal. Jelen munka e többéves kutatás folytatása. Eredményeit alapként részben már felhasználtuk, de még nem publikáltuk. E munka során nemcsak a vonatkozó irodalomból indultunk ki, hanem főként a témával összefüggő egykorú publicisztika és az egyházi dokumentumok elemzéséből is. A probléma kritikai elemzésére törekedtünk mind vallási, mind közéleti szempontból.

Annak ellenére, hogy a zsinat gyökeres fordulat volt a Katolikus Egyház életében, Szlovákiában viszonylag csekély figyelmet fordítottak recepciójára. A legjelentősebb munka ezen a téren talán Jozef Jurko *A II. Vatikáni Zsinat és Szlovákia* című doktori disszertációja.⁴ Jurko igen lelkiismeretesen feldolgozta az összes újságcikket, a Kassai Egyházmegyének a zsinatot érintő számos megnyilvánulását és körleveleit, tehát azt, miként jutottak Szlovákiába a zsinati ismeretek, de a Szlovákia vallási életében tapasztalt következmények kritikai elemzéséig nem jutott el. Pavol Dráb a szlovákiai ökumenizmusról készült disszertációjában⁵ szintén nem tudta megkerülni a zsinat e területre gyakorolt hatásának értékelését, de ő is nagyrészt csak a szlovák ökumenizmus különböző híreinek közlésével foglalkozott. A zsinat szlovákiai recepciójának

³ Például a Kirche im Aufbruch nemzetközi projekt, amelyben szintén együttműködtünk, és ennek eredménye volt a Gott nach dem Kommunismus című sorozat. Szlovákiát a következő kötet érinti: MÁTÉ-TÓTH, A. – MIKLUŠČÁK, P. stb. (szerk.), *Kirche im Aufbruch. Zur pastoralen Entwicklung in Ost(Mittel)Europa – eine qualitative Studie* (Ostfildern 2001).

⁴ JURKO, J., *Druhý vatikánský koncil a Slovensko* [A II. Vatikáni Zsinat és Szlovákia] (Kapušany 1999).

⁵ DRÁB, P., *Ekumenizmus na Slovensku*. [Az ökumenizmus Szlovákiában] (Prešov 1998).

rendszerbe foglalt ismertetésére a *Duchovný pastier* (A lelkipásztor) című folyóirat különszáma vállalkozott, amit 2002-ben, a zsinat 40. évfordulóján rendezett Szlovákiai Zsinati Hét alkalmából adtak ki.⁶ Tulajdonképpen az egyhetes konferencián elhangzott előadásokról van szó. A konferencia folytatólagosan zajlott valamennyi papi szemináriumban, a pozsonyi Komenský Egyetem Cirill és Metód Hittudományi Karának Intézeteiben, éspedig magában Pozsonyban, Nyitrán, Besztercebányán, Szepesváralján, Eperjesen és Kassán. Feladata a teológus hallgatók megismertetése volt a zsinat dokumentumaival, és azok megvitatása. Ezzel összefüggésben néhány szerző meg is nyilvánult a zsinat szlovákiai fogadtatásával kapcsolatban. A zsinattal mindenekelőtt a *Duchovný pastier* című pasztorációs szakfolyóiratban foglalkozott viszonylag sok cikk. Ezek 1959–2002 közötti részletes bibliográfiája a *Duchovný pastier* említett számában jelent meg, és jó áttekintést ad a zsinattal kapcsolatos témákról.⁷ Számos magiszteri munka és szakdolgozat is foglalkozott a zsinat hatásával a szlovákiai Katolikus Egyházra, de a problémakör alaposabb szintézisére mind ez ideig nem került sor.

A SZLOVÁKIAI KATOLIKUS EGYHÁZ A ZSINAT ELŐTT

Mint már rámutattunk, az Egyház Szlovákiában viszonylag konzervatív volt. A papnevelés az egyházmegyei szemináriumokban nem volt mindig a legszínvonalasabb. A nagyobb súlyt a kispapok vallásos formálására vetették, de ennek ellenére számos fiatal teológus kapott lehetőséget külföldi egyetemi tanulmányokra (Bécs, Róma, Innsbruck, Louvain), és jeles európai teológusok, például Karl Rahner előadásait hallgathatták. Visszatérésük után többnyire a papi szemináriumok mellett működő teológiai főiskolák docenseiként működtek, így magas képzettségű teológusok csoportja jött létre. Többen működtek Szepeskáptalanban, a szepesi püspökség székhelyén. Például Ferko Skyčák, a szeminárium rektora szlovákra fordította Peter Lippert több művét, és sikrá szállt a nyitott, a más nézeteket toleráló Egyházért.⁸ Ezért éppen nyitottságuk

⁶ *Duchovný pastier: Revue pre teológiu a duchovný život*. [A lelkipásztor. Teológiai és hitéleti szemle] LXXXIII (2002) 9. október.

⁷ DIAN, D., *Druhý vatikánsky koncil na stránkach Duchovného pastiera v rokoch 1959–2002* [A II. Vatikáni Zsinat a *Duchovný pastier* hasábjain 1959–2002 között], in *Duchovný pastier: Revue pre teológiu a duchovný život* LXXXIII (2002) 9. október, 576–609.

⁸ HANUS, L., *Spomienky na Ferka Skyčáka* [Emlékek Ferko Skyčákról] (szerk. Pašteka, J.; Bratislava 2001); SKYČÁK, F., *Kritické reflexie filozofa a teológa* [Egy filozófus és teológus kritikai reflexiói] (Bratislava 2000).

miatt gyakran előfordultak félreértések néhányuk és előjáróik között. Jozef Špirko egyháztörténész még a negyvenes évek elején nem adhatta ki *Egyháztörténetét* egyházi kiadóban (Szent Adalbert Társulat), mert nyitott kritikus tudományos álláspontja miatt liberalizmussal és egyházellenességgel vádolták. Ezért amikor könyvét püspökének imprimáturával a világi Matica slovenská⁹ kiadója adta ki, a szlovák hierarchia egy része betiltotta használatát tankönyvként a szemináriumokban.¹⁰ Néhány említett teológus a pozsonyi főiskolások között működött, ami segített az új katolikus értelmiség nevelésében. Itt kell megemlíteni a Svorad főiskolai internátust, ahonnan a modern szlovák katolikus értelmiség jelentős része kikerült.

Rendkívül nagy hatással volt a szlovákiai Katolikus Egyház fejlődésére a második világháború után Tomislav Poglajen horvát jezsuita, akit akkoriban anyja neve után Kolakovičként ismertek.¹¹ 1943-ban elmenekült a horvát nácik elől, és Pozsonyban telepedett le. Figyelmét mindenekelőtt a főiskolai hallgatókra fordította, akik egész Szlovákiából itt folytatták tanulmányaikat. Abban az időben ugyanis egész Szlovákiának egyetlen egyeteme volt, a pozsonyi. Ily módon az egész országra hatással lehetett. A körülötte csoportosuló hallgatókat a Rodina (Család) nevű közösségbe szervezte. Mivel előre látta, hogy Szlovákia a háború után a Szovjetunió befolyása alá kerül, felkészítette őket rá. Vezetésével marxizmust és orosz nyelvet tanultak, mivel erősen remélte, hogy Oroszország visszatér a kereszténységhez. Minden tag fedőnevet is kapott. Amikor a háború után menekülnie kellett Csehszlovákiából, jelentős számú katolikus értelmiségit tudhatott maga mögött, akik nem csupán átvészelték a kommunizmus időszakát, hanem 1989 után jelentős hatásuk is volt az ország fejlődésére. Az ötvenes években sokukat letartóztatták, és 25 évig terjedő börtönrre ítélték. Jó néhányan 10 évnél többet töltöttek börtönben.¹² Ők voltak a szlovák diszent gerince és a földalatti ún. szamizdat irodalom legaktívabb kiadói. A legismertebb nevek: Silvo Krčméry, Ladislav Záborský, Vladimír Juhl és mások.¹³ Ők tovább hatottak a fiatalabb nemzedékre is, mint például a későbbi kereszténydemokrata politikus Ján Čarnogurskýra és František Mikloškora. A szlovákiai ökumenizmus kezdetei is Kolakovič hatásának tulajdoníthatók.

⁹ ŠPIRKO, J., *Cirkevné dejiny I–II.* [Egyháztörténet I–II.] (Turčiansky Sv. Martin 1943).

¹⁰ Lőcsei Állami Levéltár (ŠAL=Štátny archív v Levoči), Dr. Jozef Špirko archívuma, 10. sz. 1.2.10a, 2. dob.

¹¹ PROFESOR KOLAKOVIČ, *Božie podzemie* [Isten föld alatti világa] (Bratislava 1994); CHALUPECKÝ, I., *La cultura cattolica in Slovacchia duante il „socialismo”*, in *Cristianesimo e cultura in Europa. Memoria, coscienza, progetto – Il nuovo Areopago* 10 (1991) 3–4. 118.

¹² KRČMÉRY, S., *Vo väzniciach a táboroch* [Börtönökben és táborokban] (Bratislava 1995).

¹³ KRČMÉRY, S., *To nás zachránilo* [Ez mentett meg minket] (Bratislava 1995); KRČMÉRY, S.–JUKL, V., *V šľapajách Kolakoviča. Spomienky na duchovné začiatky a stretnutia s pátrom Kolakovičom*

A külföldön képzett teológusok csoportja, amely nyíltsága következtében nem tudott közvetlenül beilleszkedni az eredeti struktúrákba, a háború után megalapította a modern katolikus Verbum kiadót Kassa székhellyel. Többségük ugyanis Kelet-Szlovákiában tevékenykedett, számosan Szepeskáptalanban (Ladislav Hanus, Jozef Špirko, Jozef Kútnik-Šmálov), néhányan pedig Kassán (Belo Fronc, Anton Harčár). A kiadóban szlovák fordításban publikálták modern teológusok munkáit, köztük például Suhard bíboros ismert 1947. évi pásztorlevelét *Az Egyház fejlődése vagy hanyatlása?* címmel. Kiadták Romano Guardini, Ernest Hell munkáit (*Veda* [Tudomány]), R. Linhardt modern morális teológiai és dogmatikai kézikönyveit, továbbá modern szlovák teológusok, Cyril Dudáš, Štefan Hatala, Ján Brišák, Ján Jalovecký¹⁴ munkáit, akik már a zsinathoz vezető út előkészítőinek tekinthetők. Kiadták a *Verbum* című nyílt kulturálisteológiai folyóiratot is, amely modern európai teológiai tájékozódásával a maga korában felülmúlta a többi szlovák katolikus periodikumot. 1950 elején azonban a kommunisták megszüntették mind a kiadót, mind a folyóiratot.¹⁵

A zsinat előterepéhez tartozik a liturgikus mozgalom is. Kezdetei a háború előtti korszakig nyúlnak Szlovákiában. E kor figyelemre méltó munkája Karol Körper *Forrás Istenből* című műve, amely 1939-ben látott napvilágot, és 1947-ig négy kiadást ért meg. Az értelmiségnek szólt, és nem csak a szentmise latin szövegeinek fordításait tartalmazza, hanem a szentségek kiszolgáltatásának szövegeit is. A háború után egyre inkább terjedtek az ún. közösségi misék, melyek során a hívek a pappal közösen imádkozták a miseszöveget szlovák nyelven. A jezsuiták már 1947-ben kezdeményezték a leckék (olvasmányok) párhuzamos szlovák olvasását ministránsok által, miközben a pap az oltárnál latinul olvasta. A liturgikus megújulásban Ján Jalovecký és Ján Brišák professzorok szereztek döntő érdemeket.¹⁶

A Biblia szlovák fordítása már 1829–1833 között megjelent. Közben azonban a Štúr-nemzedék idején sor került a szlovák irodalmi nyelv kodifikációjára. 1913–1926-ig tartott, mire az egész Bibliát szlovákra fordították és kiadták. A negyvenes években azonban ez a fordítás már elavult és túlhaladott volt.

¹³ [Kolakovič nyomdokain. Emlékezések a szellemi kezdetekre és a találkozásokra Kolakovič páterrel] (Bratislava 1996).

¹⁴ ZUBKO, P., *Msgr. Ján Jalovecký (1894–1950) – osobnosť slovenského liturgického hnutia* [Msgr. Ján Jalovecký (1894–1950) – a szlovák liturgikus mozgalom személyisége], in ZUBKO, P. (szerk.), *Cirkev v české a slovenské histórii* [Az Egyház a cseh és a szlovák történelemben] (Olomouc 2004) 123–128.

¹⁵ LEŠČINSKY, J., *Šesťdesiat rokov od založenia Verbumu – vydavateľstva a časopisu pre kresťanskú kultúru* [A Verbum – a keresztény kultúra kiadójának és folyóiratának hatvan éve], in *VERBUM, Časopis pre kresťanskú kultúru* XVII (2006) 1–10.

¹⁶ CHALUPECKÝ, I., *Die katholische Kirche in der Slowakei in Erinnerungen eines Zeitzeugen*, in MIKRUT (2006) 417–420.

A zsolnárok új fordításával eredeti szövegből Mikuláš Stanislav próbálkozott és 1950-ben kiadta.¹⁷ Az egész Bibliát a Spolok sv. Vojtecha adta ki 1955-ben.¹⁸ A zsinat után megindult a Biblia új fordítása, ami folyamatosan jelent meg.

A II. Vatikáni Zsinat előfutárai közé számítható Szlovákiában a Katolikus Akció tevékenysége, amely nagyszámú laikust vont be az apostolkodásba. A kezdeményezések megint főként a szepesi püspökségből és Pozsonyból indultak. A Katolikus Akció vezetésének célja a Központi Katolikus Iroda létrehozása volt Pozsonyban. Az apostolkodás módszereként a francia JOC-ét (Jeunesse Ouvrière Catholique) vették át. 1948 után ez is az első likvidált katolikus intézmények között volt.

Ha ezt a tevékenységet nem számítjuk, a hivatalos Egyház szigorúan konzervatív maradt, és az I. Vatikáni Zsinat szellemében működött. Főként a népi vallásosságot támogatták, és sok modern eszmében modernizmust gyanítottak. Ez az állásfoglalás a kommunisták számára is elfogadható volt, a pápa és a püspökök helyzetének kivételével. A modern irányzatok szorgalmazóinak eltávolítása után nem sok fáradságot okozott az Egyház gettóba szorítása. Ez azonban a II. Vatikáni Zsinat eszmeiségének következtében és a megváltozott politikai feltételek kihasználásával megtört.

SZLOVÁKIA EGYHÁZI-POLITIKAI FEJLŐDÉSE 1945–1989 KÖZÖTT

Annak ellenére, hogy a politikai fejlődés és a kommunista állam viszonya az egyházakhoz a szakirodalomban eléggé feldolgozott, legalább röviden mégis össze kell foglalni, mivel e viszonynak közvetlen hatása volt Szlovákiában mind a II. Vatikáni Zsinat befolyásának megismerésére, mind recepciójára.¹⁹ Ismeretes, hogy a háború vége a Szlovák Köztársaság megszűnését és Csehszlovákia felújí-

¹⁷ STANISLAV, M., *Žalmy* [Zsolnárok] (Trnava 1950).

¹⁸ *Preklady Svätého písma* [A Szentírás fordításai], in *Sväté písmo. Nový zákon* [Szentírás. Újszövetség] (Trnava 1995) 28–29.

¹⁹ CHALUPECKÝ, I., *Protikresťanská politika komunistickej strany* [A kommunista párt keresztényellenes politikája], in *Bulletin Slovenskej spoločnosti kanonického práva* II [A Szlovák Kánonjogi Társaság Közlönye II.] (1996) 12–14. A további irodalomból lásd pl.: PETRÁNSKÝ, I. A., *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945–1946* [Az állam és a katolikus egyház Szlovákiában 1945–1946] (Nitra 2001); LETZ, R., *Slovensko v rokoch 1945–1948. Na ceste ku komunistickej totalite* [Szlovákia 1945–1948 között. Úton a kommunista totalitarizmus felé] (Bratislava 1994); MACHULA, J., *Vatikán a Československo (1938–1948). Paměti*. [A Vatikán és Csehszlovákia (1938–1948). Emlékek] (Praha 1998); KME, N., *Postavenie cirkvi na Slovensku 1948–1951* [Az egyház helyzete Szlovákiában 1948–1951] (Bratislava 2000); KAPLAN, K., *Štát a cirkev v Československu v letech 1948–1953* [Az állam és az egyház Csehszlovákiában 1948–1953 között] (Brno 1993); PEŠEK, J.–BARNOVSKÝ, M., *Štátna moc*

tását is jelentette. Azokat a papokat és laikusokat, akik a háború alatt politikai szerepet vállaltak, számonkérő népbíróóságok elé állították, és sokukat elítélték. Jozef Tiso egykori államelnököt és papot 1947-ben halálra ítélték és felakasztották.²⁰ Beneš és Sztálin 1943. évi megállapodása szerint a szlovák katolikusok 1945 után nem alapíthattak saját politikai pártot. Annak ellenére, hogy 1946-ban a választásokon a kommunisták a szavazatoknak csak mintegy 30%-át, a demokraták pedig 60%-át szerezték meg, a kommunisták szilárdították meg hatalmukat, akik Csehországban győztek a választásokon. Szlovákiában már 1945-ben államosították az egyházi iskolákat (Csehországban csak 1948-ban). Sok katolikus egyesületet betiltottak, és korlátozták a folyóiratokat. A katolikusokat általában „klérofasiztáknak” bélyegezték. Ennek ellenére a háború utáni első években a vallási élet föllendült. Felnőtt egy katolikus tájékozódású értelmiség, sok volt a szerzetesi hivatás, és tele voltak a papi szemináriumok. A katolikus kiadók sorra adták ki a modern katolikus irodalom műveit. Igen aktívan dolgozott a Katolikus Akció. 1947-ben tömegesek voltak a vallási zarándoklatok, melyeken a hívek nagy távolságokra is vitték a nehéz keresztek. A püspökök egyezkedtek a kormánnyal az iskolákról és az Egyház egyéb jogairól. A kormány ez okból is késlekedett a földreform bevezetésével, ami az egyházi birtokok államosításával számolt.

1948 februárjában a kommunisták puccsal magukhoz ragadták a hatalmat Csehszlovákiában. Nem sokkal ezután következtek a durva intézkedések az Egyház ellen, amit a politikusok – különösen Szlovákiában – a legnagyobb ellenségnek tartottak. Már 1948 márciusában törvényt fogadtak el a földreformról, amely csaknem minden birtokától megfosztotta az Egyházat.²¹ Elfogadták a 231/1948 sz. törvényt is, amely igen súlyos büntetéseket szabott meg politikai bűnökért. A törvényt a kommunista bírák és bíróságok 1989-ig nagyon gyakran kihasználták. Államosították az egyházi iskolákat a cseh országrészekben is. A püspökök gyakori tiltakozásai és memorandumai ellenére elkezdődött az Egyház céltudatos üldözése.²² 1949 áprilisában Csehszlovákia Kom-

a cirkvi na Slovensku 1948–1953 [Az államhatalom és az egyházak Szlovákiában 1948–1953] (Bratislava 1997); űő, *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970* [A hatalom gyámsága alatt. Az egyházak Szlovákiában 1953–1970 között] (Bratislava 1999); űő, *V zovrení normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969–1989* [A normalizáció fogságában. Az egyházak Szlovákiában 1969–1989 között] (Bratislava 2004).

²⁰ KAMENEC, I., *Tragédia politika, kňaza a človeka* [A politikus, a pap és az ember tragédiája] (Bratislava 1998); ĎURICA, M. S., *Jozef Tiso 1887–1947. Životopisný profil* [Jozef Tiso 1887–1947. Életrajzi vázlat] (Bratislava 2006).

²¹ CHALUPECKÝ, I., *Cirkevné majetky na Slovensku* [Az egyházi birtokok Szlovákiában], in *Ius et iustitia. Acta V. symposii iuris canonici anni 1995* (Spišské Podhradie 1997) 265–272.

²² PEŠEK, J., *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948–1953* [A totalitás rejtett arca. Politikai üldözések Szlovákiában 1948–1953 között] (Bratislava 1998).

munista Pártja Központi Bizottsága mellett létrehoztak egy bizottságot, amelyet az egyházak felszámolásával bíztak meg (az ún. egyházi hatos).²³ Ennek forgatókönyve szerint 1949-ben létrehozták az ún. „Katolikus Akciót”, amelynek – élén az ún. „hazafias papokkal” – létre kellett hoznia a skizmát, azaz a pápa és püspökök nélküli egyházat.²⁴ Ez a kísérlet a szlovák katolikusok hagyományos Szentszék iránti hűsége miatt kudarcba fulladt. Ezzel összefüggésben megkezdődött a katolikus laikusok és papok tömeges letartóztatása, akiket már akkor bizonyítékok nélkül 10 évig terjedő börtönre ítélték.²⁵ Elkezdődött a katolikusok nagy emigrációja. A püspöki kúriákba állami meghatalmazottakat ültettek, akiknek kezén az egész agenda átfutott, tehát a püspököket elszigetelték.²⁶ 1949 októberében megalapították az Állami Egyházügyi Hivatalt, és egyidejűleg olyan törvényeket adtak ki, amelyek teljesen alárendelték az Egyházat az államnak. A papok nem működhetek az állami hivatalok hozzájárulása nélkül, és még a misézéshez vagy a gyóntatáshoz is engedélyre volt szükség. Számos papot megfosztottak a működési engedélytől, ezért nem végezheték lelki szolgálatukat, és világi foglalkozásokat kellett folytatniuk. 1950 áprilisában egyetlen éjszaka alatt felszámolták szinte az összes férfi rendet, és a szerzeteseket gyűjtőkolostorokba csoportosították, később katonasághoz rendelték őket munkaszolgálatra (PTP – műszaki segédzászlóaljak).²⁷ Néhány nappal később feloszlatták a Görög Katolikus Egyházat, és betagolták a pravoszláv egyházba.²⁸ Összel likvidálták a női kolostoro-

²³ BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (szerk.), *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951. Edice dokumentů I. Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka“)* – Duben 1949 – Březen 1950 [A CSKP KB egyházi bizottsága 1949–1951. Dokumentumsorozat I. A CSKP KB egyházi bizottsága (Az „egyházi hatos”) – 1949. április–1950. március] (Praha-Brno 1994).

²⁴ VNUK, F., *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949–1950* [A skizma-kísérlet és más egyházellenes intézkedések 1949–1950-ben] (Bratislava 1996).

²⁵ CHALUPECKÝ, I. – PAVLÍK, E., *50 rokov od „Levočskej vzbury“ v roku 1949* [50 éve történt az 1949. évi „Lőcsei lázadás”], in *Z minulosti Spiša V-VI (1997/1998)* [A Szepesség múltjából V–VI. (1997/1998)] 127–138.

²⁶ VNUK, F., *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949–1951* [Kormány megbízottak a püspöki hivatalokban 1949–1951 között] (Martin 1999).

²⁷ DUBOVSKÝ, J. M., *Akcia Kláštorý. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mu ským reholiam 1949–1952* [A Kolostorok Akció. A szlovákiai kommunista rendszer harcban a férfirendek ellen 1949–1952] (Martin 1998); ŠIMONČIČ, J., *Barbarská noc – likvidácia kláštorov v Česko-Slovensku r. 1950* [A barbár éjszaka – a kolostorok likvidálása Csehszlovákiában 1950-ben], in JENČA, A. – ŠIMÚTH, Š. (szerk.), *Internacné formy politickej perzekúcie II. Zborník referátov a utajovaných dokumentov* [A politikai üldözés internálási formái II. Referátumok és eltitkolt dokumentumok gyűjteménye] (Košice 2002) 77–82.

²⁸ ŠTURÁK, P., *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989* [A Csehszlovák Görög Katolikus Egyház Története 1945–1989 között] (Prešov 1999); FEDOR, M., *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945–1950* [A csehszlovákiai görög katolikus egyház történetéből 1945–1950] (Košice 1993).

kat,²⁹ és bezárták az egyházmegyei szemináriumokat. Egy papi szeminárium maradt Pozsonyban, amit az Egyház által el nem ismert, sőt, néhány kiközösített pap is vezetett.³⁰ A szeminaristák többsége magánúton tanult, és akik kintartottak, azokat titokban szentelték fel. Felszentelték az első titkos püspököket is.³¹ Számos Egyházhoz hű püspököt letartóztattak, és monstre perben 1951 januárjában kettőjüket életfogytiglanra ítélték, a harmadikat, aki már 74 éves volt, 24 év börtönre.³² Egyikük, Gojdič görög katolikus püspök a börtönben meg is halt.³³ A 2056 szlovákiai papból az ötvenes években 302-t ítélték el a bíróságok.³⁴ Az Egyház aktív üldözése Sztálin halála után sem szűnt meg. Még 1960-ban is 6 per folyt jezsuiták ellen, melynek során 60-at elítéltek, köztük Korec titkos püspököt is 12 évre.³⁵

XII. Piusz pápa halála után fokozatosan tárgyalások kezdődtek a Szentszék és a keleti államok között.³⁶ Ennek köszönhető, hogy néhány szlovákiai püspök is részt vehetett a II. Vatikáni Zsinaton. A '60-as évek elején sok pap amnesztiát kapott.

1968-ban a „prágai tavasz” némi megkönnyebbülést hozott a Katolikus Egyháznak is. Számos titokban felszentelt vagy börtönből szabadult pap pasztorálhatott, a szerzetesek, a görög katolikus papok a cseh országrészekben visszatérhettek a száműzetésből, és a szerzetesrendek magánházaknál élhették megszentelt életüket (a kolostorokat senki sem adta nekik vissza). Hivatalosan elismerték a Görög Katolikus Egyházat, a határokon keresztül akadály nélkül

²⁹ VNUK, F., *Akcie K a R. Zásahy komunistickeho režimu proti reholiam v rokoch 1950–1956* [A K és R akciók. A kommunista rezsim beavatkozásai a szerzetesrendek ellen 1950–1956 között] (Bratislava 1995).

³⁰ JUDÁK, V. (szerk.), *Zrušenie kňazských seminárov na Slovensku v r. 1950* [A papi szemináriumok megszüntetése Szlovákiában 1950-ben] (Nitra 1999).

³¹ HNILICA, J. – VNUK, F., *Pavol Hnilica, biskup umlčanej Cirkvi I–II.* [Pavol Hnilica, az elhallgattatott Egyház püspöke I–II.] (Trnava 1992, 1996).

³² LETZ, R. (szerk.), *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom* [Dokumentumok Ján Vojtaššák, Michal Buzalka és Pavol Gojdič katolikus püspökök peréről] (Bratislava 2007); UŐ (szerk.), *Bolí traja* [Hárman voltak] (Bratislava 2001).

³³ ŠTURÁK, P., *Otec biskup Pavol Gojdič, OSBM (1888–1960)* [Pavol Gojdič, OSBM püspök atya (1888–1960)] (Prešov 1997).

³⁴ MIKLOŠKO, F., *Nebudete ich móct' rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943–89* [Nem fogjátok tudni szétbomlasztani őket. A katolikus egyház sorsáról Szlovákiában 1943–89] (Bratislava 1991).

³⁵ Az egyházüldözésről lásd még: HLINKA, A., *Sila slabých a slabost' silných. Cirkev na Slovensku v rokoch 1945–89* [A gyöngék ereje és az erősek gyöngesége. Az Egyház Szlovákiában 1945–89 között] (Bratislava 1990); RANCE, D., *Tschêques et Slovaques, témoins de la foi* (Mareil-Marly 1993); CHALUPECKÝ, I., *Die katholischen Laien in der Zeit der Verfolgung in der Slowakei*, in BÄUMER, F.-J. – HAMPPEL, A. – HAUSER, L. – PROSTMEIER, F. R. (szerk.), *Europassion. Kirche – Konflikte – Menschenrechte* (Bad Schussenried 2006).

³⁶ STEHLE, H., *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Komunisten* (Zürich 1993).

érkezhetett a külföldi, főként a Római Szent Cirill és Metód Szlovák Intézet által kiadott vallásos irodalom.³⁷ Már nem zavarták a külföldi rádiók szlovák adásait. A papok megalapíthatták A Zsinati Megújulás Művét, és néhány egyházmegye vezetése jobb vikáriusok kezébe került. Arra is volt remény, hogy a kapcsolatok normalizálódnak. A Szovjetunió és a csatlós országok hadseregei azonban 1968 augusztusában szertefoszlatták ezt a reménységet.

1969-ben kezdődött az ún. politikai „normalizáció”. A Kommunista Párt ismét kezébe vette az állam vezetését. Megszakadt a szabad fejlődés, és ismét keményen érvényesültek a régi törvények.³⁸ Annak elenére, hogy a vasfüggöny lehullása után már nem lehetett nyíltan üldözni az Egyházat, ezt más módon tették. 1972-ben meghalt Róbert Pobožný, az utolsó szlovák püspök. Csak hosszú tárgyalások után szentelhettek 1973 márciusában három püspököt Szlovákia számára (összesen 7 püspökség betöltetlen volt).³⁹ 1977-ben Szlovákiának egyházi tartományt kreáltak, de érseket csak tíz évvel később kaptak.⁴⁰ Közben ismét lehetetlen lett a külföldi vallásos irodalom beáramlása, és csak kivételesen engedélyeztek nyugati utazásokat. Az Egyház egész életét titkos államrendőrség figyelte. Elkezdődött azonban nagyszámú titkos folyóirat és irodalom kiadásának korszaka, a szamizdat, ami Szlovákiában a cseh országrészekről eltérően túlnyomó részt vallási jellegű volt.⁴¹ A hívők titokban különféle egyházi mozgalmakba szerveződtek (Fokoláre, Oázis, családi társaságok, neokatekumenátus), annak ellenére, hogy ezért súlyos büntetések jártak. Tömeges jelleget öltött a részvétel a zarándoklatokon, Lőcsén például általában 250 000, nagyrészt fiatal ember vett részt. 1985-ben, Szent Metód halálának 1100. évfordulóján a morvaországi Velehradon 200 000, és ugyanazon a napon a lőcsei búcsún éppen ennyi zarándok vett részt az ünnepségeken. A csúcspont 1988. Ekkor szlovákok tízezrei petícióban követeltek püspököket. 1989-ben betöltötték a nagyszombati érseki széket, és püspököt szenteltek az évtizedekig üres Szepesi Egyházmegye részére is. A politikai csúcspont 1988. március 25-én a pozsonyi gyertyás tüntetés volt az Egyház szabadságáért,

³⁷ RYDLO, J. M., *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1963–1988* [A Római Szent Cirill és Metód Szlovák Intézet kiadói tevékenysége 1963–1988 között] (Róma 1989).

³⁸ VNUK, F., *Popustené putá. Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967–1971)* [Meglazított bilincsek. A Katolikus Egyház Szlovákiában a liberalizáció és a normalizáció kezdeti korszakában] (Martin 2001); KAPLAN, K., *Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963–1973* [Nehéz út. Csehszlovákia vitája a Vatikánnal 1963–1973] (Brno 2001).

³⁹ KAPLAN (2001); CASAROLI, A., *Trýzeň trpělivosti. Svätý stolec a komunistické země (1963–1989)* [A türelem kínja. A Szentek és a kommunista országok (1963–1989)] (Kostelní Vydří 2001).

⁴⁰ HLINKA (1990).

⁴¹ LESŇÁK, R., *Listy z podzemia. Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945–1989* [Levelek a föld alól. A keresztény szamizdat publicisztika dokumentáció-

amit a rendőrség brutálisan szétosztott.⁴² Az 1989. novemberi eseményekhez a hivatalos Egyház csak habozva csatlakozott. A kezdeményezés alulról, papoktól és néhány laikustól indult ki.⁴³

SZLOVÁKIA A ZSINAT ALATT

A hatvanas években valamelyes politikai enyhülés volt érezhető Csehszlovákiában. Hatott erre a Vatikán megváltozott keleti politikája is, és a másik oldalon annyira hirtelen fejlődtek a nemzetközi kommunikációs eszközök, hogy a kommunisták már nem tudták elzárni Szlovákiát a külföldi információk elől. Mind az európai politika, mind a Szovjetunió politikájának (Nyikita Hruscsov) alakulása miatt már nem volt lehetséges az Egyház durva és nyílt üldözése. A papok többségét 1960-ban amnesztiával idő előtt kiengedték a börtönből, csak Pavol Gojdič görög katolikus püspök kritikus egészségi állapota ellenére nem kapott amnesztiát, és 1961-ben a börtönben meghalt.⁴⁴ Ján Vojtaššák szepesi püspököt előzetes szabaddábra helyezése után ismét letartóztatták.⁴⁵ Az Egyház azonban szilárdan a kommunista hivatalok kezében maradt, amiket néhány, az ún. A Katolikus Papság Békemozgalmába beszervezett pap támogatott.

A ZSINATI RÉSZVÉTEL

A zsinat kezdetekor Szlovákiának csak három aktív püspöke volt: Eduard Nécsey nyitrai, Ambróz Lazík nagyszombati és Róbert Pobožný rožnyói püspök. Csehországban valamennyi püspöki szék betöltetlen volt. 1962 elején meghalt Jozef Čársky kassai püspök. Ján Vojtaššák szepesi püspök megkapta ugyan a

gyűjteménye 1945–1989] (Bratislava 1998); ŠIMULČÍK, J., *Svetlo z podzemia. Z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989* [Fény a föld alól. A keresztény samizdat krónikájából 1969–1989] (Prešov 1997).

⁴² ŠIMULČÍK, J., *Čas svítania. Sviečková manifestácia – 25. marca 1988* [A pirkadat ideje. A gyertyás tüntetés – 1988. március 25.] (Prešov 1998).

⁴³ UŐ, *Katolícka cirkev a nežná revolúcia 1989* [A Katolikus Egyház és a bársonyos forradalom 1989] (Prešov 1999).

⁴⁴ ŠTURÁK (1997).

⁴⁵ CHALUPECKÝ, I. (szerk.), *Spišský biskup Ján Vojtaššák. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie.* [Ján Vojtaššák szepesi püspök. Tudományos konferencia anyaga] (Studia theologica Scepusiensia VI) (Spišská Kapitula-Spišské Podhradie 2003).

börtönben a zsinati meghívót, de nem élhetett vele.⁴⁶ Két szentelő püspököt, Štefan Barnáš és Vasil Hopkot kiengedték a börtönből, de nem kaptak kiutazási hozzájárulást, hogy részt vehessenek a zsinaton. A többi püspöki széket az állam által odahelyezett káptalani vikáriusok foglalták el. A zsinati részvételtől is a kommunista párt döntött állami hivatalok közvetítésével. A zsinat első ülésére 1962-ben csak két szlovák püspök utazhatott ki: Ambróz Lazík és Eduard Nécsey. A határon vámvizsgálatnak vetették őket alá, ami szöges ellentétben volt az emberi méltósággal. Popožný rozsnýoi püspök nem kapott kiutazási engedélyt. Az állam természetesen „tanácsadóként” két-két „békepapot” rendelt melléjük, akiknek őrizniük kellett őket, és be kellett számolniuk tevékenységükről. Voltak azonban köztük rendes papok is. Ezen és a többi ülésen a kísérethez tartozott pl. Štefan Zárečzy és Elemír Filo, Jozef Beneš kanonok, Ján Čížik, a nagyszombati apostoli adminisztrátúra titkára, Ján Merell a litoměřicei Teológiai Kar dékánja, Antonín Veselý és mások. Tipikus volt, hogy induláskor A Katolikus Papság Békemozgalmának tagjai hivatalosan elbúcsúztak tőlük, és visszatéréskor a repülőtéren üdvözölték őket. Róbert Pobožný rozsnýoi püspök csak a második zsinati időtől kapcsolódhatott be. Cseh részről csak Tomašek püspök, a későbbi bíboros vehetett részt a zsinaton, aki egy plébánia igazgatójaként működött, valamint Dr. Eduard Oliva, a Litoměřicei Egyházmegye vikárius generálisa.⁴⁷

A csehszlovák zsinati delegáció helyzetéről az akkor még titkos püspök Pavol Hnilica emlékezik, aki a küldöttségről gondoskodott. Megemlíti, hogy a többi püspöknek, akik fizettek római tartózkodásukért, csak egy-egy tanácsadójuk volt, a csehszlovák püspököknek kettő-kettő, és részvételüket a Vatikánnak kellett fedeznie. A püspököket megfélemlítették, tudták, hogy figyelik őket. A csehszlovák állam a nagykövetség közvetítésével ráadásul olyan feladatokkal bízta meg őket, amelyeket a zsinaton kellett teljesíteniük. Elvárta például, hogy Oliva úgy vehessen részt az ülésen, mint valamilyen püspök (amit el is intéztek neki),⁴⁸ vagy hogy a zsinaton tiltakozzanak Kennedy amerikai ellenök ellen Kuba-politikája miatt.⁴⁹

A püspökök hivatalosan is bekapcsolódtak a zsinat munkájába. Nécsey püspök a laikus apostolátusi bizottság tagja volt, és többször felszólalt a zsinaton (séma az Egyházzól, a család, a vallásszabadság). Lazík püspök a liturgikus bizottságban dogozott. XXIII. János pápa már az első periódusban fogadta a csehszlovák püspököket, akik átadták neki a csehszlovák klérus üzenetét. A pápa is küldött közvetítésükkel üzenetet Csehszlovákia katolikusainak, ami

⁴⁶ TRSTENSKÝ, V., *Sila viery, sila pravdy. Život a dielo najdostojejšieho otca biskupa Jána Vojtaššáka, mučenika Cirkvi a národa*. [A hit ereje, az igazság ereje. Főtisztelendő Ján Vojtaššák püspök atya, az Egyház és a nemzet vértanújának élete és munkássága] (Bratislava 1990) 350.

⁴⁷ CHALUPECKÝ, I., *Die römisch-katholische Kirche in Tschechien 1945–2005*, 464.

nagy figyelmet keltett. A jelen nem lévő Pobožný püspöknek pektorálét és kelyhet küldött. Ez is hozzájárulhatott, hogy Pobožný már részt vehetett VI. Pál beiktatásán és a zsinat további ülésein. Az is figyelmet keltett, hogy VI. Pál az elsőők között fogadta a csehszlovák püspököket.

INFORMÁCIÓK A ZSINAT LEFOLYÁSÁRÓL ÉS EREDMÉNYEIRŐL

1962–1965 között a kommunista állam teljesen kézben tartotta a médiumokat. Ez vonatkozott a katolikus sajtóra is, amit akkor két medium képviselt Szlovákiában: a *Katolícke noviny* című hetilap, viszonylag nagy példányszámban és a *Duchovný pastier* című havi folyóirat, főként a papok számára. A köztársaság cseh részében is azonos című médiumok jelentek meg, amelyeket a katolikus értelmiség kis része olvasott. A cseh médiumok nyíltabbak voltak, és nem szenvedtek olyan politikai nyomást, mint a szlovákok. Valamennyi médium a „békepapok” kezében volt, és természetesen cenzúrázták őket. A katolikusok ennek tudatában voltak. Ezen kívül zsinati híreiket nem csak ideológiailag befolyásolták, hanem – különösen az első években – viszonylag ritkák is voltak. Időnként az állami sajtó is írt a zsinatról, hírei azonban mindig a rezsim szellemét tükrözték. A legjobb források a Vatikáni Rádió szlovák és cseh adásai voltak, úgyszintén a Szabad Európa, az Amerika Hangja vagy a Deutschlandfunk. Adásaikat azonban az államrendőrség tervszerűen zavarta, amire külön kialakított részlege volt, ezért csak igen nagy nehézséggel lehetett hallgatni őket. Gyakran viszont leírták és sokszorosították adásaikat és szamizdatként terjesztették. Néhány zsinati határozatról a püspöki hivatalok körlevelei és pásztorlevelei is tudósítottak, amelyeket szintén cenzúrának vetettek alá.

Érdekes, hogy még megkezdése előtt két kommunista ideológus reagált a zsinatra. Az *Otázky marxistickej filozofie* [A Marxista Filozófia Kérdései] című folyóiratban 1961-ben Ján Uher *A Vatikán zsinati gondjai* címmel cikket közölt az összeülő zsinatról. Különböző problémákra mutatott rá főként az Európán kívüli országokban, és a zsinat összehívása okának a kubai forradalmat tartotta.⁵⁰ Ugyanaz a folyóirat a zsinat alatt is számos cikket közölt, ame-

⁴⁸ 1964-ben az állam keményen követelte a Vatikántól, szentelje püspökké Olivát, és követelésének teljesítésétől tette függővé a további tárgyalásokat. Lásd: KAPLAN 33.

⁴⁹ HNILICA – VNUK (1996) 60–61, 68–69.

⁵⁰ Igen alapos sajtóelemzést közölt a zsinatról: JURKO, J., *Druhý vatikánsky koncil a Slovensko* [A II. Vatikáni Zsinat és Szlovákia] (Kapušany 1999). Ebből vesszük át az adatokat, amikor nem tüntetjük fel a konkrét forrásokat.

lyekben kommunista szemszögből bírálta. Jaroslav Čelko, a „tudományos ateizmus” későbbi professzora, az egyik legharcosabb ateista is a kommunizmus elleni hadjáratnak nevezte a zsinatot a *Pravda* című lapban 1962-ben (*Az Egyház, a zsinat és a békeharca*). Ugyanő ebben a szellemben gyakrabban írt a *Kultúrny život* [Kulturális élet] című lapban is. Érdekes, hogy a *Pravdának*, amely a lagaktívabban harcolt a zsinat ellen, különtudósítója volt Rómában: Ennio Alberti csak politikát látott a zsinat mögött, és mindent kritizált. A párbeszédre törekvést például csak megtévesztő kampánynak minősítette. A *Smena* [Műszak] kommunista ifjúsági folyóirat 1962-ben tendenciózus hazugságokat közölt a zsinatról (*Staronové cesty Vatikánu* [A Vatikán régi-új útjai]), vagy békekampánynak állította be. A *Práca* [Munka] című szakszervezeti lap például azt kritizálta, hogy a pápa lemondott a tiaráról és az érte kapott pénzt a szegényeknek szánta. Támadta a cölibátust is.

A katolikus sajtó időnként híreket is közölt a zsinatról és lefolyásáról. A *Katolícke noviny* mint A Katolikus Papság Békemozgalmának orgánuma 1962-ben még csak rövid híreket közölt. 1963-ban már külön hasábjára volt rá. Gyakran hozta összefüggésbe a zsinatot a békeharccal, vagy a zsinati atyák ellentétes álláspontjairól cikkezett. Ezt tette már a kezdet kezdetén.⁵¹ Később tervszerűen főleg a liturgikus reformról tájékoztatott *Zsinati hírek* címmel, 1964-ben Ján Merell zsinati résztvevő *12 Római levelében*. 1965-ben közölte *Római leveleit Záreczky pozsonyi kanonok, elkötelezett „békepap”, ám nem a szlovák, hanem a cseh Katolícke novinyban*. Az utolsó években a papok számára megjelenő *Duchovný pastier* című folyóirat is tájékoztatott az előterjesztett sémákról, a vitákról és a zsinat menetéről, a liturgikus reformról, mindenekelőtt Ján Merell *Római találkozások*⁵² című cikkeivel. Megjelentek azonban korábban felfüggesztett papok, Jozef Plojhar⁵³ és Alexander Horák cikkei is.⁵⁴

A maga szemléletével beszámolt a zsinatról az *Evanjelický posol spod Tatier* [Evangélikus Tátraalji Követ] című evangélikus folyóirat is. Érdekes, hogy eléggé részletesen és viszonylag objektívan tudósított a zsinatról a *Hlas pravosláví* [A Pravoszlávia Hangja] című folyóirat is.⁵⁵

⁵¹ A címek tipikusak: *Celý svet volá: Mier, mier!* [Az egész világ kiáltja: Békét, békét!], in *Katolícke noviny* (=KN) (1962) 45. 1962. 11. 11. Vagy: *Mier klope na naše dvere* [A béke kopogtat ajtókon], in KN (1962) 46. 1962. 11. 18.

⁵² Például 1963. 2. sz. 22-23, 3-4. sz. 55-59 (*Liturgické otázky na II. vatikánskom koncile* [Liturgikus kérdések a II. Vatikáni Zsinaton]), 5. sz. 94-95 (*De fontibus revelationis*). A zsinatot érintő valamenyi, a *Duchovný pastierben* megjelent felszólalás bibliográfiáját 1959-1965 között a folyóirat közölte, in *Duchovný pastier* LXXXIII (2002) 9. 577-608.

⁵³ *Poslanie 2. vatikánskeho koncilu* [A II. Vatikáni Zsinat küldetése] (1963) 3-4. 48.

⁵⁴ *Ciele koncilu a pastorálna liturgia* [A zsinat céljai és a pasztorális teológia] (1963) 10. 191-192.

⁵⁵ *Druhé zasedání koncilu* [A zsinat második ülése], in *Hlas pravosláví* (1964) 6-7. Vö. JURKO (1999) 82.

A papokat és a híveket azonban a püspöki hivatalok körlevelei is tájékoztatták a zsinatról. Megvitatták A Katolikus Papság Békemozgalmának gyűlésein is, éspedig az első években formálisan és átpolitizálva, az utolsó két évben objektívebben. Például a püspöki ordinariátus Szepeskáptalanban 1962. június 11-én felhívta a papokat, hogy szenteljenek a breviáriumban napi imádságot a zsinat sikeréért.⁵⁶ VI. Pál pápává választása után a templomokban Te Deumot rendeltek el.⁵⁷ 1964. február 7-én a papoknak ismertették VI. Pál pápa üzenetét a csehszlovákiai hívekhez.⁵⁸ Az 1965. január 7-i egész körlevelet VI. Pál Csehszlovákia népéhez küldött üzenetének szentelték.⁵⁹ Hasonló tartalmúak voltak a többi püspökség körlevelei is. Ebből a szempontból érdekes, hogy a zsinat befejezése után A Katolikus Papság Békemozgalmának Központi Bizottsága rögtön a delegáció visszaérkezése után gyűlést hívott össze, amelyen a zsinat résztvevői, dr. Eduard Oliva, Štefan Zárečny és dr. Jozef Beneš, a mozgalom főtitkára beszámoltak a zsinatról. Ilyen „béketalálkozók” voltak például Kassán 1965. december 9-én és 16-án.⁶⁰

A Rómához hű papok, akik közül sokan világi foglalkozásban működtek, közös találkozókon tájékoztak a zsinatról, megvitatták eredményeit és véleményt cseréltek a konkrét rendelkezésekről, amelyeket a zsinat után be kell vezetni.

Az egyetlen publikáció, amely Szlovákiában a zsinatról és lefolyásáról tájékoztatott, Ján Augustín Beňo könyve volt, a Szent Adalbert Társulat kiadásában. 1969-ben a politikai enyhülést kihasználva Jean Dubois álnéven látott napvilágot, majd később, 1992-ben saját nevéen adták ki.⁶¹

A ZSINATI DOKUMENTUMOK PUBLIKÁLÁSA

A II. Vatikáni Zsinat saját dokumentumait igen hamar szlovákra fordította Stanislav Polčín jezsuita. Már 1966-ban a római Szent Cirill és Metód Szlovák Intézetben publikált egy zsinati dekrétumot a világiak apostolkodásáról.⁶²

⁵⁶ A Szepeskáptalani Püspöki Hivatal Levéltára (ABÚ=Archív Biskupského úradu v Spišskej Kapitule) 842/1962 sz. körlevél.

⁵⁷ ABÚ 812/1963 sz. körlevél.

⁵⁸ ABÚ 1/1964 sz. körlevél.

⁵⁹ ABÚ 1/1965 sz. körlevél.

⁶⁰ JURKO (1999) 110.

⁶¹ BEŇO, J. A., *II. vatikánský koncil 1962–1965* II. vyd. [A II. Vatikáni Zsinat 1962–1965, 2. kiad.] (Nitra 1992).

⁶² POLČÍN, S. (ford.), *Dekrét II. vat. cirk. snemu o laickom apoštoláte* [A II. Vatikáni Zsinat határozata a világi hívek apostolkodásáról] (Róma 1966).

A teljes dokumentumokat két kötetben adta ki, a *Konstitúciókat* 1968-ban,⁶³ a többi dokumentumot 1970-ben.⁶⁴ Mindkét kötet 5000 példányban jelent meg, és 1970-ig legálisan küldhették Szlovákiába. Polèin fordítása Szlovákiában is megjelent, a *Duchovný pastier* mellékleteként, az I. kötet 1969-ben, a második 1972-ben. Ez a kiadás azonban nem volt teljes, politikailag cenzúrázták. Második kiadása csak 1993-ban jelent meg Szlovákiában egyszerű fűzött kivitelben, s az is csak 2000 példányban.⁶⁵ Mivel Polèin és munkatársainak fordítása sürgős munkaként készült, hogy a dokumentumokat gyorsan terjeszthessék és felhasználhassák az akkor nem szabad Szlovákiában, természetesen sok hiba volt benne, ezért a dokumentumok új kiadására törekedtek jó és pontos nyelvi kivitelezésben. A *Katolícke noviny* szerkesztőségében alakult Marián Gavenda, Marián Veselý és Otília Balšíková nyelvi szakértő csoportja, amely a szövegeket revideálta, részben újrafordította, és ki akarta adni. 2001-ben Szlovákia Püspöki Konferenciája külön terminológiai bizottságot hozott létre, amely szintén részt vett a dokumentumok átdolgozásában.⁶⁶ Az eredmény a *Dokumentumok* új, megbízható kiadása, amely azonban méltó kötésben csak 2008-ban jelent meg,⁶⁷ tehát 43 évvel a zsinat után, ami eléggé nehezen érthető. A dokumentumok jelenleg interneten is hozzáférhetők.⁶⁸

A II. Vatikáni Zsinattal legtöbbet Jozef Jurko foglalkozott publikációkban. Szeminaristákkal együtt 1997-ben elkészítette a dokumentumok szinopszist, ami egy évvel később rendes kiadóban jelent meg.⁶⁹ Könyvet 2000-ben adott

⁶³ *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu. V slovenskom preklade P. Stanislava Polčína SJ. I. Konstitúcie* [A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai. P. Stanislav Polčín SJ szlovák fordításában. I. Konstitúciók] (Róma 1968).

⁶⁴ *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu. V slovenskom preklade P. Stanislava Polčína SJ. II. Dekréty a deklarácie.* [A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai. P. Stanislav Polèin SJ szlovák fordításában. II. Dekrétek és deklarációk] (Róma 1970).

⁶⁵ *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu, diel I-II. V slovenskom preklade P. Stanislava Polčína SJ.* [A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai I–II. P. Stanislav Polčín SJ szlovák fordításában.] (Trnava 1993).

⁶⁶ GAVENDA, M., *Koncilové dokumenty na Slovensku* [A zsinati dokumentumok Szlovákiában], in *Duchovný pastier* LXXXIII (2002) 9. 558–562.

⁶⁷ *Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu. Zrevidované vydanie prekladu Stanislava Polčína.* [A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai. Stanislav Polčín fordításának újraszkesztett kiadása] (szerk. Marián Gavenda; Trnava 2008).

⁶⁸ www.kbs.sk

⁶⁹ JURKO, J., *Synopsa dokumentov II. vatikánskeho koncilu* [A II. Vatikáni Zsinat dokumentumainak szinopszisa] (Prešov 1998).

⁷⁰ JURKO, J., *O dokumentoch Druhého vatikánskeho koncilu* [A II. Vatikáni Zsinat dokumentumairól] (Bardejov 2000).

ki a zsinati dokumentumokból,⁷⁰ mivel a papnövendékek tantárgyként tanulták a II. Vatikáni Zsinatot, és kézikönyvre volt szükségük.

Ami az egyes zsinati dokumentumok kommentárjait illeti, többségüket Rómában adták ki. 1972-ben Jozef Tomko kommentárt készített a *Lumen gentium* hittani konstitúcióhoz⁷¹ és Stanislav Polčín a *Gaudium et spes* pasztorációs konstitúciót fordította le.⁷² 1969-ben, majd 1979-ben ismét megjelent a *Perfectae caritatis* című dokumentum kommentárjának fordítása.⁷³ Persze, ebben az időszakban sok liturgikus kézikönyv is megjelent Rómában (misszálé, breviárium, énekek, rituálé, pontifikálé). A szlovákok számára azonban igen nagy jelentőségű volt néhány Csehországban kiadott munka és fordítás, főként Pesch könyve a zsinatról.⁷⁴

Említeni kell néhány további munkát, amelyek Szlovákiában a '90-es évektől jelentek meg. Jozef Jurko *A II. Vatikáni Zsinat és Szlovákia* című munkáját már említettük.⁷⁵ 1998-ban válogatás jelent meg a zsinati dokumentumokból a szlovák katolikus értelmiség számára.⁷⁶ 1994-ben megjelent a *Direktórium az ökumenizmus szabályainak és elveinek alkalmazásához*.⁷⁷ Az ökumenizmust érinti Pavol Dráb munkája is.⁷⁸ A Szepeskáptalanban rendezett pasztorációs konferenciára⁷⁹ missziológiai tananyagként jelent meg Pavol Tomek könyve.⁸⁰ A 2000. évi jubileum keretében szlovák fordításban kiadták Pericle Felici meditációit a II. Vatikáni Zsinat dokumentumai felett.⁸¹

⁷¹ TOMKO, J., *Svetlo národov. Komentár k vieroučnej konštitúciei Druhého vatikánskeho koncilu o Cirkvi* [Nemzetek világossága. Kommentár a II. Vatikáni Zsinat dogmatikus konstitúciójához az Egyházzól] (Róma 1972, 1. és 2. kiadás).

⁷² POLČÍN, S., *Radosti a nádeje. Pastorálna konštitúcia Druhého vatikánskeho koncilu o Cirkvi v súčasnom svete*. [Örömök és remények. A II. Vatikáni Zsinat lekipásztori konstitúciója az Egyházzól a mai világban] (Róma 1972).

⁷³ AUBRY, J., *Pod' za mnou* [Gyere utánam] (Róma 1969, 1979, 2. kiadás).

⁷⁴ PESCH, H. O., *Druhý vatikánsky koncil 1962–1965* [A II. Vatikáni Zsinat 1962–1965] (Vyšehrad 1996).

⁷⁵ Lásd: 4. sz. jegyzet.

⁷⁶ GUNČAGA, J., *Druhý vatikánsky koncil. Výber z dokumentov* [A II. Vatikáni Zsinat. Válogatott dokumentumok] (Prešov 1998).

⁷⁷ *Direktórium na vykonávanie princípov a noriem o ekumenizme* [Direktórium az ökumenizmus szabályainak és elveinek alkalmazásához] (Bratislava 1994).

⁷⁸ DRÁB (1998).

⁷⁹ SPUCHĽAK, J., *Evanjelizácia a pastorácia na Slovensku* [Evangelizáció és pasztoráció Szlovákiában] (Spišské Podhradie 2002).

⁸⁰ TOMEK, P., *Misijný rozmer pokoncilovej Cirkvi* [A zsinat utáni Egyház missziós kiterjedése] (Banská Bystrica 1996).

⁸¹ FELICI, P., *Koncilom oživovat' život* [A zsinat által élénkíteni az életet] (Kapušany 2000).

A ZSINAT RECEPCIÓJA SZLOVÁKIÁBAN

A zsinati dokumentumok bevezetésére a szlovákiai egyház életébe két körülménynek volt döntő hatása: a zsinati dokumentumok elismerésének a klérus és a laikusok által, illetve mindenekelőtt az Egyház jogi helyzetének az államban. Mint már rámutattunk, aki akart, viszonylag kielégítően, bár néha nem egészen objektíven, tájékozódhatott a zsinatról. A klérusnak nagy volt az érdeklődése, de az aktív laikusok is intenzíven érdeklődtek, és nagy reményekkel kísérték figyelemmel munkáját. Másrészt viszont az Egyház az 1949. évi törvények szerint teljesen alá volt rendelve az államhatalomnak. Amikor az államnak már nem sikerült szétzúznia az Egyházat vagy kizárni az életből, arra törekedett, hogy hatása a templomokon belülré korlátozódjon. Ott azonban a papoknak – az ellenőrzött prédikációk kivételével – elég nagy szabadságuk volt. Így nem csodálható, hogy igen gyorsan és határozottan érvényesíteni tudták a zsinat főként liturgikus rendelkezéseit. Számos zsinati újítás azonban ellenére volt a kommunista párt politikai szellemének. Például az ökumenizmus, az Egyház új viszonya a társadalomhoz, az új adminisztratív struktúra. A szerzetesrendeket hivatalosan feloszlatták. A papnevelés az állam szigorú felügyelete alatt folyt, és az Egyháznak semmi lehetősége sem volt a nyilvános fellépésre. Egy ideig egyetlen püspök sem volt Szlovákiában. A politikai rendszer passzivitásra, a magasabb funkcionáriusok rendelkezéseinek elfogadására vezette az embereket, elfojtotta a szabad gondolkodás és cselekvés lehetőségét. Mindez hatott a zsinati dokumentumok bevezetésére.

Érdekes, hogy mindjárt a zsinat befejezése után, 1966 elején a papokat a „békepapok” gyűlésén tájékoztatták róla és meg is vitatták.⁸² 1966 márciusában a pozsonyi Hittudományi Főiskolán rendezték e szervezet gyűlését, amelyen kispapok is részt vettek és szót is kértek.⁸³ A püspökök helyett működő káptalani vikáriusok is úgy döntöttek, hogy a január 1. és május 29. közötti időszakot a zsinatnak kell szentelni. Prédikálni kell róla, és imádkozni a dokumentumok bevezetéséért.⁸⁴ A zsinati atyák hét prédikációt készítettek: az Istenanyáról, az egyház missziós tevékenységéről, a felhívásról a szent életre, a keresztyén nevelésről, az ökumenizmusról, az isteni kinyilatkoztatásról és a Szűzanya és az Egyház viszonyáról.⁸⁵

⁸² Vö. KN (1966) 1., 4-6. sz. stb.

⁸³ *Bohoslovci o koncile a mieri* [Kispapok a zsinatról és a békéről], in KN (1966) 14. 1966. 04. 03., 1.

⁸⁴ ABÚ II/1966 sz. körlevél.

⁸⁵ ABÚ VIII/1966 sz. körlevél.

⁸⁶ DOLINSKÝ, J., *Cirkevné dejiny Slovenska II.* [Szlovákia egyháztörténete II.] (Bratislava 2002) 94.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo. 98.

⁸⁹ LESŇÁK (1998).

A „prágai tavasz” eseményeinek nagy jelentősége volt a zsinati ismeretek terjedésében. 1968-ban megszűnt az Egyház közvetlen üldözése. Ismét szervezkehdettek a szerzetesrendek, újból elismerték a Görög Katolikus Egyházat. Az Egyházhhoz hű papok 1968. május 14-én Velehradon A Katolikus Papság Békemozgalma helyett megalapították A Zsinati Megújulás Művét, élén dr. Ambróz Lazík szlovák püspök zsinati résztvevővel.⁸⁶ 1968. március 31-én Eduard Nécsey, Ambróz Lazík és Róbert Pobožný püspök közös pásztorlevelet adott ki, amelyben felszólítottak a zsinati határozatok megvalósítására.⁸⁷ Lazík a kormányt is figyelmeztette, adjon szabadságot az Egyháznak, nyissa meg a papi szemináriumokat, engedje új püspökök kinevezését az elárvult egyházmegyékbe, tegye lehetővé a világiak apostolkodását stb.⁸⁸ A kormány természetesen nem teljesítette követeléseit. Fontos volt, hogy sok titkos pap visszatérhetett a pásztorációba. Mindez azonban csak rövid ideig tartott. 1969-ben bekövetkezett az ún. normalizáció, és az Egyházat ismét megfosztották minden szabadságától. De A Zsinati Megújulás Művének eszméi – annak ellenére, hogy a hatóságok nem hagyták jóvá – érvényben maradtak. Egyebek között egyházi bíróságok kezdtek működni a püspökségek mellett. Figyelemreméltó ebben a korszakban, hogy igen élénk szamizdat-kiadó tevékenység kezdődött, ami Szlovákiában nagyrészt vallásos jellegű volt. Ezekben a földalatti publikációkban és folyóiratokban – ez kezdetben, 1973-ban az *Orientáció* című folyóirat volt, amit a zsinati reformok iránt elkötelezett papok adtak ki a Szepességben⁸⁹ – nemcsak híres teológusok fordításait közölték (pl. Josef Ratzinger, Karl Rahner, Robert Adolfs, Hans Urs von Baltasar, Bernhard Häring, Walter Kasper, Hans Küng és mások), hanem hazai teológusok eredeti cikkeit is (Ladislav Hanus és mások). A cikkek nagyobbik része közvetlenül kapcsolódott a zsinathoz. Néhány szamizdat-cikk 1989 után önálló könyvként jelent meg.⁹⁰

A zsinat hatásának köszönhetően a '70-'80-as években sok laikus mozgalom keletkezett, amelyek elmélyítették a hívek vallási életét. Titokban működtek a föld alatt, és sok vezetőjüket és tagjukat le is tartóztatták. Ilyen volt a Fokoláre, a Világosság és Élet, az Oázis társaságok, családi társaságok, a Taizé mozgalom, a papok Mária-mozgalma stb.⁹¹ Titkos lelkigyakorlatokat, ifjúsági találkozókat tartottak, zárandoklatokat szerveztek, s a mozgalmak

⁹⁰ Például: HANUS, L., *Princípy pluralizmu* [A pluralizmus alapelvei] (Bratislava 1997 /eredetileg 1967/); UŐ, *Človek a kultúra* [Az ember és a kultúra] (Bratislava 1997 /eredetileg 1983/); UŐ, *Kostol ako symbol* [A templom mint szimbólum] (Bratislava 1995 /eredetileg 1988/); UŐ, *Romano Guardini. Mysliteľ a pedagóg storočia* [Romano Guardini. A század gondolkodója és pedagógusa] (Bratislava 1994 /eredetileg 1976/) stb.

⁹¹ CORDES, P. J., *Znamenía nádeje. Hnutia, laické združenia a nové skutočnosti v živote Cirkvi na prahu Jubilea* [A remény jelei. Mozgalmak, laikus társaságok és új tények az Egyház életében a Jubileum küszöbén] (Bratislava 1998); a szlovákiai földalatti életről lásd: ŠIMULČÍK (1997).

hatottak sok családra is. Ezeket a csoportokat gyakran titokban szentelt papok vezették.⁹²

A „bársonyos forradalom” után az Egyház szabad lett. Nem volt rá felkészülve. A püspöki székeket betöltötték, a szlovák provincia 1989-ben megkapta első érsekét. Egyszerre kellett megoldani sok problémát, amivel a zsinat foglalkozott. Felmerült a kérdés: Hogyan tovább? Nagy volt a kísértés, hogy ott folytassák, ahol 1948-ban abbahagyták. Azért is, mert a laikusok és a hívek a kommuniszták uralma alatt a legnagyobb kincsként védték a hit alapjait és igazságait. Így kezdte a szlovák egyház a szabadsághoz vezető utat, keresve azt a hagyomány és az új értékek között, amelyeket a zsinat hozott. 1993-ig az útkeresés a csehekkel együtt folyt, mivel közös püspöki konferencia volt. A modern teológiai irodalom gazdagon áramlott ugyan Közép-Európából, de általános elterjedését gyakran akadályozta a hiányos idegennyelv-tudás. Fokozatosan lehetővé vált számos teológus külföldre küldése (Róma, Németország, Lengyelország), ahol elmélyíthették szaktudásukat. Az új zsinati eszmék lassanként behatoltak minden területre.

A LITURGIKUS REFORM

A liturgia mindig fontos szerepet játszott a szlovák katolicizmusban. Így van ez mindmáig. Az állami beavatkozások sem voltak lényegesek a liturgia területén, hiszen az nagyrészt a templomokban folyt, amivel az állam nem érezte magát veszélyeztetve. Éppen ellenkezőleg. A népnyelv bevezetésétől a liturgiába az állam azt remélte, hogy a hívek belső megosztottságát eredményezheti majd. A templomon kívüli liturgikus ünnepeket – a körmeneteket – betöltötték. Ehhez járul még az a tény is, hogy a pápa már 1963. december 4-én jóváhagyta a *Sacrosanctum concilium* konstitúciót. A liturgiai konstitúció bevezetésére alakult tanács tagja volt Ambróz Lazík szlovák püspök is. Elmondható, hogy egyetlen

⁹² ŠIMULČÍK, J., *Zápas o nádej. Z kroniky tajných kňazov 1969–1989* [Küzdelem a reményért. Titkos papok krónikájából 1969–1989] (Prešov 2000).

⁹³ *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska* [Szlovákia katolikus papi személyiségeinek lexicóna] (Bratislava 2000) 820–821. hasáb.

⁹⁴ Uo. 1052–1053. hasáb.

⁹⁵ Az egyes liturgikus könyvek címeit, miként azokra hivatkozunk, közli RYDLO (1989) elsősorban: 67, 70, 84, 87, 97, 156, 173–186, 191–192, 196, 197, 224, 256, 294, 299, 302, 326, 370, 391, 423, 493–496, 499, 519, 526, 527, 782, 784, 786, 788 és 789. sz.

⁹⁶ ABÚ I/1966 sz. körlevél.

⁹⁷ ABÚ V/1966 sz. körlevél.

zsinati reform bevezetése sem történt Szlovákiában olyan gyorsan és következetesen, mint a liturgiái. A lemaradást más nemzetek mögött csak a szövegek fordításának problémája okozta. Ez annál súlyosabb volt, mivel az Egyház hivatalosan nem támaszkodhatott hazai nyelvész szakemberek segítségére, így az egész munka több szlovákiai és főleg emigráns pap kezében maradt. Lehetséges volt viszont a kapcsolódás a hazai zsinat előtti liturgikus mozgalom tapasztalataihoz.

Központi liturgikus bizottságot hoztak létre élén Jozef Ligoš szepeskáptalani vikáriussal.⁹³ 1972-től Ján Pásztor állt az élén, akit 1973-ban szenteltek püspökké.⁹⁴ Liturgikus bizottságok jöttek létre az egyes püspökségeken is. Ezek is részt vállaltak a liturgikus szövegek fordításából. A szlovák papok közül leginkább Jozef Kútnik, Ján Maga, Vincent Malý, Vladimír Filo, Ján Sokol, Stanislav Konečný, Gabriel Ragan, Janko Silan költő és mások vették ki részüket a fordításokból. A szövegek nagyrészt Szlovákiában készültek, azután publikálták őket Rómában.⁹⁵

Már 1966 januárjától az ordinárius engedélyével tartható volt a *versus populum* mise.⁹⁶ Néhány pap ezt azonnal elkezdte, a többség azonban tartózkodó volt. Néhány helyen a liturgikus terek „megtisztításával” kezdték. 1966. július 1-jétől bevezették a szlovák nyelvet a levelek, az evangélium és néhány ima olvasásánál.⁹⁷ A mise többi része még latin maradt. Ehhez a Rómában 1966-ban kiadott latin–szlovák misszáléknak kellett segítenie.⁹⁸ 1967-ben új böjti rendet vezettek be, és új előírásokat is adtak ki a nagyheti liturgiához, amit fel is használtak.⁹⁹ Elkezdték az énekes misék propagálását. A miseliturgia további reformjait is bevezették.¹⁰⁰ 1968 júniusától már a kánont is mondták szlovákul.¹⁰¹ Bevezették a gyermekmisét. 1968. november 1-jétől a temetéseken is az új előírások szerint kezdték használni a szlovák nyelvet.¹⁰² A Szent Adalbert Társulat kiadta a *Liber exequiarumot*. Az új temetési szertartásokat 1970 júniusában vezették be. Miután VI. Pál pápa 1969 áprilisában jóváhagyta az új római misszálét, élénk vita kezdődött Szlovákiában is az új liturgia alapelveiről. Egész sor cikk jelent meg, amelyekben az új liturgia változásait magyarázták.¹⁰³ Azonnal megkezdtek az évek szerinti A–C rendet az olvasmányokkal. Mivel még nem voltak hivatalos lekciónáriumok, a Szepesi Egyházmegye

⁹⁸ *Rímsky misál latinsko-slovenský* [Latin-szlovák római misszálé] (Róma 1966); lásd még: *Rímsky misál latinsko-slovenský. Nákladom Sdruženia Slovenských Katolíkov v Amerike*. [Latin-szlovák római misszálé. Az Amerikai Szlovák Katolikusok Egyesületének kiadásában] (Róma 1966).

⁹⁹ ABÚ I–II/1967 sz. körlevél.

¹⁰⁰ Instrukciókat tartalmaz: ABÚ V–VII/1967 sz. körlevél.

¹⁰¹ ABÚ VI–VII/1968 sz. körlevél.

¹⁰² ABÚ XI/1968 sz. körlevél.

¹⁰³ Például: HARČÁR, A., *O vysluhovaní sviatosťí v reči ľudu* [A szentségek kiszolgáltatása a nép nyelvén], in KN (1969) 4. 1; *Nové prvky do sobášnych obradov* [Új elemeket az esküvői szertartásokba], in KN (1969) 18. 6; DUDÁŠ, C., *Nové úpravy o krste detí* [A gyermekek keresztelésének új mó-

13 rotaprint kötetben kiadta. Csak 1970-ben indult Rómában a szlovák nyelvű liturgikus szövegek kiadása, kezdetben az egyes ünnepekre vagy hónapokra. Az új misszálé vásár- és ünnepnapokra 1971-ben jelent meg Rómában, később még 1977-ben, végleges változata azonban csak 1981–1982-ben, kis misszálé formátumban is.¹⁰⁴ Közben megjelentek a lekciónáriumok hivatalos kiadásai is. 1969–1971-ben szlovák nyelven és új szellemben kezdték kiszolgáltatni a szentségeket is. Az egyes szövegek eredeti kiadásai után 1977-ben Szlovákiában kiadták az új rituálét és 1981-ben az új pontifikálét is.¹⁰⁵

Szinte forradalmi következményei lettek az éjfélti szentségi böjt eltörlésének. Például a nagyhét liturgikus ünnepléseit, amelyeken korábban reggel viszonylag kevesen vettek részt, a délutáni és az esti órákban tömegek kezdték látogatni. Ugyanígy a délutáni és az esti miséket is. A breviárium szlovák szövegeit 1986–1992 között fokozatosan vezették be. Az csak természetes, hogy a későbbi években a liturgikus szövegeket tartalmukban és nyelvükben is módosították, amit rendszeresen liturgikus bizottság irányít. Ez foglalkozik a liturgikus énekléssel és az énekekkel is. Új *Gloria*- és *Credo*-dallamok jöttek létre, amelyek kezdetben zavart okoztak, mert a hívek a gregorián és a modern zene keverékének fogták fel. Közben azonban megszokták. Ezzel összefüggésben a gyönyörű dallamairól ismert *Jednotný katolícky spevník* [Egységes Katolikus Énekeskönyv]¹⁰⁶ kihagytak vagy nem énekeltek néhány népi misének-részletet (*Gloria*, *Credo*, *Agnus Dei*). A liturgikus énekek és dallamok alakításán a zsinat szellemében állandóan tovább dolgoznak. Itt ki kell emelni Amantius Akimjak professzor tevékenységét. Fokozatosan módosul a szövegek nyelvi oldala is, bár itt még sok munka van hátra. Például már a szentmise bevezető köszöntése szó szerinti fordítás latinból, ez pedig nem pontos értelmezés. Így szól: *Az Úr veletek. És a te lelkeddel*. Szlovákul ennek így kellene lennie: *Az Úr legyen veletek. És a te lelkeddel*. Használják még nem szlovák szavakat: *uslyš, vyslyš* (hallgass meg, ócsehül). A szlovákok nem „slyšia” (ez teljes bohémizmus), hanem „počujú”. Így kellene tehát lennie: *počuj, vypočuj*. Van tehát bőséges tér a liturgikus szlovák nyelv tökéletesítésére.

temetési szertartás az új liturgia szerint], in KN (1969) 47. 3; *Prečo nové usporiadanie liturgie?* [Miért kell az új liturgiai rend?], in KN (1969) 9. 6; BORELLO, L. (ford. MEČIAR, K.), *Nové usporiadanie sv. omše* [A szentmise új rendje], in KN (1969) 21. 3; B. T., *Staré formy sv. omše* [A szentmise régi formái], in KN (1969?) 19. 6; *V čom spočívajú nové liturgické zmeny?* [Miben rejlenek az új liturgikus változások?], in KN (1969?) 20. 3; *Apoštolská konštitúcia o zmenách v misále* [Apostoli konstitúció a misszálé változásairól], in KN (1969) 22.; MALÝ, V., *Obnovená liturgia sv. omše* [A szentmise megújított liturgiája], in KN (1969?) 43. 5; UŐ, *Pripravné obrady v obnovennej liturgii omše* [Előkészítő szertartások a megújított miseliturgiában], in KN (1969?) 45–48. stb.

¹⁰⁴ *Nedel'ny misál. Misál na nedele a význačnejšie sviatky v roku* [Vasárnapi misszálé. Misszálé vasárnapokra és az év jelentősebb ünnepeire] (Róma 1982).

Egészében elmondható, hogy a liturgia területén igen sok történt. Lehetséges azonban, hogy néhány liturgikus törekvés, vagy inkább a liturgikus gyakorlat nincs egészen összhangban a zsinat szellemével. Van ugyan szentbeszéd minden misén, bár számos szónok olyan nyelvet használ, amit sok laikus nem ért, vagy sok beszéd inkább teológiai traktátus, mint beszéd és nem szólítja meg a híveket. Persze, nem is juthat ereje a rendes pasztorációban működő papoknak, hogy munkájuk mellett minden nap rendszeren felkészüljenek a prédikációóra. Ezért bőségesen használnak homiletikai kézikönyveket kész prédikációkkal, amiből viszonylag sok jelent meg.¹⁰⁷ A hívek könyörgését tanult lektorok helyett a laikusok képviselőiben gyakran mutáló hangú ministránsok olvasásák – az olvasmányokat úgyszintén. A hívek könyörgéséből gyakran hiányoznak az egyházközség vagy az emberiség konkrét ügyeivel kapcsolatos kérések. Megvan a veszélye, hogy formai oldaluk elnyomja a szellemét.

A zsinatnak hatása volt a szakrális helyekre és az istentiszteleti tárgyakra is. A szembemiséző oltár és az ambó rendezése után sok pap nekilátott a templombelső átalakításának. Annak ellenére, hogy senkit sem zavartak, kidobtak és megsemmisítettek sok értékes szószéket. Sok pap eltávolította az oltárokat, sokszor a főoltárt is, pedig ezzel nem is mindig lett több hely. Az ereklyetartók és a szentek maradványait tartalmazó oltárkövek kidobásáról nem is szólunk. Ugyanígy tömegével semmisültek meg gyakran magas művészi értékű régi istentiszteleti ruhák. Megfelelnek a *liturgia szelleméről*, ahogy azt Josef Ratzinger fogalmazta.¹⁰⁸ A zsinat után, de főként 1989 után tömegével kezdtek épülni új templomok. Igyekeztek alkalmazkodni az új liturgiához, és a központi épületek kerültek túlsúlyba. Alkotóik gyakran jó, de nem hívó építészek voltak. Kényelmesek, jól fűtöttek, jó akusztikájúak, de gyakran az az érzése az embernek, hogy a legnagyobb probléma a tabernákulum elhelyezése. Mintha nem lenne ott helye. Sok épületnél hiányzik az, amit *szakrális jellegnek* szoktunk nevezni. Ha az Egyház nem kötődik is egyes művészeti stílusokhoz,¹⁰⁹ gyakran vitatható, beszélhetünk-e még néhányuknál katolikus templomról, vagy csak imaházakról, illetve közösségi helyiségekről.¹¹⁰

¹⁰⁵ *Rímsky rituál* [Római rituálé] (Trnava 1977); *Rímsky pontifikál* [Római pontifikálé] (Trnava 1981).

¹⁰⁶ Számos kiadás. Például: 63. kiadás: *Jednotný katolícky spevník s najpotrebnejšími modlitbami pre kresťanov katolíkov* (Trnava 1996).

¹⁰⁷ Az egyik legsikeresebb szerző Ľubomír Stanček professzor.

¹⁰⁸ RATZINGER, J. [BENEDIKT XVI.], *Duch liturgie* [A liturgia szelleme] (Trnava 2005).

¹⁰⁹ HANUS (1995) 362–365.

¹¹⁰ A szomszédos Ausztriában megfigyeltem, hogy ezekben a templomokban az emberek istentisztelet előtt és után úgy szórakoznak mint valami koncerten vagy világi előadáson. Szlovákiában eddig ez nincs így.

AZ EGYHÁZ ÉS ÉLETE SZLOVÁKIÁBAN

A II. Vatikáni Zsinat a *Lumen gentium* konstitúcióval az egyház új arcát mutatta be. Ez sokban különbözött az Egyház addigi felfogásától. Lehetséges, hogy a különbség Szlovákiában nagyobb volt, mint más országokban, mert egyrészt a nép ősidők óta a káplánoktól kezdve nagyon tisztelte képviselőit, másrészt a kommunista rezsim is ápolta bizonyos távolságot a közönséges polgárok és a pártfunkcionáriusok között. Így sem laikusoknak, sem klerikusoknak nem volt könnyű az érdemi közeledés. A falvakban a plébánosoknak még mindig nagy a tekintélyük, pedig már nem ők az egyedüli diplomások, mint az korábban gyakori volt. A régi klérus csak vonakodva mérsékelte a távolságot a laikusokkal, és így volt ez a másik oldalon is. Ha a fiatal papi nemzedék másképp vélekedik is erről, mindmáig megszokott a papok rangjának elismerése, és tisztelendő uraknak nevezik őket. Ennek feloldása hosszú folyamat. A Görög Katolikus, de a Pravoszláv Egyházban is megszokott, hogy a laikusok *atyának* hívják a papokat. A Római Katolikus Egyházban ezt a szerzeteseken kívül inkább a püspökök esetében használják, mint a plébánosoknál. Az utóbbi években alig csökkent sok pap cím- és rangszeretete. Úgy tűnik, ez az akadémiai és tudományos címek megszerzésének lehetőségével még inkább fokozódott. Lehetnek ezek a klerikalizmus vagy a triumfalizmus következményei? Gyakran összefügg ezzel még a juridizmus, a parancsolás és a tiltás a keresztény szertetet és az igazság hirdetése helyett. Még előfordul, hogy a napi gyakorlatban a hatalom felülmúlja a szolgálatot. Ez azonban az utóbbi években a fiatal papi nemzedék belépésével változik.

A helyzetet a „bársonyos forradalom” után nem volt könnyű. Újra kellett építeni a csaknem teljesen megsemmisített hierarchiát. Minden egyházmegye viszonylag korán megyés- és segédpüspököket kapott. Sokuk azok közé tartozott, akiket a kommunizmus alatt üldöztek és nem gyakorolhatták papi hivatalukat. A jezsuita Ján Chryzostom Korec titokban felszentelt püspök lett a nyitrai püspök, aki életének javát munkásként vagy börtönben töltötte. Később bíboros lett.¹¹¹ Hosszú éveket kellett töltenie munkásként Alojz Tkáč kassai püspöknek, a mai érseknek.¹¹² Rudolf Balá besztercebányai püspök szintén pasztoráción kívül volt, és disszidensnek ismerték.¹¹³ Elismerték a titokban szentelt püspökök közül a jezsuita Peter Dubovskýt is, aki segédpüspök lett.¹¹⁴ A külföldön működő szlovák püspökök közül bizonyos időre hazatért Dominik Hrušovský,

¹¹¹ *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska 720–723.* hasáb.

¹¹² Ua. 1386–1387. hasáb.

¹¹³ Ua. 47–48. hasáb.

kezdetben mint nagyszombati segédpüspök, majd a Szent Adalbert Társulat elnöke, később Szlovákia Püspöki Konferenciájának főtitkára lett. Egy időre távozott Szlovákiából mint érsek és Fehéroroszország apostoli nunciusa.¹¹⁴ A püspökök eredetileg tagjai voltak a Csehszlovák Püspöki Konferenciának. Csehszlovákia széthullása után 1993-tól létezik Szlovákia Püspöki Konferenciája, melynek titkársága Pozsonyban székel. A püspöki hivatalok igen gyengén voltak ellátva személyzettel, pedig az első években óriási munkát kellett végezniük, például az egyházi birtokok restitúciójakor. Mindmáig csak a legszükségesebb számú alkalmazottjuk van.

A püspökök az egyházi élet szervezése során a hagyományokra támaszkodtak. A megüresedett plébániák betöltésén fáradoztak. 1990 táján a papok átlagos életkora 66 év körül volt. Szerencsére a megújított szemináriumokba, amelyek taulmányilag a pozsonyi Komenský Egyetem Hittudományi Karának intézetei voltak, nagy számú jelölt lépett be, így 20 év után néhány egyházmegyében (például Szepes, Kassa) 36 év körül van a papok átlagos életkora. 1995-ben a kassai érsekség alapításával Szlovákia két egyháztartományra oszlott.

A püspököket és a papokat az első években elárasztotta a munka. Sokan visszatértek ugyanis az Egyházhoz, idősebbek kereszteltek és bérmálkoztak, utólag kötöttek egyházi házasságot. Az iskolákban szabad hitoktatás kezdődött, de laikus hitoktatók még nem voltak. Lelkészi szolgálat indult a börtönökben és a hadseregben. A laikus diakonátus azonban nagyobb mértékben a következő években sem érvényesült. Azzal érvelnek, hogy jelenleg van elég pap.

A kapcsolat a laikusokkal javult, de ezen a téren van mit pótolni. A Kánonjogi Kódex szerint a plébániákon plébániai és gazdasági tanácsokat kellene létrehozni. Jogilag mindenütt léteznek, de sok helyen csak formálisan, és a tagokat nem választották. A laikusok számára nagy mértékben lehetővé váltak a teológiai tanulmányok, többségében csak levelező formában (kivétel volt az eperjesi görög katolikus teológiai kar, ahol a laikusok nappali tagozaton is tanultak). Ez viszont lehetővé tette, hogy az ő vállukra tegyék az iskolai hitoktatást. Az első években az emberek tömegesen jártak istentiszteletre, nemcsak az idősebbek, hanem a fiatalok is, ám a középkorúak gyakran elkerülik, mivel őket érintette legjobban a kommunista ideológia. Új templomok sokasága épült, amiben a hívek nemcsak anyagilag, hanem társadalmi munkával is részt vettek. Tömegessé váltak a zarándoklatok is. Ugyanígy tömegesen jelentek meg a hívek II. János Pál pápa mindhárom szlovákiai látogatásán. A laikusok a po-

¹¹⁴ Ua. 266–267. hasáb.

¹¹⁵ Ua. 532–533. hasáb.

litikában is tevékenykednek, sajnos, különböző, akár szocialista és liberális orientációjú politikai pártokban. A Kereszténydemokrata Mozgalom nevű politikai pártot kezdetben félig vallási pártnak tartották. Az első években, amikor a kommunisták még riadtak voltak, nem sikerült elérniük a rendkívül liberális abortusz-törvény mérséklését sem. Amikor ezt később szorgalmazták, nem lehettek sikeresek, mivel a többi párt tagságának nagy része egykori kommunista párttag volt. Ma erre az említett mozgalomra a túlnyomó részt katolikus szlovákok alig 7-8%-a szavaz.

A liberális piaci és gazdasági politika lehetővé tette a vállalkozást. Sajnos, a vállalkozók csak igen kicsi hányadánál vehető észre, hogy keresztény. Igen sok hívőben sajnos tovább él az a belső kettősség, amely a kommunista propagandának, de a liberális médiumoknak köszönhetően is magánügynek tekintti a vallási életet, ami csupán az istentiszteletek látogatásából és bizonyos szentségek felvételéből áll. A hívők saját életüket az Egyházra való tekintet nélkül alakítják, amiről a családok fokozatos széthullása, a válások rendkívül nagy száma,¹¹⁶ az egyházi (sőt világi) házasság nélkül együtt élő különböző neműek növekvő száma és a katasztrofálisan romló demográfiai helyzet tanúsodik.¹¹⁷ Ebben részesek a katolikusok is. A művi abortuszok száma csökken ugyan, de így is feltételezik, hogy az elmúlt negyven évben jóval több mint egymillió gyermeket öltek meg születésük előtt. Mindez intenzív párbeszédet sürget a papok és a laikusok között, ami még gyakran hiányzik. Számos problémát általában meg sem vitatnak, és a prédikációkban is alig fordítanak figyelmet az abortuszra, pedig a püspökök gyakran rámutatnak körleveleikben ezekre a komoly problémákra. Szociális téren értékelni kell a Katolikus Karitászt, de más katolikus szervezetek jó tevékenységét a szerencsétlenül járt emberek, a magányosan maradt édesanyák, a hajléktalanok vagy a haldoklók segítségével (pl. a leibici/ľubici hospic).

1989 után létrejött a szabad vallási sajtó.¹¹⁸ Talán túlságosan sok vallási folyóirat keletkezett. A 100 000 példányban megjelenő *Katolícke noviny*, az idősebb és a középkorú híveké, és alig szólítja meg a fiatalokat és az értelmiséget, pedig törekedett erre. Az utóbbi években tartalma lényegesen jobb irányba változott. Időszerűbb és nyitottabb. Keletkezett több ifjúsági folyóirat is, amelyek azonban nyitottságuk miatt néha a felsőbbség kritikájának céltáblái.¹¹⁹

¹¹⁶ 2008-ban 28 293 pár kötött házasságot, de 12 675 elvált. 1998-ban csak 6 800 válás volt. Vö. <http://portal.statistics.sk/shewdoc.do?docid=5639>.

¹¹⁷ 2008-ban 57 365 gyermek született, és csak némileg kevesebben haltak meg. Vö. uo.

¹¹⁸ SPUCHEĽAK, J., *Služba a úloha Katolíckej cirkvi v spoločenských komunikačných prostriedkoch* [A Katolikus Egyház szolgálata a társadalmi és kommunikációs eszközökben] (Spišské Podhradie 2000).

¹¹⁹ Például a *Zrno* [Mag] című közkezdvelt folyóirat esete.

Sok katolikus egyesület és közösség is működik Szlovákiában. Sajnos, a Katolikus Akció nem újult meg, pedig a zsinat ajánlotta. Lehet, hogy azért, mert a kommunisták a skizma-kísérlet során lejáratták a nevét.

Sok katolikus kiadó van Szlovákiában. A legnagyobb a Spolok sv. Vojtecha (Szent Adalbert Társulat) és a jezsuita Dobrá kniha (Jó Könyv). A görög katolikusok saját kiadója a Szent Cirill és Metód Intézet Byzant könyvkiadója Nagymihályban. Sok jót hajtottak végre, de, mint azt a II. Vatikáni Zsinat *Dokumentumainak* szerény kivitelezésekor láttuk, néhány dolog túlságosan sokáig tart nekik. Hiányzik a koordináció a kiadók között, bár vannak rá törekvések.

Igen nagy szerepe van a zsinat recepciójában a Lumen keresztény rádióknak. Székhelye Besztercebánya, alapítója a besztercebányai és szepesi, a sassai és a roznynói püspökség, amelyek kezdetben finanszírozták is. Ma Szlovákia Püspöki Konferenciájának hivatalos orgánuma, és szünetjele csaknem egész Szlovákiában hallható. Napi 24 órát sugároz, és kezdettől fogva ökumenikus irányú. A Vatikáni Rádióknak is van szlovák adása. Ezt azonban nem egyházi, hanem evangelizációs rádióknak tekintik. Adásai a 30–40 éves korosztálynak szólnak, és nem kis érdeme van a zsinati szellem terjedésében.¹²⁰

2008 elején kezdte önálló adását a Lux katolikus televízió is. Korábban együttműködött a Noe cseh katolikus televízióval, amelyben 2006 óta önálló adásai voltak. Szlovákia Püspöki Konferenciája, a szaléziak szlovák provinciája és a Lux communication együttműködésével jött létre. Modern stúdiója van Besztercebányán és fiókja Eperjesen. Naponta 6.55 és 23.00 óra között sugároz.¹²¹

Szlovákia Püspöki Konferenciájának is van saját sajtóirodája és jó internet-oldala is, amelyen nemcsak a szlovákiai Katolikus Egyház életének hírei, liturgikus szövegek vannak, hanem pápai és püspöki dokumentumok is, valamint egyéb érdekes információk.¹²²

Látható, hogy minden téren ígéretes fejlődésnek indult az Egyház élete, pedig állandóan, különböző formában nyomást gyakorolnak rá a posztkommunisták, gyakran kritizálja a liberális sajtó, mint Európában másutt is. Hátravan még az Egyház és az állam viszonyának rendezése. Az állam nem avatkozik ugyan be az Egyház életébe, de bizonyos összefonódás van azáltal, hogy az egyházi alkalmazottak személyi költségeit és a püspöki hivatalok adminisztratív tevékenységét az állami költségvetésből fedezik. Törekvés tapasztalható az Egyház és az állam szétválasztására.¹²³

¹²⁰ Tevékenységéről és programjáról részletesen tájékoztat weboldala: <http://www.lumen.sk>.

¹²¹ Közelebről: www.tvlux.sk.

¹²² www.kbs.sk.

¹²³ Az evangelizáció és a pasztoráció helyzetéről lásd az alábbi tanulmánygyűjteményt: SPUCHEAK, J. (szerk.), *Evanjelizácia a pastorácie na Slovensku* [Az evangelizáció és a pasztoráció Szlovákiában] (Studia theologica Scepusiensia Nr. V.) (Spišské Podhradie 2002)

A GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ

Főleg Kelet-Szlovákiában jelentős szerepet játszik a Görög Katolikus Egyház, amelyhez 2001-ben a lakosság 4,09%-a jelentkezett. Eredete az 1646. évi Ungvári Unióhoz nyúlik vissza, és mint már említettük, 1950-ben erőszakkal megszüntették, és hivatalosan a Pravoszláv Egyházba tagolták.¹²⁴ Hívei három részre oszlottak. Az egyik alkalmazkodott és betagozódott a Pravoszláv Egyházba, a másik római katolikus istentiszteleteket látogatott, és ebben az egyházban fogadta el a szentségeket is, a harmadik rész maga végezte az istentiszteleteket különböző kereszteknel és kápolnáknban. 1968-ban az állam újra elismerte ezt az egyházat, ismét hivatalosan működhetett, csak nem kapta vissza birtokait, beleértve a templomokat is. A hívek többsége már akkor visszatért, csak egy részük maradt pravoszláv. 1989 után ez az egyház is teljes vallásszabadságot kapott. Mivel éles harcok és viták kezdődtek a pravoszlávokkal a templomokért és az egyéb egyházi vagyonért, a szlovák kormány Ján Čarnogurský miniszterelnöksége alatt úgy oldotta meg a kérdést, hogy 1990 májusában kormányrendeletet adott ki, amellyel a Görög Katolikus Egyháznak visszaszolgáltatta eredeti birtokait.¹²⁵ A Pravoszláv Egyháznak azonban kártérítést fizettek, amiből új templomokat és plébániákat építhettek. Ezzel megoldódott a viszony a két egyház között, megszűnt az ellenségeskedés és a viszálykodás. Ezt eddig egyetlen más országban sem sikerült elérni.

Az Egyház reorganizálta igazgatását. Ján Hirka apostoli adminisztrátor 1989-ben megyéspüspök lett, és 1992-ben szentelő püspököt is kapott. Az Eperjesi Egyetem részeként megnyílt a papi szeminárium és a hittudományi kar. Megújult az egyesületi és a kiadói tevékenység, egyházi iskolák jöttek létre stb. Lefordították szlovákra az istentiszteleti könyveket, főként a *Liturgikont*, a *Trebniket* és az *Evanjeliárt*,¹²⁶ és a zsinat szellemében az istentiszteleteket nagyrészt szlovákul kezdték tartani. A hívek egy része azonban az ósláv istentiszteletekhez ragaszkodott, így a papok ennek is igyekeztek megfelelni. Ez okból is viszont sokan maradtak a pravoszláv egyházban. A papok nyugati példára rövidítették az istentiszteletet, de a Keleti Egyházak Kongregációjának utasítására vissza kellett térniük a régi Aranyházú Szent János-i liturgiához és revidálniuk kellett a különböző eltéréseket az eredeti hagyománytól. Az Eperjesi Eparchiából 1997-ben leválasztották a Szentszéknek alárendelt Kassai Apos-

¹²⁴ CHALUPECKÝ, I., *Die griechisch-katholische Kirche in der Tschechoslowakei nach 1945*, in MIKRUT (2006) 387–416.

¹²⁵ 211/1990 sz. kormányrendelet.

¹²⁶ HIRKA, J., *Obnova Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku vo svetle dokumentov Druhého vatikánskeho koncilu Orientalium Ecclesiarum* [A szlovákiai Görög Katolikus Egyház megújulása a II. Vatikáni

tolí Exarchátust. Az új püspök a jezsuita Ján Babjak 2003. évi beiktatása után erősödött az egyház zsinati szellemisége. 2008-ban újjászervezték a görög katolikus egyházat oly módon, hogy az Eperjesi Eparchiát érsekséggé (arcieparchia) emelték, *sui juris*, a Kassai Apostoli Exarchátust Kassai Eparchiává emelték, és megalakították az új Pozsonyi Eparchiát. A helyzet a hagyományok és a saját identitás megtartása szellemében konszolidálódott. Az egyház oltárra emelte Boldog Peter Pavol Gojdič (2001) és Vasil Hopko (2003) püspököt és Dominik Metod Trčko redemptorista szerzetest (2001). Ami a naptárat illeti, nagyrészt a gregorián kalendáriumot használják, de néhány plébánia hű maradt a juliánusihoz. Az egyháznak kiadója van. A szak- és népszerűsítő irodalom mellett néhány újságot és folyóiratot ad ki.¹²⁷ Igen fejlett a szerzetesi és az egyesületi élet. Számos új templom is épült. Ezzel jelentős mértékben gazdagodik a szlovákiai Katolikus Egyház élete.

A KERESZTÉNY NEVELÉS

A papnevelésről (*Optatum totius*) és a keresztény nevelésről (*Gravissimum educationis*) általában van szó.

Mint már jeleztük, 1950-ben valamennyi szemináriumot, a teológiai főiskolákat is beleértve, megszüntették, és egész Szlovákia számára egyedül a pozsonyi szeminárium maradt meg. Ennek azonban *numerus clausus* volt. Csak korlátozott számban vettek fel kispapokat, és azoknak is politikailag elfogadhatónak kellett lenniük. Gyakran a tanulmányi színvonal sem volt megfelelő. A tanulmányi idő kezdetben négy év volt. Ez okozta, hogy a nyolcvanas években paphiány mutatkozott, pedig hivatás volt elég. 1990-ben a papok többsége hatvan év felett volt. Ezért tekintette az Egyház első feladatának új papi szemináriumok nyitását. Még 1990-ben Pozsonyon kívül egy további komplett papi szeminárium jött létre Szepeskáptalanban, a szepesi püspökség székhelyén, mégpedig a Szepesi, a Kassai és a Rozsnyói Egyházmegye számára. Ezen kívül első évfolyammal indultak szemináriumok Nyitrán és Besztercebányán is, amelyek fokozatosan komplett szemináriummá fejlődtek. Az eperjesi görög katolikus püspökség saját szemináriumot nyitott Eperjesen. A teo-

Zsinat Orientalium Ecclesiarum dokumentumainak fényében], in *Duchovný pastier* LXXXIII (2002) 9. 486–491.

¹²⁷ A kiadói tevékenység szervezetről, az egyesületi életről stb. bővebben lásd: SZÉKELY, G. – MESÁROŠ, A., *Gréckokatolíci na Slovensku* [Görög katolikusok Szlovákiában] (Košice 1997).

lógiai tanulmányokat 6 évre emelték, és a pozsonyi Komenský Egyetem Római Katolikus Círill-Metód Teológiai Karra bízta. A szemináriumok mellett teológiai intézetek is létrejöttek. A görög katolikus teológiai kar az Eperjesi Egyetem keretében jött létre. Több mint 1000 teológus jelentkezett. A tanárhiányt ideiglenesen úgy oldották meg, hogy egyházmegyei és szerzetespapok is tanárok lettek, akik az egyes tárgyak szakemberei voltak. Közben a papok aktív pasztorációt is végeztek. A könyvtárak modern külföldi teológiai irodalmat is beszereztek. Néhány év múlva külön papi szeminárium is alakult Kassán, ahová a Kassai Egyházmegye teológusai átmentek Szepesből. Amikor 2000-ben létrejött a Rózsahegy Katolikus Egyetem, létrejött kassai teológiai kara is, amelyhez a szepeskapitáni intézet is tartozik.

A szemináriumokban mind a nevelés, mind a vallási képzés az egyházi dokumentumokhoz ragaszkodva folyik, amit a Szentszék figyelemmel kísér és ellenőriz. Azok az oktatók, akik a kommunizmus alatt nem tudták továbbképezni magukat, lehetőséget kaptak licenciátusok, doktorátusok és akadémiai fokozatok szerzésére Pozsonyban is, de főként a krakkói Pápai Intézetben, a Lublini Katolikus Egyetemen, az olomouci teológiai karon vagy másutt külföldön. Közben sok fiatal pap kapott lehetőséget külföldi tanulmányokra főként Rómában, Freiburgban, Bécsben, Padovában, Torinóban és másutt. Ők jól képzett európai szemléletű oktatóként működnek a teológiai karokon és a szemináriumokban. Így teljesül a zsinati követelmény a papok és a laikusok nevelése terén. Számos szerzetes tanul a Nagyszombati Egyetem pozsonyi jezsuita teológiai karán, az Aloisianumban. Érdekes, hogy önálló tantárgyként szerepelnek a zsinati dokumentumok és a Katolikus Egyház Katekizmusa. Kezdetben sok volt a papi hivatás. Ezzel a különböző egyházmegyéekben eltérően sikerült megszüntetni a szlovákiai paphiányt. Jelenleg a hivatások száma csökken, de megfelel a szükségleteknek. Hangsúlyozni kell, hogy sok szlovák pap tevékenykedik külföldön is, főleg Csehországban, de misszionáriusként Szibériában vagy Ukrajnában, ahol rendkívül nehéz feltételek között dolgoznak (például betegbiztosítás nélkül).

Az egyházi iskolákat Szlovákiában már 1945-ben államosították. Csak 1990-ben volt lehetőség újraalapításukra vagy megnyitásukra. Létrejött az egyházi általános iskolák és gimnáziumok hálózata, amihez később óvodák, tanonc- és szakiskolák és speciális iskolák is csatlakoztak. Püspökségek, de szerzetesrendek is alapítják és igazgatják őket. Minden egyházmegyében tucatnyi van belőlük. Részben az állam is finanszírozza a működésüket. Többségük egyházi épületekben van. A művelődés mellett a keresztény nevelést is igyekeznek biztosítani a gyerekeknek. Eredetileg az volt a probléma, hogy szinte valamennyi pedagógus még a rendkívül erősen egyház ellen hangolt kommunista pedagógiai karokon szerezte műveltségét. Ennek következtében számos oktató és is-

kolai igazgató főként abban látta a különbséget az állami és az egyházi iskolák között, hogy az egyházi iskolának volt kápolnája, és hogy ott nagyobb figyelmet fordítanak a hitoktatásra. De még tíz év után is marxista szellemű történelemkönyveket használtak a gimnáziumokban, és ennek feleltek meg például az érettségi tételek is. Az utóbbi években azonban javult a helyzet, és azt a közvélemény is nagyobb mértékben elfogadja és elismeri.

Éppen az említett okokból volt nagy figyelmet kellett fordítani keresztény szemléletű tanárok nevelésére. A pedagógiai karokon még sokáig működtek régi, marxista és ateista professzorok, akik nem láttak különbséget a marxista és a modern tudomány között, ezért csak a frazeológián változtattak. Hogy ez megszűnjön, a szepesi püspöknek 1995-ben sikerült megalapítania Rózsahegyén egy hitoktató-pedagógiai kart, amely állami volt ugyan és eredetileg a Nagyszombati (később a Zsolnai) Egyetem alá tartozott, de keresztény szellemben és a püspök felügyeletével működött. Épületet is szerzett, és gondoskodott róla, hogy tanárai valóban keresztény pedagógusokat neveljenek. A karnak 600 hallgatója volt, és 2000-ben a jelenlegi Rózsahegyi Katolikus Egyetem magjává vált. Itt végeztek az első valóban keresztény tájékozódású pedagógusok, nem csak az egyházi, hanem az állami iskolák számára is.

AZ ÖKUMENIZMUS

A szlovákok többsége a római katolikus egyházhoz tartozik. Szlovákia néhány vidékén többségben vannak az ágostai hitvallású evangélikusok, a lakosság mintegy 7%-a. Délen vannak helvét hitvallású evangélikusok, túlnyomó részük magyar nemzetiségűek. Kelet-Szlovákiában a lakosság egy része a Görög Katolikus Egyházhoz tartozik, de vannak pravoszlávok is. Ezen kívül van számos államilag elismert egyházi társaság, és főleg 1989 után sok szekta is elterjedt, különösen a Jehova Tanúi. Az utóbbi évtizedben megtelepedtek Szlovákiában evangélikális szekták és a szcientológiai egyház is. Mivel az állami regisztrációhoz egyházanként 20 000 aláírás szükséges, polgári társaságként szerepel. Feltételezhetően mintegy 3000 tagja van, és központja van nemcsak Pozsonyban, hanem további tizenhét szlovák városban is.

A zsinat előtt gyakran feszült volt a viszony az egyházak között. Sok evangélikus keresztény ellenségesen volt hangolva a Szlovák Köztársasággal (1939–1945) szemben azért is, mert katolikus pap állt az élén. Ezért többen vettek részt a Szlovák Nemzeti Felkelésben, és a háború után is szorosabban együttműködtek a kommunistákkal. Sokan kerültek magas pártfunkcióba is. Másrészt viszont sok evangélikus papot is üldöztek politikailag, és el is ítélték. Éppen a börtönökben

gyakran egy cellába kerültek katolikus kollégáikkal, és ott volt elég idő a vitákra. Szabadulásuk után fenntartották baráti kapcsolataikat, és így elkezdődött a gyakorlati ökumenizmus. A kommunista állam azonban minden eszközt felhasználott az ökumenizmus akadályozására. 1955-ben Csehszlovákiában megalakították az Egyházak Ökumenikus Tanácsát, amelyben a katolikusok megfigyelőként működtek. Bevezették az évenkénti imákat is a keresztények egységéért.¹²⁸

Közben összeült a zsinat, amely nagy várakozásokat ébresztett. A sajtó írt erről a kérdésről is,¹²⁹ de a gyakorlati együttműködés nem volt lehetséges, mert az állam mindenféle egyházi gyűlést engedélyezett, de ilyet nem. Csak a „prágai tavasz” érlelte meg az első termést. Szimbolikus volt, hogy a *Duchovný pastier* című katolikus folyóirat egy számát az ökumenizmusnak szentelte, és számos evangélikus teológus cikkét is közölte.¹³⁰ Röviddel ezután azonban bekövetkezett a „normalizáció” és az egyházak további üldözése. A kapcsolat a Görög Katolikus és a Pravoszláv Egyház között sokáig feszült volt a görög katolikusok 1950. évi erőszakos „pravoszlavizációja” miatt, amelynek során a pravoszlávok elvették a görög katolikusok minden birtokát. Ők elvetnek mindenféle párbeszédet a Jehova Tanúival.

Valódi ökumenizmusról csak a „bársonyos forradalom” után beszélhetünk. A Szlovák Püspöki Konferencia mellett 1992-ben létrejött a Bizottság a Keresztények Egységének Előmozdítására, és jó kapcsolatokat épített a többi egyházzal. A görög katolikusok és a pravoszlávok közötti kapcsolatok azon törvények következtében rendeződtek, amelyek elrendelték ugyan a birtokok visszaszolgáltatását a görög katolikusoknak, de a pravoszlávokat ezért az állam kártalanította. 1994-ben szlovák nyelven kiadták a Pápai Tanács direktóriumát a keresztények egységének előmozdítására.¹³¹ Sok alkalommal tartanak közös ökumenikus istentiszteleteket. A püspökök és a többi egyház képviselői között nagyrészt jók a kapcsolatok. Érdekes például az összes keresztény egyház közös nagypénteki körmenete Kassán, amelyet a '90-es évek óta minden évben megtartanak. Ebben a városban még egyházi bizottság is működik a városi magisztrátus mellett, amelyben minden vallás képviselteti magát, beleértve a zsidó hitközséget is. Jónak tekinthető az együttműködés a teológiai karok között. Teológiai hallgatók találkozóit szervezik, professzorok adnak elő más

¹²⁸ A témával részletesen foglalkozik: DRÁB (1998).

¹²⁹ Részletesen elemzi: DRÁB (1998) 91–136.

¹³⁰ *Duchovný pastier* (1968) 8.

¹³¹ *Direktórium na vykonávanie princípov a noriem o ekumenizme z 23. marca 1993* [Direktórium az ökumenizmus szabályainak és elveinek alkalmazásához, 1993. március 23.] (Trnava 1994).

¹³² *Pismo sväté. Nová zmluva a žalmý. Slovenský ekumenický preklad* [Szentírás. Újszövetség és zsoltárok. Szlovák ökumenikus fordítás] (Banská Bystrica 1995).

hitvallások teológiai karain és a szemináriumokban. Fontos számos egyház együttműködése a Biblia közös ökumenikus fordításában a Szlovák Bibliatársaság keretében, amelynek székhelye Besztercebánya. Az Újszövetség és a zsolnárok ökumenikus fordítása már 1995-ben megjelent.¹³² Az Ószövetség fordításán is intenzíven tovább dolgoztak, s 2007-ben megjelent a Biblia fordítása a deuterokanoni könyvek nélkül,¹³³ majd egy évre rá a teljes Biblia.¹³⁴ Alapítottak evangélikus-katolikus egyháztörténeti bizottságot is a múlt közös kutatására, de ez egy sikeres badini konferencia és taulmánykötetének kiadása után nem működött tovább.¹³⁵

Az egyházak szorosan együttműködnek a Szlovák Rádió és Televízió vallási műsoraiban és a karitatív tevékenységben is. Mint említettük, a Lumen katolikus rádió ökumenikus szellemben sugároz. Gyakoriak a közös akciók és versenyek, például vallási énekekben, költészetben és irodalomban, valamint a sportban. Bizonyos értelemben meglepetés volt a protestáns egyházak részvétele a baptisták és a reformátusok kivételével a szentévi szlovák nemzeti zárándoklaton Rómában, ahol a pápa is külön köszöntötte őket. Csak néhány teológiai kérdésben vontatottak a megbeszélések. Például a keresztelest csak 2000-ben ismerték el kölcsönösen. Persze, szükség lenne a katolikusok még nagyobb elkötelezettségére az ökumenikus folyamatban. Sok még a kihasználatlan lehetőség, amelyeknek a kiaknázása bizonyára eltart még néhány évig. De a zsinat ezen a téren is döntő fordulatot hozott.

ISTEN IGÉJE

A zsinat rámutatott, hogy Isten Igéjét – *Dei Verbum* – nemcsak olvasni és hallgatni kell, hanem annak szellemében kell cselekedni is. A Szentírás szerepét kiemelték nemcsak a liturgiában, hanem a mindennapi életben is. Ennek következtében jött létre a Katolikus Bibliai Föderáció, amelyhez a bibliai művek tartoznak az egész világon. 1993-ban Ján Maga kezdeményezésére Szlovákiában is megalapították a Katolikus Bibliai Művet a Poprád melletti Svit szék-

¹³³ *Biblia – slovenský ekumenický preklad bez DT* [Biblia – szlovák ökumenikus fordítás a DT nélkül] (Banská Bystrica 2007).

¹³⁴ *Biblia – slovenský ekumenický preklad s DT* [Biblia – szlovák ökumenikus fordítás a DT-vel] (Banská Bystrica 2008).

¹³⁵ ČAPLOVIČ, D. (szerk.), *Problematika cirkevných dejín 1517–1681 na Slovensku (v Uhorsku)* [Az egyháztörténet problematikája 1517–1681 között Szlovákiában (Magyarhonban)] (Zošity vybraných kapitol cirkevných dejín, zvázok 1. [Válogatott egyháztörténeti fejezetek füzetei, 1. kötet]) (Bratislava 2001).

hellyel. Nemcsak a Biblia tanulmányozásával és kiadásával tölti be küldetését, hanem propagálja is megismerését és implantációját a hívek mindennapi életébe plébániai bibliakörökkel, versenyekkel, tanfolyamokkal, kiállításokkal és más projektekkel. Van kiadója is, amelynél egyebek között megjelent a *Dei Verbum* konstitúció is, és 2001 januárjától kiadja a *Szentírás Mindenkinek* című folyóiratot, ami az olasz eredeti *La Biblia per la famiglia*¹³⁶ fordítása. A Biblia újrafelfedezéséről van szó és arról, hogy Igéje szakramentális jellegével jobban behatoljon a liturgia, a teológia és a spiritualitás mezejére.

A Szentírás zsinati hangsúlyozásával összefüggésben rövidesen megindultak az új fordítások, amelyek mind Rómában, mind Szlovákiában megjelentek. Štefan Porúbčan jezsuita elkészítette az Újszövetség új fordítását, amely Rómában jelent meg 1968-ban.¹³⁷ Több kiadás következett, számos kicsiny, zsebfomatumban, hogy csempészhetők legyenek Szlovákiába. Megjelentek a Szentírás egyes részei is. 1974-ben például Anton Botek fordításában megjelent a Bölcsesség könyve¹³⁸ és 1978-ban a zsoltárok új fordítása.¹³⁹ Közben a Szent Adalbert Társulat is kiadta a Bibliát.¹⁴⁰ A szlovák liturgikus bizottság dolgozott a fordítások revízióján is a Neovulgata alapján, ami 1984-ben jelent meg. Egy további kiadás, ami a zsinat rendelkezése alapján készült, 1994–1995-ben jelent meg.¹⁴¹ Az Újszövetség bevezetőjében benne van a *Dei Verbum* szövegének fordítása is. Később sok Biblia-kiadás jelent meg különböző kötetekben és formákban, gyermekbibliák stb. Az egész Biblia utolsó nagy kiadása 2007-ből való.¹⁴² Az ökumenikus fordításokról és kiadásokról korábban szoltunk.

A bibliikumra nagy figyelmet fordítanak a teológiai karokon és a szemináriumokon. Ebben az összefüggésben jelentette meg például a Ján Vojtaššák Püspök Papi Szeminárium 1993-ban W. Trutwin *Megnyitotta nekünk az Írásokat* című könyvének fordítását mint bevezetést a Biblia tanulmányozásához, és egyidejűleg ugyanott megjelent a bibliai konkordancia is.¹⁴³ Mind diákok, mind papok számára kitűnő segédkönyv volt a Rómában Jozef Heriban bibliikus által kiadott *Bibliai tudományok kézi lexikona*,¹⁴⁴ valamint *A bibliai teológia szótárának* cseh fordítása.¹⁴⁵ Ezenkívül időközben megjelent számos kommentár a Szentírás egyes részeihez.

¹³⁶ Tevékenységükről bővebben lásd: <http://www.kbd.sk>.

¹³⁷ *Nový zákon. Podľa grécko-semitskej pôvodiny spracoval Štefan Porúbčan SJ* [Újszövetség. A görög-szemita eredeti alapján feldolgozta Štefan Porúbčan SJ] (Róma 1968).

¹³⁸ *Múdrosť. Múdrostlovné knihy Starého zákona. Preložil dr. Anton Botek* [Bölcsesség. Az Ószövetség bölcsesség-könyvei. Fordította dr. Anton Botek] (Róma 1974).

¹³⁹ *Knihy žalmov. Preložil dr. Anton Botek* [Zsoltárok könyve. Fordította dr. Anton Botek] (Róma 1978).

¹⁴⁰ *Písmo sväté Starého zákona, II.* [Ószövetségi Szentírás, II.] (Trnava 1969).

¹⁴¹ *Sväté písmo. Nový zákon* [Szentírás. Újszövetség] (Trnava 1995); *Sväté písmo. Starý zákon 1-3.* [Szentírás. Ószövetség 1-3.] (Trnava 1994).

Jelenleg sok fiatal biblikus, a jeruzsálemi és más egyetemek abszolvensei adják elő a szlovák teológiai karokon a bibliai tudományokat, és ez a szak valóban magas színvonalú.

TEOLÓGIA

Tekintettel arra, hogy Szlovákiában a zsinat alatt és a további 25 évben is a vallásszabadságot korlátozták, az itteni teológia sem tudott lépést tartani a külföldivel. Teológiai könyveket nem adtak ki, és még a külföldi teológiai irodalom pusztta birtoklását is bűncselekménynek vették. Ennek ellenére valami mégis eljutott Szlovákiába a modern zsinat utáni áramlatokból. Néhány teológus, köztük a pozsonyi teológiai kar professzorainak többsége igyekezett lépést tartani az európai teológiával. Így elmondható, hogy az új gondolkodás tükröződött Jozef Vrablec professzor homiletikai, Jozef Šálek professzor egyháztörténeti, liturgiai és zenei, Alexander Kiššiday fundamentális teológiai, Štefan Janega ószövetségi, Jozef Búda bibliai, Štefan Dúbravec dogmatikai és egyházjogi, Emil Funczik egyházjogi és Alexander Spesz morális teológiai előadásáiban.¹⁴⁶ A föld alatti világban is tevékenykedett néhány személyiség, akik még nyitottabbak voltak, és érdemeket szereztek a modern teológia terjesztésében. Többen vizsgáztatók voltak a papjelöltek titkos tanulmányai során (Ján Mastiliak, Ján Chryzostom Korec). Sok szlovák teológus élt emigrációban, és könyveiket csempészték Szlovákiába. Ilyen volt például Jozef Heriban, Štefan Porúbčan, Anton Botek, Emil Krapka, Rajmund Ondruš, Andrej Pulíny, Jozef Tomko, Rudolf Blatnický, Jozef Vavrovič, Štefan Vrablec, Jozef Zlatňanský és sokan mások, akik Rómában, Kanadában és Bernben éltek. Néhányan – például a kanadai jezsuiták – 1989 után visszatértek Szlovákiába, és igen jelentősen segítettek a hazai teológusoknak.

¹⁴² *Sväté písmo Starého a Nového zákona. Sväté písmo. Nový zákon.* [Ó- és Újszövetségi Szentírás. Szentírás. Újszövetség] (Trnava 2007).

¹⁴³ TRUTWIN, W. – MAGA, J., *Otváral nám Pisma. Úvod do sveta Biblie.* [Megnyitotta nekünk az Írásokat. Bevezetés a Biblia világába] (Spišské Podhradie 1993).

¹⁴⁴ HERIBAN, J., *Príručný lexikón biblických vied* [Bibliai tudományok kézi lexikona] (Róma 1992)

¹⁴⁵ DUPLACY, J. – GEORGE, A. – GRELOT, P. – GUILLET, J. – LACAN, M.-F. – LÉON-DUFOUR, X., *Slovník biblické teologie. Poelo il Petr Kolář* [A bibliai teológia szótára. Fordította Petr Kolář] (Róma 1991).

¹⁴⁶ *Faculas theologiae ss. Cyrilli et Methodii Bratislaviae 1936–1986* (Bratislava 1986).

Szlovákiában is tevékenykedtek azonban olyan teológusok, akik jól ismerték a zsinat utáni teológiát, és titkos körök és közösségek keretében terjesztették. Szoros kapcsolatban voltak cseh teológusokkal is, főként Oto Mádrrel és Josef Zveřínával, akikkel a börtönökben ismerkedtek meg. Már szólunk az *Orientácia* [Orientáció] című szamizdatról, amely mögött főleg Ladislav Hanus, Jozef Kútňik, a fiatal Ján Maga és sokan mások álltak. 1989-ben nagy érdemeket szereztek a modern teológiai műveltség koncepciójának kidolgozásában az újonnan alapított szemináriumokban. A Szepességben működött egy katekéta csoport is, amely még a kommunizmus idején feldolgozott és kiadott modern katekizmusokat. Ezeket 1989 után a Szent Adalbert Társulat adta ki egész Szlovákia számára, és egészen addig szolgáltak, amíg nem dolgoztak ki modernebb katekizmusokat. Nyugat-Szlovákiában már több éve működik a független Teológiai Fórum, teológusok és a teológia és a filozófia iránt érdeklődők társasága, akik a II. Vatikáni Zsinat szellemében és a mai tudomány és kultúra kontextusában foglalkoznak a teológiával és a filozófiával.¹⁴⁷ Ez a társaság a szemináriumok és szimpóziumok közvetítésével törekszik a modern teológia terjesztésére. Vendégei voltak például Johann Baptist Metz, Walter Kasper, de Josef Ratzinger is. A fórumban, amelytől néhány felsőbb egyházi hely elhatárolódik, főként Karol Moravčík, Imrich Sklenka, Jozef Leščinský, Peter Haťapka, Marián Prachár, Václav Malý és mások működnek. A fórumon keresztül kapcsolódtak be például Szlovákiát az Aufbruch-projektbe is. Szepesben már 1991 óta rendszeresen tartanak egyházi szimpóziumokat a Rota Romana egykori funkcionáriusai, a mai Zenon Grocholowski bíboros és a nemrég elhunyt Daniel Faltin elnökletével. Ezek lényegesen hozzájárultak nem csupán az egyházjog elmélyültebb tanulmányozásához, hanem az egyházi bírászkodás szervezéséhez is, nemcsak Szlovákiában, hanem Csehországban is. A szimpóziumokról gyűjteményes kötetek jelennek meg.¹⁴⁸ Ezt a csoportot illeti a köszönet az új *Corpus iuris canonici* szlovák fordításának kiadásáért is, ami 1998-ban jelent meg.

A modern teológiát lehetséges túlzásai miatt néha aggodalommal fogadják Szlovákiában. Ismert a szlovák hierarchia egyik képviselőjének kijelentése a német püspökökkel szemben: „Pénzt adjatok, de teológiátokat nem akarjuk.”

Az utóbbi évtizedben sok teológiai érdeklődésű pap egészítette ki képzettségét külföldön, és szerzett akadémiai és tudományos fokozatokat. Visszatérően vannak már a jó minősítéssel rendelkező fiatal teológusok a külföldi egyetemekről, úgyhogy már Szlovákiának is vannak jó és elismert filozófusai,

¹⁴⁷ Bővebben róla: <http://www.teoforum.sk>.

¹⁴⁸ *Ius et iustitia* cím alatt jelennek meg a Ján Vojtaššák Püspök Papi Szeminárium kiadásában (Spišská Kapitula-Spišské Podhradie).

biblistái, dogmatikusai, liturgistái, egyháztörténészei és moralistái. Számos teológiai jellegű tanulmány és monográfia jelenik meg. Csaknem minden teológiai kar, sőt teológiai intézet is kiadja gyűjteményes köteteit, évkönyveit vagy folyóiratát.¹⁴⁹ A folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben biztosított széles publikációs lehetőségek ellenére azonban továbbra is hiányzik egy színvonalas, magas tudományos igényű teológiai folyóirat egész Szlovákia számára.

Összefoglalva megállapítható, hogy a II. Vatikáni Zsinat szelleme Szlovákiában ismert okokból lassabban érvényesült, mint más országokban. Még sok a nyitott kérdés, és számos területen van még lemaradás. A fejlődés azonban, különösen az utóbbi tíz évben, azt jelzi, hogy ez a szellem érvényesül, és mozgásba hozta Szlovákia vallási színterét is.¹⁵⁰

Fordította Käfer István

¹⁴⁹ Például a *Verba Theologica* Kassán jelenik meg, a pozsonyi Aloisianum a *Teologický časopis* [Teológiai Folyóirat] mellett a *Studia Aloisiana* évkönyveket is kiadja. Hasonló folyóiratok és évkönyvek jelennek meg a többi karon és intézetben is.

¹⁵⁰ A kutatást a Szlovák Kutatási és Fejlesztési Iroda támogatta (This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-0016-07).

Gárdonyi Géza

Emberségkő 1: jeles

Az én falum

Egy tanító feljegyzései

Az én falum a huszadik század első felében Gárdonyi egyik legnépszerűbb könyve volt. A kötet voltaképpen egy novellafüzér: történetei, életképei hol derűsek, hol komorak, egyszer-egyszer tragikusak vagy anekdotikusak, de mindegyikből sugárzik az író, a hajdani néptanító emberismerete, embersége; sugárzik a falun élők soha ki nem mondott, de érzékelhető szolidaritása és hagyománytisztelete.

1922-ben az újságok címloldalára került az antwerpeni brit konzul látogatása, aki azért jött hazánkba, hogy személyesen megköszönje Gárdonyinak a kellemes perceket, melyeket e könyv olvasásakor átélt. A korabeli lapokban megjelent nyilatkozata ma is a legjobb ajánlás a műhöz:

Éreztem e kötet olvasásakor, hogy a sorokban eljutottam egy nemzet lelkének látásához. Éreztem, hogy e könyv több, mint írás. Ez a könyv a magyar nép keménylapokba szorított szíve, melyben az Alföld derűje mosolyog, s az ezeréves szenvedés fájdalma sir...

280 oldal, keménytáblás

Ára: 1800 Ft

Móra Ferenc

Hiszek az emberben

Móra Ferenc neve elválaszthatatlanul összeforrt a magyar gyermekirodalommal, pedig művei legalább olyan közel állnak a felnőttek világához, mint a gyermekekéhez.

Kötetünk olyan Móra-elbeszéléseket tár az olvasók elé, melyek egy letűnt világot mutatnak meg, ahol minden nyomorúság és reménytelenség ellenére Nekopogi kovácsok, Gilice bácsik, Töröcsik Palkók és Móra Mártonok születtek, s mélységes humánussal és romantlan tisztasággal a maguk életével vésték a szíveikbe a szegények evangéliumát: szeresd embertársadat...

Egy új, 20. századi Szeretethimnusz ez a kötet: az emberszeretet himnusza. Bátran ajánljuk felnőtteknek, akik minden önzés, békétlenség, gonoszság és rosszakarattal szembe nézve hisznek még az emberben.

132 oldal, keménytáblás

Ára: 1350 Ft

POSTAI RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda, 1364 Budapest, Pf. 277.

TELEFON: 318-6957, FAX: 317-0974, E-MAIL: vevoszolgalat@stephanus.hu

♦♦♦ FÜLÖPNÉ ERDŐ MÁRIA

Tolerancia vagy elutasítás?

Pedagógusjelöltek értékorientációja egy empirikus vizsgálat tükrében

I. TÁRSADALMI PROBLÉMÁK ÉS KUTATÁSOK – ÚTKERESÉSEK

Korunk embere egy gyorsan változó, rohamosan fejlődő, emberi és társadalmi szempontból heterogén világban él, amelyben egyre nagyobb szükség van az egymástól jelentősen eltérő gondolkodású, kultúrájú, fajú, vallású személyek és csoportok egymást elfogadó, megértő, békés együttélésére, sőt együttműködésére. A XXI. század emberének ebben a közegben kell helytállnia úgy, hogy a fejlődés, és sokszínűség kínálta új lehetőségeket helyesen használja, ugyanakkor ne vesse el az elődök hagyományait, értékeit, ne veszítse el önmegazonosságát és identitását. Mindebben harmóniát kell teremtenie, mert csak így lesz képes egyéni és társadalmi szinten megfelelni az egyre újabb és újabb követelményeknek és kihívásoknak. Ez a probléma az értékrend, az értékek átadása, a nevelés és az oktatás területén különösen határozottan jelentkezik.

Sokat hallani manapság az „értékválság” fogalmát. Egyesek a hagyományos értékrend teljes összeomlásáról, mások az értékfogalom radikális átalakulásáról, ismét mások az értékek viszonylagossá válásának folyamatáról beszélnek. Számos társadalmi jelenség árulkodik arról, hogy ez a probléma valószínű. Sokat tárgyalt kérdés a tolerancia, a befogadás és kirekesztés, a mássághoz való egyéni és társadalmi viszonyulás problémaköre is.

Az értékrend, a közgondolkodás alakulása, a többség véleményének jellegzetességei erőteljesen hatnak a tolerancia és intolerancia alakulására, a viselkedésformák és attitűdök jellegére. A társas kirekesztés gyakori, ugyanakkor rendkívül összetett jelenség, amely a történelem során számos formában jelent meg, és ma is jelen van mindennapi életünkben. Egyre többen kutatják a társas kirekesztés okait, hátterét és következményeit, amelyek kétségtelenül rendkívül súlyosak lehetnek idegéletlani, érzelmi, kognitív tekintetben és a viselkedés szintjén egyaránt.¹

¹ HIPPEL – FORGAS – WILLIAMS, *A társas kirekesztés pszichológiája – Kitaszítás, kiközösítés, elutasítás, szekálás* (Gondolat Kiadó, Budapest 2006) 14.

„A társadalmi kirekesztés problematikája a társadalmi minőség elgondolásának keretein belül értelmezhető. Dinamikus átmenetben vizsgálható makro- és mikroszint között, a szervezetek és intézmények, illetve a közösségek, csoportok és egyének közötti kapcsolatra összpontosítva. A közösségek szintjén két fő dimenziója különítendő el: az identifikáció és a részvétel területei. A társadalmi kirekesztés kérdésköre már Max Weberrel bekerült a szociológia tárgykörébe. Weber e fogalommal a társadalmi csoportok verseny során tapasztalható egyik kollektív megnyilvánulási formáját illetve, amikor is az adott csoport egy másikat, annak valamilyen külső attribútumát alapul véve zárja ki a versenyből. Ez a külső tulajdonság lehet az etnikai hovatartozás, a vallás, a nyelv, a származás, a lakóhely és sok más egyéb, a végeredmény mindig ugyanaz: társadalmi kirekesztés.”²

Gyakran a hátrányos helyzet, a szegénység, esetleg az egészségkárosodás valamilyen formája vezet elutasításhoz, kirekesztéshez. A CE.R.FE. *Étude sur les Indicateurs d'Exclusion Sociale* címmel fémjelzett vizsgálata a dekvalifikáció 18 területét különítette el, amelyeket az egész EU szintjén, statisztikákra alapozva határoztak meg. Az említett indikátorokat ezt követően három további szintre osztották attól függően, hogy mik azok az egységek, amelyekre vonatkoznak: egyénre, társadalmi csoportra vagy egy adott földrajzi területen lakó népességre. A dekvalifikáció egyes kritikus formái a közvetlen kirekesztéssel egyeznek meg, míg más dekvalifikációs típusok együttes hatása közvetlen idézi elő a társadalmi kirekesztettséget, ezért a jelenségek illetően vizsgálata során a dekvalifikáció helyett pontosabb magának a társadalmi kirekesztésnek a fogalmát használni. A tanulmányban három indexet képeznek: egyet minden egyes direkt társadalmi kirekesztés-jelenség számára, egyet a túlsúlyban levő közvetett társadalmi kirekesztés-szituációk számára, egyet pedig a megmaradó, az első kettő által fel nem tárt társadalmi kirekesztés mérésére.³

Hazánkban is gyakoriak a társadalmi kirekesztés közvetett és közvetlen megnyilvánulásai, illetve azok a jelenségek, amelyek az elutasított személyeknek cselekedeteiben megjelenő válaszreakcióként értelmezhetők. Elég áttanulmányozni csupán egyetlen hét híranyagát, hogy erről meggyőződhesünk. Olvashatunk, hallhatunk iskolai erőszakról, alkohol és drogfüggésből származó halálesetekről, nemzetiségi és etnikai különbségekből eredő bántalmazásokról, gyermekpornográfiáról, sőt olyan óvodásokról, akiket tolvajok bűntársnak

² FÜLEKI Dániel, *A társadalmi kirekesztés és befogadás indikátorai*, in *Szociológiai Szemle* (2001)2. 84–95.

³ BROWN, Phillip – CROMPTON, Rosemary, *Gazdasági átstrukturálódás és társadalmi kizárás*, in LENDGYEL György – NAGY Beáta (szerk.), *Az európai integráció társadalmi feltételei és hatásai* (Aula Kiadó, Budapest 2007) 35–67.

használtak fel. Több kutató tanulmányozza, hogy a kirekesztett egyének hogyan észlelik társas környezetüket, és hogyan reagálnak rá; hogyan szűrik és értelmezik úgy az információt, hogy az segítsen nekik megküzdni a kirekesztettség helyzetével, vagy éppen fenntartsa a kirekesztettséget, ami szintén gyakori. A társas kirekesztésre adott adaptív és maladaptív reakciók természetével és okaival is foglalkoznak. Olyan kutatások is vannak, amelyeknek célja a társas kirekesztés, valamint a proszociális és antiszociális viselkedés közötti összefüggések feltárása.⁴

Többen elemzik a másság kérdéskörét is. Megállapításaik szerint: „...a másság-szemléletben csoportok véleménye tükröződik más csoportokról, csoportok viszonyulása fejeződik ki más csoportokhoz. Ha az individuum egyedi jellegzetességei miatt fogad el vagy utasít el egy másik individuumot, akkor nem beszélhetünk másság-tudatról vagy – szemléletről. A másság-szemlélet esetében az individuum valamilyen stigmatizált csoportosságot hordoz, és e csoportosság miatt válik elutasítottá. Az az egyén, akinek szociális percepciójában dominánssá válik a másság-szemlélet, a csoportjellegzetességeket előbb észleli, mint a személy egyedi tulajdonságait, és az egyénen megjelenő taszító, távolságnövelő csoportosságokat az individuum emberi minőségét károsító tulajdonságként érzékeli.”⁵

Ebbe a jelenségkörbe tartozik például két focicsapat szurkolóinak ellentéte, amelyben az egyének személyes tulajdonságai semmiféle szerepet nem játszanak, hiszen nem egyéneknek, hanem csupán az ellenszenves szurkolói csoport tagjának látják egymást. Emberi kapcsolataink jelentős része csoportkapcsolat, és egészen sajátos pszichológiai jelenségszférába sorolható. A csoportkapcsolatra az a jellemző, hogy nem elsősorban egy másik személyhez szól, hanem inkább egy csoportnak, amiben a személyek valamilyen szempontból hasonlóak. A csoportkapcsolat tehát az egyén szempontjából kevésbé specifikus, mint a személyközi kapcsolat. A gyerekek, fiatalok fejlődésében a csoportkapcsolatok nagyon lényeges szerepet játszanak.⁶

A személy identitásának kialakulásában nélkülözhetetlen szerepe van a különböző csoportoknak, a csoporthoz tartozás, illetve a csoporttól való elhatárolódás élményének, ugyanakkor lényeges, hogy már a felnőtt kor előtt kialakuljon egyfajta agresszivitástól mentes, elfogadó, békés attitűd a más csoportokhoz tartozókkal szemben.

⁴ HIPPEL – FORGAS – WILLIAMS 46.

⁵ FERGE Zsuzsa, *Szegénység, depriváció, a szegénység kultúrája* (Gondolat Kiadó, Budapest 1999) 23.

⁶ BUDA Béla, *Csoportjelenségek a gyermek- és ifjúkorban* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2003) 49.

A kirekesztés megelőzésében, a hátrányos helyzet leküzdésében eredményesek lehetnek az integrált megközelítések, ebben kulcsszerepük van a közösségfejlesztőknek, a pedagógusoknak, egyházi személyeknek, a helyi közművelődésben dolgozó hivatásos munkatársaknak és önkénteseknek.⁷

Ha ezek a szakemberek idejében felismerik a környezetükben jelentkező társadalmi problémákat, csoportjaik és közösségeik bevonásával és a helyi lehetőségek építő jellegű összehangolásával jelentősen erősíthetik az egyének és közösségek önbecsülését, önbizalmát, illetve kiegyensúlyozottabbá tehetik a különféle csoportok egymással való kapcsolatát, és az egyének társadalmi beilleszkedését is elősegíthetik. Erre a felismerésre reagálva jött létre Portugáliában egy nemzeti befogadó, felzárkóztató stratégia. A koncepció jól átgondolt, átfogó és az ország szellemi elitjére épít, átgondolva és összehangolva a felnőttoktatás és közművelődés lehetőségeit az esélyegyenlőség támogatásában. Az öntevékeny civil szervezetek igen aktívak a különféle programok megszervezésében, a külső és belső források feltárásában, felhasználásában.⁸

Az egyének személyes életvitelében tükröződő értékrendi kérdésekben szintén bonyolult a helyzet. A mindennapi kommunikáció során gyakran szembe-sülünk azzal, hogy ugyanazt a cselekedetet az egyik személy helyesnek, míg egy másik súlyosan elítélendőnek, helytelennek, károsnak tartja. Erre is találunk sajtóban szereplő példákat, ilyen volt például a melegek felvonulása és az azt kísérő ellendemonstráció. Itt nyilvánvalóan két teljesen ellentétes szemlélet ütközött. De erre a jelenségre lehet példa az is, amikor egy kisiskolás elmeséli a szüleinek, hogy intót kapott, mert verekedett. Az egyik szülő reakciója az, hogy jól tetted, véd meg magad, a másik szülő pedig elmarasztalja a gyereket, és arra buzdítja, hogy máskor keressen békésebb megoldást. Tapasztaljuk tehát, hogy értékrendi kérdésekben nincs társadalmi szintű konszenzus. Joggal feltételezhetjük, hogy ez alól a jelenség alól a pedagógusok sem jelentenek kivételt, vagyis az ő nézőpontjuk is rendkívül heterogén ebben a tekintetben.

Könnyen belátható, hogy, ha nincs egy társadalmi szinten legalább főbb vonalaiban, sarokpontjaiban általánosan elfogadott értékrend, akkor fennáll a veszélye annak, hogy előbb-utóbb kaotikussá, irányíthatatlanná és hosszabb távon kezelhetlenné válnak a társadalmi folyamatok, illetve a nevelés konkrét nevelési cél, tartalom hiányában megvalósíthatatlanná válik. Mindezen szempontok fényében nagyon aktuális, és behatóbb elemzésre érdemes területnek tűnik az értékorientáció kérdése.

⁷ *Overcoming exclusion. Portugal* (OECD, Paris 2000) 178.

Hol tart az értékek viszonylagossá válásának folyamata? Milyen mértékűek a problémák? Melyek azok kérdések, amelyekben még megvan a konszenzus? Milyen tényezők mentén oszlanak meg legjobban a vélemények? Gondolkodnak-e egyáltalán az emberek értékrendi kérdésekről? Ismerik-e pontosan az ebbe a körbe tartozó fogalmak jelentését? Mennyire van élő, aktivizálható szókincsük ezeknek a gondolati tartalmaknak a kifejezésére? Van-e szignifikáns különbség értékrendi tekintetben a különböző életkorú, ill. különböző településtípuson élő személyek között? Mennyire él a tolerancia, milyen mértékben van jelen az elutasítás és a kirekesztés az értékrendben? Mindezek megválaszolása nagyon összetett kutatási feladat, melyet több lépcsőben szeretnék megvalósítani.

Jelenleg a kutatás első fázisának adatait elemezzük, értékeljük.

II. A VIZSGÁLAT ISMERTETÉSE

1. A kutatás tárgya, célja az első fázisban

A kutatás első fázisában pedagógusjelöltek értékorientációját vizsgáltam. Ennek érdekében több száz nappali és levelező tagozaton tanuló óvodapedagógus, tanító, csecsemő- és kisgyermek nevelő-gondozó, illetve hittanár szakos hallgató válaszait gyűjtöttem össze és elemeztem.

(A második, harmadik, ill. további fázisokban más társadalmi csoportok – vállalkozók, mezőgazdaságban, iparban, a különböző szolgáltatások területén dolgozók adatait kívánom összegyűjteni, elemezni, és összehasonlításokat megfogalmazni.)

Elsődlegesen vizsgálandó csoportként azért választottam a pedagógusjelölteket, mert a következő nemzedékek nevelése szempontjából az ő szemléletüknek van talán a legkiemelkedőbb jelentősége.

A kutatás tárgya:

- Pedagógusjelöltek pozitív értékorientációinak feltárása
- Pedagógusjelöltek negatív értékorientációinak feltárása
- Pedagógusjelöltek értékrendhez kapcsolódó verbális kultúrájának feltárása
- Pedagógusjelöltek értékrendhez kapcsolódó fogalomkészletének feltárása

⁸ HARANGI László – KELNER Gitta, *A kirekesztés legyőzése a felnőttoktatás és a közművelődés módszereivel Portugáliában*, in *Új Pedagógiai Szemle* (2008) 1. 29–34.

A kutatás célja, hogy a kérdőíves felméréssel nyert adatokra támaszkodva, és a téma hazai és nemzetközi szakirodalmát áttekintve tanulságokat fogalmazunk meg, illetve a kutatási eredmények és elméleti ismeretek birtokában javaslatokat dolgozzunk ki a helyzet javítása, kezelése érdekében.

Az eddigiekben tárgyalt kutatási problémák alapján a következő hipotézisek fogalmazódtak meg:

- A pedagógusjelöltek életkora és értékorientációja között összefüggés mutatható ki. (Az idősebbek között nagyobb arányban található olyanok, akik a hagyományos keresztény értékeket preferálják.)
- A településtípus és a pedagógusjelöltek értékorientációja között összefüggés mutatható ki. (A községekben élők körében erőteljesebben élnek a hagyományos keresztény értékrend elemei, mint a nagyvárosiak között.)
- A képzés jellege és az értékrend között összefüggés mutatható ki. (A hittanár szakosok értékrendje homogénebb és szignifikánsan magasabb közöttük a hagyományos keresztény értékeket előnyben részesítők aránya.)
- A képzés jellege és az erkölcsi értékrenddel kapcsolatos fogalomkészlet árnyaltsága között összefüggés mutatható ki. (A hittanárnak készülők fogalomkészlete differenciáltabb e tekintetben, mint társaiké.)
- A képzés jellege és az erkölcsi értékrenddel kapcsolatos verbális kifejező-készség szintje között összefüggés mutatható ki. (A hittanárnak készülők kifejező-készsége pontosabb, differenciáltabb e tekintetben, mint társaiké.)

A felsorolt főhipotézisek többségéhez alhipotézisek társulnak, melyek az adott problémakör egyes részkérdéseire irányulnak. E részfeltevések egyenkénti megválaszolása teszi lehetővé a főhipotézisek igazolását vagy elvetését.

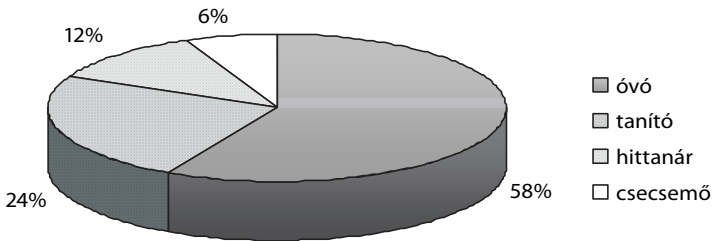
2. A vizsgálat módszerei

Az adatgyűjtést kérdőíves felméréssel végeztem 2008 év tavaszán. A kikérdezésben közel 500 pedagógusjelölt vett részt. A vizsgálat szempontjából célszerűnek tűnt a zárt végű és a nyitott kérdések együttes alkalmazása. Az írásbeli kikérdezés során a pozitív és negatív értékrendi választások intenzitásának méréséhez tízfokú Likert-típusú skálát alkalmaztam. A hipotézisekben megfogalmazott összefüggések megállapítása a teljes adatsor számítógépes rögzítése után matematikai statisztikai módszerek felhasználásával történt.

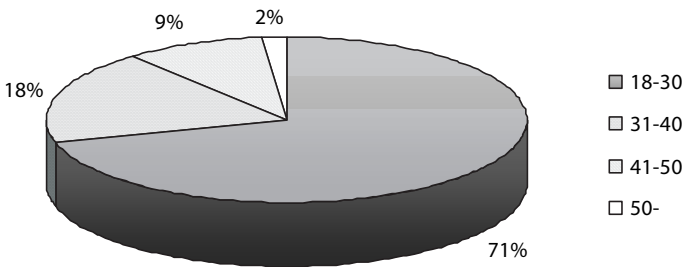
3. A minta jellemzése

A kérdőíves felmérést az Apor Vilmos Katolikus Főiskola nappali, esti és levelező tagozatos hallgatóinak körében végeztem. A vizsgálatban 474 hallgató vett részt, akik nevük feltüntetése nélkül válaszoltak a kérdésekre.

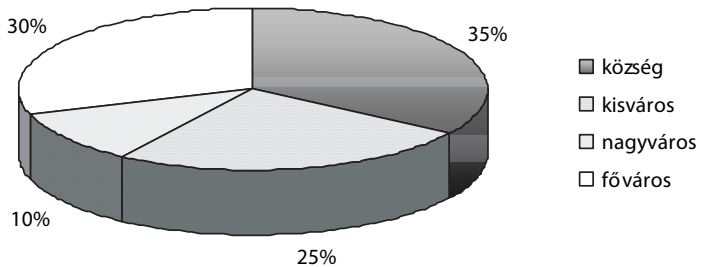
Képzés jellege szerinti megoszlás

Életkori megoszlás

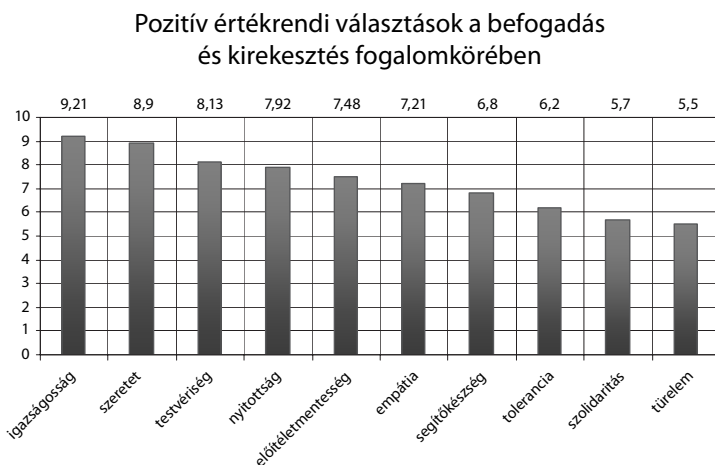
Lakóhely szerinti megoszlás

III. AZ ADATOK ELEMZÉSE

A felmérés során nyert szerteágazó adatsorból most azokat mutatom be, amelyek a befogadás és kirekesztés témájához leginkább kapcsolódnak.

1. Pozitív értékrendi választások

A fogalomkörbe tartozó erkölcsi értékek közül az igazságosság kapta a legmagasabb pontszámot, a tízfokú skálán 9,21 átlag értékkel. Az igazságosság kizárja a hátrányos megkülönböztetés, a kirekesztés, a fajgyűlölet minden formáját. A pedagógusjelöltek körében nagyon preferált érték.⁹

Ezt követi a most vizsgált körbe sorolható fogalmak közül a szeretet 8,9-es értékkel, ami szintén kizárja a kirekesztést és gyűlölködést, sőt ennek ellenkezőjét, a pozitív odafordulást, és elfogadást is tartalmazza.

A testvériség 8,13 pontszámmal a harmadik helyen szerepel, ez a fogalom is feltételezi egymás egyenlő félként való elfogadását, így ellentétben áll a kiközösítés minden formájával. A nyitottság 7,92 pontszámot kapott, divatos fogalom, feltétlenül a tőlünk eltérő gondolkodású, viselkedésű, származású személyek iránti pozitív, érdeklődő hozzáállást is magában foglalja, kizárja a merev elutasítást.¹⁰

⁹ DÖRÖMBÖZI János, *Erkölcsi alapismeretek* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2003) 41–54.

¹⁰ GAY, Geneva, *A kulturálisan érzékeny pedagógia lehetőségei*, in *A kulturálisan érzékeny iskola* (Educatio KHT, Budapest 2008) 53–61.

Az előítélet mentesség 7,48 pontszáma is magas érték, tehát fontosnak tartják, összefüggése a befogadással és elfogadással nyilvánvaló és szoros.

Az empátia 7,21 ponttal fontosnak tartott tulajdonságnak minősül, erőteljesen segíti a befogadást és elfogadást, ha érzelmi és intellektuális síkon tudunk azonosulni mások világával.¹¹

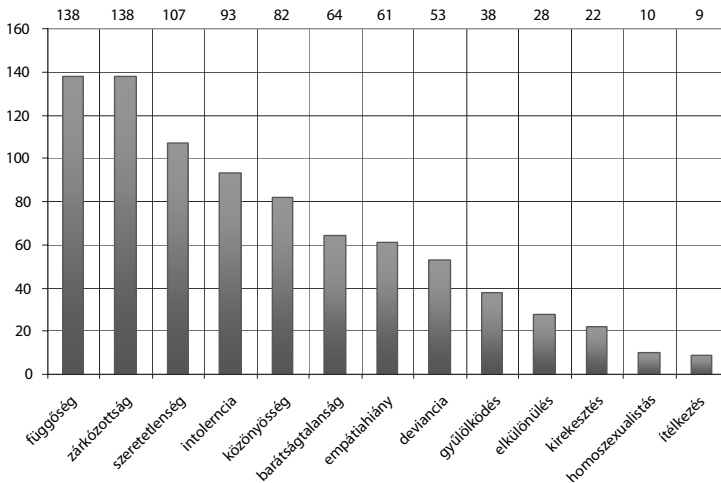
A segítőkészség 6,8 pontot kapott. Aki segítőkész, az a tőle eltérő helyzetű, más identitású emberben sem feltétlenül az elutasítás lehetőségét fedezi fel, hanem segítőkész irányultsága miatt inkább törekszik előmozdítani a beilleszkedését.

A tolerancia 6,2, a szolidaritás 5,7 és a türelem 5,5 ponttal érdemel még említést ebben a körben.¹²

Egyértelműen látható, hogy a jövő pedagógusok sok olyan tulajdonságot tartanak fontosnak és értékesnek, amely a befogadás és mások elfogadásának irányába hat.

2. Negatív értékrendi választások

Negatív értékrendi választások a befogadás és kirekesztés fogalmkörében

¹¹ BUDA Béla, *Az iskolai nevelés a lélek védelmében. Az iskolai mentálhigiéne alapelvei* (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2003) 45–73.

¹² NAHALKA I. – TORGYIK J., *Megközelítések. Roma gyerekek nevelésének egyes kérdései* (Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 2004) 5–37.

A negatív értékrendi választások körében nyitott végű kérdéseket alkalmaztunk. Ez a megoldás lehetőséget adott arra, hogy mindenki szabadon fogalmazza meg válaszait, és az említett tényezők fontosságát egyúttal egy tízfokú skálán értékelje is. A hallgatók azt jelölték meg, hogy mely tulajdonságokat, személyiségjegyeket tartanak a leginkább elutasítandónak, kerülendőnek, károsnak. Az elemzés során a tárgykörbe tartozó fogalmakat 6-os vagy annál magasabb értékkel megjelölők válaszainak darabszámát összegeztük.

Az adatokból látható, hogy erősen elutasítandónak tartják a függőségeket, különösen az alkohol és drogok vonatkozásában. Hangsúlyozottan szerepel még a zárkózottság, szeretetlenség, intolerancia, közönyösség, barátságtalanság, empátiahiány, a deviancia és a gyűlölködés is. Említik még az elkülönülést, a kirekesztést, a homoszexualitást és az ítélkezést, mint elutasítandó tulajdonságot.¹³

Fontos kiemelni, hogy senki sem jelölt meg faji, etnikai, vallási vagy társadalmi különbségekre utaló fogalmakat negatívumként. Ennek hátterében többféle okot feltételezhetünk:

1. Lehetséges, hogy a vizsgálatban részt vevő, jövődő pedagógusokban valóban nem élnek etnikai, faji, vallási jellegű előítéletek.
2. Ha élnek is bennünk ilyen irányú ellenszenvék, negatív érzelmek, ezeket nem fogalmazzák meg, mert a tudatos döntés szintjén nem azonosulnak az ilyen típusú gondolatokkal. Ez azonban nem jelenti azt, hogy adott esetben cselekedeteiket sem befolyásolják ezek az érzelmek. „A kisebbségek jogait védő törvényekkel egyetértő és végső soron e törvények megalkotásában közvetve részt vevő, többségi lakosság azonban a hétköznapi érintkezés szintjén általában továbbra is elzárkózó, idegenkedő magatartást tanúsít a roma nemzetiségű emberekkel szemben. A szemlélet ellenáll azoknak a társadalmi elvárásoknak, amelyeket a jog már legitimált.” – állapítja meg Ferge Zsuzsa a témával foglalkozó tanulmányában.¹⁴

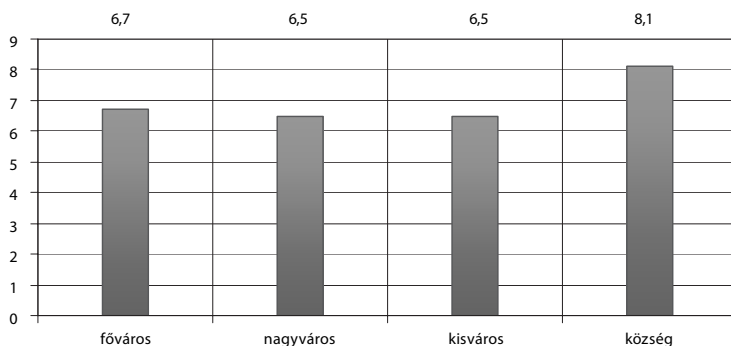
Az adatokat elemezve megállapítható, hogy életkori szempontból, illetve a képzés jellege szerint nincs szignifikáns különbség a befogadás – kirekesztés kérdéskörben adott válaszok arányai között, viszont a település jellege hatást gyakorol a válaszokra.¹⁵

¹³ GAY, Geneva, *A törődés ereje*, in *A kulturálisan érzékeny iskola*, 27–33.

¹⁴ FERGE 56.

A hatás abban ragadható meg, hogy a községben élőket jobban foglalkoztatják a befogadás-kirekesztés címszó alá sorolható értékrendi vonatkozások, és fontosabbnak tartják ezeket. Válaszaikban gyakrabban és magasabb fontosságú pontszámmal minősítve említik, mint a kutatás többi résztvevője.

A befogadás-kirekesztés témakörében említett fogalmak fontossági mutatóinak átlaga a település jellege szerint

A jelenség magyarázata lehet, hogy a községek társadalmi struktúrája, közösségi élete, szokásai miatt a kirekesztés vagy befogadás az egyének élete szempontjából átfogóbb jelentőségű, így fontossága felértékelődik. Úgy tűnik, ezen a területen a kisközségek lakói sebezhetőbbek, kiszolgáltatottabbak társaiknál.¹⁶

A negatív értékrendi választások kapcsán érdemes még szót ejteni azokról a tényezőkről, amelyek a fogalomkészlet és kifejezőmód árnyaltságát érintik. A kifejezőmód elemzése nyújt eligazodást ebben a tekintetben.

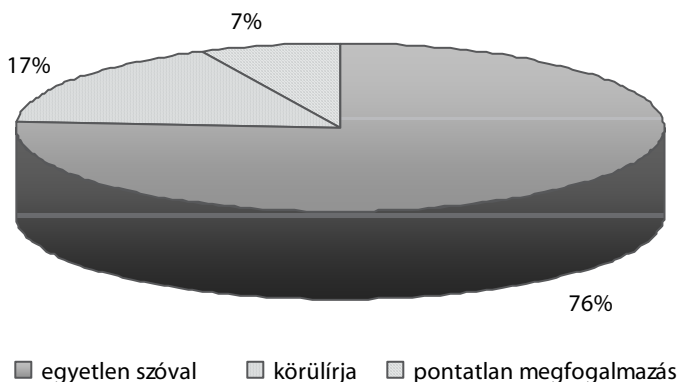
Azt vizsgáltam, hogy a válaszolók hány százaléka fejezi ki pontosan egyetlen szóval a fogalmat, hány százaléka fejezi ki körülírással az olyan erkölcsi fogalmat, amelyre van egyetlen szavas kifejezési lehetőség is, illetve hány százalék ír értelmetlen, zavaros, pontatlan meghatározást.

Az eredmény a következő: Egyetlen szóval, pontosan: 76%
 körülírja: 17%
 pontatlan, zavaros: 7%

¹⁵ *Az Oktatási Jogok Biztosának 2007. évi beszámolója* (Oktatási Jogok Biztosának Hivatala, Budapest 2008) 5–9.

¹⁶ MÉREI Ferenc, *Közösségek rejtett hálózata* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1999) 29–42.

A befogadás-kirekesztés témakörében említett fogalmak verbális kifejezőképességének szintje

Látható, hogy bőven hagy kívánnivalót maga után a nyelvi kifejezőképesség szintje ebben a tekintetben. Feltételezhető, hogy a passzív szókincssel jobb a helyzet, de az aktív szókincsből $17+7\%=24\%$ nem tudja előhívni a kifejezendő tartalmat pontosan leíró kifejezést.

3. Összegzés

Összegzésképpen megállapítható, hogy a vizsgálatban résztvevő pedagógusjelöltek magasra értékelnek számos olyan tulajdonságot, amely előmozdítja a befogadást, az elfogadást, a társadalmi és egyéni békét, lehetővé teszi mások megértését és egyenlőségük elfogadását. Ugyanakkor elutasítják a függőségeket, a szeretetlenséget és a közönyt, az intoleranciát és a devianciát, a homoszexualitást. Feltételezhető, hogy azok a személyek, akik ezekkel a tulajdonságokkal rendelkeznek, szintén legalább bizonyos mértékű elutasításban részesülnek, jelenlétük a közösségben problémaforrásnak minősül. Ez nem jelent szükségképpen elutasítást vagy kirekesztést, de feltétlenül növeli ennek esélyét. Fontos hangsúlyozni, hogy etnikai, faji és vallási kirekesztésre, előítéletre vonatkozó adatokkal egyetlen kérdőívben sem találkoztunk. A felmérés alapján tehát a befogadó szemlélet dominanciája egyértelműen kibontakozik jövőendő pedagógusaink körében.

◆◆◆ CSIZMÁR OSZKÁR (FORD.)

Pseudo-Ambrosius: A főpapi méltóságról¹

Ha valaki, testvérek, visszaemlékszik arra a példabeszédre, amelyben az Úr megdorgálja a fukar szolgát, amiért is megtartotta magának azt pénzt, amelyet azért kapott előlegbe, hogy gazdálkodjon vele, mondván: *Te az én pénzemet kiadhattad volna és én megérkezve, kamatostul követelhettem volna vissza azt* (Lk 19,23); az immár nem fogja tétlen hallgató módjára csak magának megtartani az Isten adományként kapott kegyelmét, hanem mindenki számára hozzáférhetővé teszi, és bővebben osztva, biztonságban tudja vagyont, hogy ezáltal magának és sokaknak épülésére alkalmas gyümölcsöket hozzon, és mint egy gyümölcsöktől megrakott ékes fa, ne bizonyuljon olyannak, aki haszontalanul foglalja a földet, amíg él; hanem már önmagában is gyümölcsseitől ékes legyen, és mindazok is, akik gyümölcsseiből vesznek, jóllakjanak, amint erre bennünket a boldog Apostol is hív: *Ne a magatok javát keressétek, hanem másokét* (Fil 2,4); és más helyen: *Nem azt keresem, ami nekem hasznos, hanem ami sokaknak az, hogy üdvözüljenek* (1Kor 10,33). Éppen ezért mi, akik megbízást kaptunk az isteni tanítások kiosztására, és akik elvállaltuk, hogy Krisztus nyáját gondozzuk és tápláljuk, meg vagyunk róla győződve, hogy a bűn-

¹ Az eredeti mű: *De Dignitate Sacerdotali* (Patrologia Latina 017, col. 0567-0580A). Sokáig Szent Ambrosiusnak tulajdonították, később Silvester pápának. A Vatikáni Könyvtárban 14 kódex tartalmazza a művet, de különféle címek alatt: *Liber Pastoralis, sive De Cura Pastoralis*; alibi, *De Observantia Episcoporum*; modo *De Vita et Ordinatione Episcoporum, et simoniaca haeresi*; modo *Sermo de Episcopis et Sacerdotibus. De Apostolo in loco, ubi ait: Fidelis sermo, etc.* [PS-AMBR.Dign.sac.]: CPL 171a; CPPM IIB.3005a. Kiadásai: PL 17.567-80; PL 139.169-78. Ugyanez a szöveg megtalálható a Gilbertnek tulajdonított *De informatione episcoporum*ban is (PL 139, col. 174C-175A). A szöveg nagy hatást gyakorolt a későbbi korok szemléletére is. Vö. WILLIAMS, G. H., in *Harvard Theological Review* 50 (1967) 37–64, különösen 38–41.

tevést egykönnyen nem kerüljük el, ha nem ilyen módon élünk vagy ha nem prédikálunk. És bár ezen isteni tanok hirdetésétől visszatart minket ennek az életnek a gonoszsága, mindazonáltal szólít minket a parancsból adódó szükség. És jaj nekem, ha semmiképpen sem akarom hirdetni, és ha a kapott kincset a földre, azaz az én szívembe rejtve, sokáig rejtegetem, vagy ha az Isten igéjének lámpását vékával letakarva eldugom, és nem a tartóra teszem, hogy mindenkinek megmutassam; vagy ha az emberi tudatlanság zárait a mennyek országának azon kulcsaival, amelyeket Szent Péter apostolban mindannyian megkaptunk főpapok, ki nem nyitom; hogy ezek értelmében nyelvem mértéke szerint kiérdemeljem annak hallását, hogy: *Jól van, Te jó és hűséges szolga, mivel a kicsiben hű voltál, sokat bízok rád: menj be Urad örömébe* (Mt 25, 22). Éppen ezért félve ama dorgálásoktól és kegyetlen büntetéseknek való kiszolgáltatástól, lesújtva a büntetéstől való rettegéstől és felbátorítva a testvéri szeretettől, immár nem a hatalmamnak alávetett néphez szólok, amelyet szüntelen inteni szoktam, hanem magukhoz a nép prédikátoraihoz intézem beszédemet: és szolgatársaimnak mint engedelmes rabszolga – vagyis püspök a főpapokhoz, főelőjáró a papi fejedelmekhez – nem késlekedem az üdvösség intéseit bátran prédikálni. És ha a szeretettől vezérelve bátorodom a következők elmondásának előjogát főpaptársaimmal szemben magamhoz ragadni, mégsem szándékozom a tudás előjogát magamnak vindikálni, vagy pedig másokat a tökéletes életre intve azt állítani, hogy az én életem tökéletes; hanem inkább úgy merészelem ezeket hozzájuk intézni, hogy velük együtt hallgassam, amit mondok.

Hozzáfogok immár Isten segítségétől megerősítve, s azzal a képességgel, amellyel bírok, és azok imáitól megsegítve, akikhez beszédünk szól, elkezdem a kívánt utat, és mintegy a főpaptársak testülete elé állítva, magukhoz a főpapokhoz szólok. Hallgassatok meg, szentséges atyák, ha méltónak tartjátok, szentséges testvérek! Hallgassatok meg, leviták törzse, főpapi sarjak, megszentelt hajtások, Krisztus nyájának vezérei és kormányzói! Hallgassatok meg engem, aki kérlek és félek is benneteket, aki közös érdekeinkért nagyon is aggódom, és szeretném bemutatni a püspöki méltóságot, hogy midőn a méltóság előjogaira rávilágítottunk, a megfelelő érdemeket is számon kérjük. Nem is tévedhetünk művünkben, mi, akik szívünkkel ismerjük meg az igazságot. Méltó ugyanis, hogy a főpapi méltóságot először mi ismerjük meg, és ettől kezdve meg is őrizzük; hogy ez által a zsoldáros szenteciáját magunktól elháríthassuk, mely szerint: *Amikor az ember, aki méltóságot tölt be és nem ismeri azt, az esz-*

² A főpapok pázsatori jogainak ilyen hangsúlyozása arra utal, hogy a szerző nem Szt. Péter utóda, mert különben azok közé sorolná magát és nem a többi főpap közé, akik Péterrel együtt a többi apostolhoz hasonlóan megkapták ugyanazokat a jogokat a hívek fölött, az abszolút főiséget kivéve, amely szerint Péter a többi apostolt képviseli, és az ő testületük feje, *primus inter pares*, az első az egyenlők

telen barmokkal kerül egy sorba és hozzájuk válik hasonlóná (Zsolt 48,13). Testvérek, a püspöki méltóság és magasztosság semmihez sem hasonlítható. Ha a királyok pompájához hasonlítod és a fejedelmek diadémjaihoz, a hasonlat messze elmarad, olyan, mintha az ólom fémjét az arany csillogásához hasonlítanád, hiszen láthatod, hogy a királyok és fejedelmek nyakukat a püspökök ölébe engedik és megcsókolván jobbjukat, hiszik, hogy imáik megsegítik őket. És a népek sokaságáról mit mondjak, akikkel szemben (a főpapi méltóság) nemcsak az érdemelte ki az Úrtól, hogy fölötte álljon, hanem az evangéliumban parancsba adja azt is, hogy atyai jogokkal öröködjék felette. Az Úr ugyanis ezt mondja Szent Péternek: *Péter, szeretsz engem?* Erre ő: *Uram, te tudod, hogy szeretlek Téged* (Jn 21,15). És miután ezt háromszor kérdezte tőle, s ő háromszor válaszolt, az Úr háromszor megismétli neki: *Legeltesd juhaimat*. Ezeket a juhokat és ezt a nyáját, nem egyedül kapja meg Szent Péter apostol, hanem velünk együtt kapja meg őket, és vele együtt mi is mindannyian megkaptuk a juhokat.² Így tehát, mivel a juhokat a főpapokra bízák, hogy kormányozzák őket, méltán mondják róluk, hogy alá vannak vetve kormányzóiknak; amint azt az evangélium tündöklően világító parancsánál be fogjuk látni, hogy ennek megfelelően előre meg lett határozva, hogy: *Nincs a tanítvány a mestere felett, sem a szolga ura felett: hanem elég a tanítványnak, ha olyan lesz, mint az ő mestere, és a szolgának, mint az ő ura* (Lk 6,40).

Tudnotok kell, testvérek, hogy mindezeket azért bocsátottuk előre, hogy megmutassuk: magasztosabbat a főpapoknál, méltóságosabbat a püspököknél, ebben a világban nem lehet egyáltalán találni. Így midőn a püspöki méltóságot a püspökök szemei elé tártuk, és méltán megismertük, hogy mik vagyunk hivatásunknál fogva, azon legyünk, hogy ezt inkább tetteinkkel, mintsem a rang nevével bizonyítsuk. Feleljen meg a név a cselekedetnek, a cselekedet a névnek, nehogy a név üres legyen, a bűn meg visszaszítóan nagy; nehogy a méltóság fenséges legyen, az élet meg ócska és gyalázatos; nehogy a hivatás istenítő legyen, a cselekedet pedig meg nem engedett; nehogy a köpeny vallásos legyen, az előreléptetés meg vallástalan; nehogy a rangra fokozás fenséges legyen, a végkimetele meg éktelenül csúf; ne legyen, hogy az Egyházban a (püspöki) szék oly magasztos, a püspök lelkiismerete pedig úgy találtasson, hogy oly igen csak alantas; ne színleljük a galambok ártatlan beszédét, miközben kutyalelkünk van; ne mutogassuk bárányinak hivatásunkat, ha farkasian vad a ragadozásunk, mert aztán méltán mondja ránk az Úr a próféta által, hogy:

között. Az utóbbi századokig a pápák nem is avatkoztak be a helyi egyházak ügyeibe, püspökválasztásaiba és püspökszenteléseibe, csak peres és eretnek ügyek esetén, mint a legfelső döntési joggal bíró fórum a hit és erkölcs területén.

Ez a nép ajkával tisztel engem, a szívük azonban távol van tőlem (Iz 29,13). Ezért hát, testvérek, amint a szenátorokat a köpeny, a parasztot a földművelés, a barbárt a fegyver, a hajóst a hajózás jártassága díszíti, és amint, minden egyes mestert művének minősége igazol, hogy ő művének alkotója, ugyanígy a püspököt sem más, mint a püspöki ténykedés jelzi. Így tehát inkább a jó cselekvéséből, mintsem a hivatása alapján tudják róla, hogy püspök; inkább érdemei, mintsem a név alapján nevezzék annak. Mert, amint mondtuk, hogy a püspöknél semmi sincs magasztosabb, úgy semmi nyomorultabb sincs, mint amikor a püspök elhagyja a szent életet, a főpap bűnben leledzik, és a papi fejedelem a szenvedélyek mocskától szennyesül. Hiszen, amint nem súlyos dolog, ha valaki sik talajon esik, úgy annál súlyosabb, ha valaki egy főséges csúcsról bukik le, mert az esés, amely magasról történik, súlyosabb zuhanással veri a földhöz. A püspöki méltóság ugyanis az emberek előtt csodálatra méltó, ámha romlás éri, a bánat is nagy. Hiszen amennyivel magasztosabb a többi fokozatnál a püspöki, annyival nagyobb a romlása is, ha mulasztás folytán mélyre süllyed. A nagy méltóságnak nagy óvatosságra van szüksége, és a nagy méltóságot nagyobb igyekezettel kell körülbástyázni. Akire többet bíztak, attól többet is fognak számon kérni (Lk 12,48), amint írva van: *Mert hiszen a legjobb dolgokkal mindig a legrosszabbak vannak összekötve*; és másutt: *A hatalmasok hatalmasabb kínokat fognak szenvedni* (Bölcs 6,7), és: *A szolga, aki ismeri ura akaratát, és nem cselekszi, több verést fog kapni* (Lk 12,47). Isten ugyanis mást vár el a püspöktől, mást a paptól, mást a diakónustól, mást a klerikustól, és ismét mást a laikustól, vagy bármely más embertől. És bár Isten ítélőszékén minden egyes ember tetteit meg fogja vizsgálni, mégis többet fog számon kérni attól, akire több volt bízva, és nagyobb büntetéseket kap, akire a kormányozandó nép nagyobb számú gondját bízták.

És hogy magának a püspöki rendnek a létmódját és lényegét minden főpap számára pontosabban meghatározzuk, meg kell ismételnünk az apostoli regulát, amely rájuk vonatkozóan egyenként leírja a püspök cselekedeteit. Az Apostol így beszél valamennyi püspökhöz: *Igaz beszéd* (1Tim 3,1), mintha azt mondaná: amiről szólni akarok, igazából mondom, nehogy valaki azt higgye, hazudtam. Hozzáteszi: *Ha valaki a püspökségre vágyakozik, magasztos dolgot kíván* (uo.), vagyis, ha püspök szeretnél lenni, nagy dolog az, amit kívánsz, ámde csak akkor, ha a jó munkához is ragaszkodsz; mert ha másként szeretnél az lenni, akkor nem lehetsz püspök, mivel így folytatja: *szükséges, hogy feddhetetlen legyen* (3,2). Feddhetetlennek mondja, hiszen, ha a püspök ellen kifogás emelhető, csúful rabja a véteknek. És nyilvánvalóan a vétek bűnhöz vezet, a bűn bűnhődéshez, a bűnhődés pedig halált okoz. Íme mivé válik a püspöki méltóság. És ezután hozzáfűzi: *Egy asszony férje legyen* (3,2). Ha pusztán a szöveg felszínét tekintjük, megtiltja, hogy kétszer nősültet püspökké szentel-

jenek.³ Ha azonban a mélyebb értelmét kutatjuk, tilalmazza, hogy egy püspöknek két egyházmegyéje legyen. Ám ha ezután a még mélyebb értelmet kutató, akkor arra int, hogy a püspöknek a katolikus dogmán kívül ne legyen eretnek felfogása, hanem csak az igazhitű keresztény katolikus hitet tegye magáévá, hogy a püspököt csak egy asszony, és pedig a katolikus Egyház férjének nevezzék. Ezután folytatja és azt mondja: *józan* legyen, azaz ne csak borban, de a vétkekben is legyen tartózkodó, hogy se a bornak ne engedjen jobban, mint kell, s ugyanakkor az értelmével is mindig józan legyen. És hozzáadja a következőket mondván: *okos* legyen. Itt azonban nem világi okosságról van szó, amelyről azt mondja, hogy balgaság az Istennél (2Kor 3,19), hanem lelki okosságról, vagyis olyaról, amely tetteiben körültekintő és szavait tekintve jártas, hogy ravasz legyen, mint a kígyó és ártatlan, mint a galamb (Mt 10,16). És ezután hozzáteszi: *legyen ékes*, ami azt jelentené, ha mi főpapok, csak szó szerint néznénk, hogy ne keresnénk mást, mint díszesebb felöltőt, mint például hód- és selyemruhákat (1Tim 3,2), és ezek szerint a püspökök között az hiné magát nagyobbak, aki díszesebb ruhát öltött. Ám a szent Apostol nem akarja, hogy így értsük, hiszen nem azt tanítja, hogy a püspök test szerint legyen ékes, hanem lelkét tekintve, s ezáltal tessék Istennek az a főpap, akinek a lelke Istenhez ragaszkodik. És ezek után hozzáadja: *legyen vendégszerető*, vagyis emberségességből fogadja otthonába azokat, akiknek nincsen otthonuk, és a szegény hajléktalant vezesse be házába, hogy ne egyedül falja fel Krisztus adományait, amelyeket Krisztus jósága adományozott neki. És mivel Isten a vidám adakozót szereti, mormogás nélkül adakozzon Krisztus szegényeinek. Ezután folytatja és azt mondja: *legyen tanulékony*, vagyis a püspök úgy tűnjön ki a bölcsességben, hogy ne csak a rábizott népet tanítsa megfelelőképpen, hanem képes legyen arra is, hogy az összes eretnekségnek a katolikus Egyházzal szembeni ellenvetéseit megcáfolja; nehogy saját járatlansága folytán egyáltalán kevésbé tanítsa a járatlanokat, és ilyen oknál megfogva nehogy megtörténjen vele, amint az írás mondja: *Vak vezet világtalant és mindketten a gödörbe esnek* (Mt 15,14). Az pedig, aki nem tudja, hogy ennek megfelelő-e, az, amint mondtuk, egyáltalán ne kapaszkodjon a püspökség után, sem más helyét ne merészelve bitorolni, különösen azét ne, aki bölcsességének fényével képes mevilágosítani a népek szívét. Hozzátette és azt mondta: *Ne legyen borozós* (1Tim 3,3), vagyis ne olyan, aki magát sok bor ivására adta, hogy amikor tudják vagy látják róla, hogy püspök, sem hogy ivott, sem hogy

³ A kétszer nősült férfi ugyanis alkalmatlan volt a cölibátus megtartására, amely az ókorban a szentelés napjától kötelezte a püspököt, a papot és a diakónust. Vö. STICKLER, A. M., *Il celibato ecclesiastico. La sua storia e i suoi fondamenti teologici* (Città del Vaticano 1994); COCHINI, Ch., *Origines apostoliques du célibat sacerdotal* (Paris 2006).

nem ivott, ne tudják; nehogy miután bőven ivott a borból, női bájokban gyönyörködjön, s a bor, amint az Apostol mondja, minden kicsapongást tápláljon (Ef 5,18). Végezetül hozzát teszi mondván: *Ne legyen verekedős, hanem legyen szelíd* (1Tim 3,3), vagyis, ne legyenek elvetemült kezei a verekedésre, és gonosz gyanúsítgatásokkal ne ostromozza mások lelkiismeretét; nehogy míg rajtakapják, hogy szemtelen verekszik, inkább birkózónak, mintsem püspöknek tartsák. Ellenkezőleg, inkább türelmesen viselje a másoktól okozott igazságtalanságokat, hogy lelkének békés szelídségét minden ember előtt tanúsítsa, és szilárd türelmét mindenkinek megmutassa. Ezt ismételten hozzátette, mondván: *Ne legyen veszekedős* (uo.), vagyis a püspök gyalázkodásra ne oldja ki a nyelvét, nehogy ugyanazon nyelvvél, mellyel Istennek dicséreteket zeng, és isteni áldozatokat mutat be, a veszekedések mérgét árássa; mivel nem méltó, hogy a püspök szájából egyszerre áldás és átok is kijöjjön, nehogy ugyanazon nyelvvél, amellyel Istent áldja, az embert átkozza; merthogy nem jöhet ugyanabból a forrásból édes és keserű víz is. Ezután folytatja mondván: *Ne legyen sóvár*, vagyis piszkos haszonra sovárgó, nehogy a püspök a pénzsóvárgás rabja legyen, és a fukarságot táplálja, amely minden baj gyökere (Tim 6,10). Aki meg tud elégedni pusztán egyháza pénzadományával, nem keres mást, mert tudja, hogy azok fölöslegeseek, és inkább ad saját egyháza szegénységéből Krisztus szegényeinek, amint írva van: *Isten a vidám adakozót szereti* (2Kor 9,5); és másutt: *Osztoget, adakozik a szegényeknek, és az ő igazsága megmarad örökkön örökké. Az ő szarva dicsőségesen felmagasztaltatik* (Zsolt 111,9). És hozzáfűzte a következőket, mondván: *Aki jól tudja kormányozni a saját házát, s akinek fiai engedelmeskednek teljes tisztaságban* (1Tim 3,4). Saját házát az tudja jól kormányozni, aki megőrzi testének tisztaságát. *Házának*, mondja, vagyis, saját testének határozott erővel parancsoljon, és ne vesse alá magát a testének és adja magát a paráznaság vágyának, nehogy a szakadékba zuhanjon, hanem inkább nevelje fiait a tisztaság példája által a szemérmesség törvényére. *Mert, aki nem tud saját házának parancsolni, az hogyan fogja az Isten Egyházának gondját viselni?* Ez az ugyanis, amiről az előbb mondtuk, hogy aki nem képes saját szívének házát rendben tartani, hogyan fog az sokakról gondoskodni? És az, aki nem képes kivenni a saját szeméből a gerendát, hogyan lesz képes kihúzni más szeméből a szálkát (Lk 6,41)? Ugyanezt folytatja és azt mondja: *Ne legyen neofita* (1Tim 3,6), vagyis, aki nemrég tért a hitre a pogányságból vagy pedig bizonytalannal az, aki a világi hadseregből lett a klerikusi szolgálatba felvéve. Ezek tehát ne olyan könnyen jussanak a püspöki rend fokozatához, nehogy elbizakodván gögőssé váljanak, s az ördög sorsára és csapdájába jussanak, hiszen, amit hosszú idő alatt is kevésbé tanulnak meg, azt rövid idő alatt még úgy sem tudják megjegyezni. Majd befejezve a szabályokat és a püspök jellemzését, végezetül hozzát teszi: *Szükséges azonban, hogy jó hírnévnek ör-*

vendjen azoknál is, akik kívül vannak (1Tim 3,7), vagyis, az eretnekeknél és a szakadároknál, akik a katolikus Egyházon kívül rendeznek maguknak istentelen gyűléscsékéket. Ezekről az Apostol azt mondja, hogy tanúk, akiknél a püspököknek jó hírnévnek kell örvidenie ártatlan élete és szent viselete miatt, nehogy az ellenségek alkalmat kapjanak arra, hogy a püspököt becsméreljék, és elkezdjék gyalázni a katolikus tanítást.

Ezeket így érintőlegesen tárgyalva, úgy gondolom, e dologban úgy tekintetünk magunra, mint akiket úgymond nagy adósságtól mentettek fel, mivel nem a mi bizonyítékainkat, hanem az Apostolét állítottuk szembe a püspökökkel, nehogy mint holmi népies meséket kinevessék művünket. Ezért aztán minden egyes részletben a szent Apostol tekintélye áll mögöttünk, hogyha ennek ellenére merészelnének, akkor immár magát az Apostolt, mintsem bennünket kritizáljanak. És ámbár szorongat bennünket e könyvecske terjengőssége, és az idő is sürget, hogy a végére érjünk e műnek, mindazonáltal a testvéri szeretet aggodalma visszatart minket, különösen azokért a főpapokért, akik a lélek zsidbadságától eltompulva gyalázatára vannak a püspöki méltóságnak. Ezek a siratni valók mostanában furcsa mód új szabályt szültek, és pedig Giezi és Simon gondolatát követve, a szent püspökség kegyelmét pénzért vették, nem félve attól, midőn a püspöki méltóságot pénzért vették, hogy szent Péter apostol Simonnal együtt elítéli őket, amint mondja: *Pénzed veled együtt vesz-szen el, mivel azt hitted, hogy a Szentlélek kegyelmét pénzen meg lehet venni* (ApCsel 8,20). És tudják meg, akik a püspöki rangot pénzért megvehetőnek vélik, hogy leprát kaptak szent Elizeustól (2Kir 5,27). Miután ezeket megmondtuk, az ilyeneknek elegendő az, hogy amit pénzükön vettek, a leprát, azt birtokolják. Amint ugyanis a súlyosabb betegségek megtámadják a fejet, és szükségképpen a test többi része is halálosan megfertőződik a felülről terjedő betegséggel, úgy azok is, akik az Egyház fejének látszanak, dögvészes betegségükkel megrontják a testvéri testületet; olyannyira, hogy az egész test szervezetében semmi sem maradhat ép, amit a nemtörődöm főpapok romlottságának halálos kórja meg ne fertőzött volna. Így aztán az Egyházban mindenhol azokat látod, akiket nem érdemeik, hanem a pénzük emelt a püspöki rendbe. Esztelen és buta nép, amely elfogadja, hogy ilyen legyen a főpapja.⁴ Ezek, ha hűségesen azt kutatod, ki tette őket főpapokká, azonnal azt válaszolják, hogy:

⁴ Az ókorban a népek nagy beleszólása volt a püspökök megválasztásába, nemcsak a papok szavaztak, hanem az egész nép is, mint Szt. Ambrus esetében. Vö. PAULINUS Mediolanensis, *Vita Ambrosii*, in PL 14. Ez a gyakorlat a manipulálás esetei miatt az idők folyamán kiveszett. Rómában például gyakran az archidiaconust választották püspöknek, mivel a szeretetszolgálat kasszáját ő kezelte, és a választások előtt gazdag adományokat osztott ki a szegények között. Ennek a funkciónak köszönhet-e popularitását és pápává választását.

„Az érsek szentelt püspökké a minap. Száz aranyat adtam neki, hogy kiérdemljem a főpapi kegyelmet, amit, ha nem adok meg, ma nem lennék püspök. Ezért jobb nekem az aranyat kivenni a kasszából, mintsem ilyen értékes főpapságot veszni hagyni. Aranyat adtam, és megvettem a püspökséget, ezt a pénzt azonban, ha élek, nem kétlem, hogy helyben visszakapom: papokat szentelek, diakónusokat szentelek, és aranyat kapok. De bízom benne, hogy a többi rend kiosztásakor sem fog elveszni majd a haszon. Itt van az arany, amit adtam érte, a kasszámba tettem: a püspökséget tehát ingyen kaptam.” És ez az, amit fájjalok, hogy az érsek testi módon tett meg valakit püspökké. Hiszen a pénz miatt lelkileg leprásat szentelt. Azt mondja: *Pénzed veled együtt vesszen el, mivel azt hitted, hogy a Szentlélek kegyelmét pénzen meg lehet venni* (ApCsel 8,20), és a nyomorult üzletet a lelkek vesztére kötötte. A tudatlan és műveletlen emberek pedig szentelésükkor ezeket kiabálják és mondják az ilyeneknek: *Méltó vagy, és igaz vagy;*⁵ nyomorult lelkiismeretük meg azt mondja: *Méltatlan vagy, és gaz vagy.* És az ilyen püspök azt mondja a népnek: *Béke veletek!*⁶ A testi szemeknek úgy tűnik, mintha nagy püspök lenne, az Isten szemei azonban nagy leprást látnak. Pénzért szerezte az őt meg nem illető rendet, közben az Istennél elveszítette a benső embert. A test méltóságot vett magára, a lélek pedig elvesztette tisztességét. A szolgáló test a lélek úrnője lett, és a lélek, amely úrnő volt, a test szolgája lett. A test uralkodik a népeken, a lélek pedig az ördögnek szolgál. Testének főpapságot vásárolt, lelkének kárt szerzett. *És mit használ az ilyen embernek, ha az egész világot megnyeri is, a lelke azonban kárt szenved? Mert ugyan mit adhat az ember lelkéért cserébe* (Mt 16,25)? Amit a püspök szentelésekor adott, arany volt; és amit elvesztett, a lelke volt. És amikor mást szentelt, amit elfogadott, pénz volt; és amit adott, az meg lepra volt. Ezek az istentelenek üzérkedései, amelyek vesztüket okozzák. Én azonban megkérdem a mi testvérünket és püspöktársunkat, mivel én magam is püspök vagyok, és püspökkel beszélek. Ugyan áruld el nekem, püspök testvér, amikor a pénzt adtad, mit kaptál? A püspökség kegyelmét⁷ kaptam. Akkor hát kérdezlek én téged: miért hívják ezt a kegyelmet ilyen névvel? Azt válaszolja: Azt mondd, „miért?”, nos, úgy gondolom azért, mert ingyen adják, és ezért nevezik kegyelemnek. Ha tehát ingyen adják, és nem lehet aranyban felbecsülni az értékét, akkor te miért veszed pénzen a kegyelmet? Ezt válaszolja: Nem kapnám meg, ha nem venném pénzért, és püspökké sem szentelnének, ha nem ad-

⁵ A püspökök szentelésekor a liturgikus cselekmények válaszaiban nyugaton is szerepelt a „méltó – AXIOS” felkiáltás, amit a keleti egyház mind a mai napig megőrzött.

⁶ A szöveg fontos tanúja a püspök liturgikus köszöntéseinek, amellyel a néphez fordult. Vö. CABROL, F., *Pax in the Liturgy*, in *The Catholic Encyclopedia* 11 (New York 1911); ROCCA, *De salutatione sacerdotis in missa et divinis officiis*, in *Thesaurus antiquitatis* I (Rome 1745) 236; MARTENE, *De antiq. eccles.*

tam volna érte pénzt. Ezek szerint, amint a te válaszaiddból is kitűnik, a szentelésedkor, nem kaptál kegyelmet; ha ingyen nem voltál rá érdemes. Ezért aztán testvérem, ha nem kegyelmet kaptál, hogyan lehettél püspökké? Hiszen maga az Úr ezt mondja tanítványainak: Ingyen kaptátok, ingyen is adjátok. Miért gondoltad hát azt, hogy az ingyenes kegyelmet pénzért lehetne birtokolni? Amint látom, aranyadat is elvesztetted, amikor odaadtad, és a szent kegyelmet sem szerezted meg. Azonban még egy kérdést szeretnék feltenni és kikérdezni püspöktársamat, nehogy az igazoló tények közül valamit is kihagyni látsszunk: Ki adja, testvér, a püspökség kegyelmét? Isten vagy az ember? Minden bizonnyal azt válaszolod: Isten. Azonban az emberen keresztül adja Isten: ember teszi fel a kezét, de a kegyelmet Isten adja; a főpap helyezi rá könyörgő jobbát, de Isten az, aki hathatós jobbával megáld; a püspök osztja ki a szentséget, de a méltóságot Isten adja. Ó, mennyire igazságos, ó, mennyire méltányos! Ha az embernek adják a pénzt, aki a (püspöki) rendben semmi többet nem cselekszik, csupán ellátja a szolgálatot, amelyet rábíztak, akkor miért vitatod el az egészet az Istentől, aki neked a (püspöki) rendet adja? Igazságosnak találsz-e, hogy a szolgát megtiszteljék, annak Urát pedig sérelem érje; és jogosnak-e, hogy a főpap igaztalanul pénzt kapjon, Isten pedig az embertől sérelemet szenvedjen? De ha Isten az adott (püspöki) rendért semmit sem vár el tőled, akkor a főpap szemtelenül miért vár el pénzt tőled? Isten az embernek ingyen akarta adni, a kapzsi püspök viszont pénzt vár el az embertől, szintén ingyen. Isten az embernek, minthogy bizonnyal jóságos, ingyen adta, a gonosz főpap pedig őt ok nélkül megrabolta. *Mid van ugyanis, amit nem kaptál? Ha megkaptad, akkor mit dicsekszel, mintha nem kaptad volna* (1Kor 4,7)?

Íme mily romlásra fordul az Istentől való (püspöki) rend: íme mily gyalázatba süllyedtek a főpapok, akik érdemesek voltak arra, hogy a világ bírójától ezt hallják: *Ti vagytok a világ világossága* (Mt 5,14). Íme itt vannak azok, akiknek nemzetek enegedelmeskednek, akiknek az Úr azt mondta: *Ti vagytok a föld sója* (uo.). Ha tehát a püspök az Egyház világossága, akkor az Úr szenteli fel, azért hogy prédikációjának beszédével a tudatlanság sötétségét beragyogva a lelkiismeretek rejtekeit megvilágítsa. Viszont akkor ő maga miért rabja a tapintható sötétségnek? És nemcsak ő maga veszik el méltán, midőn gonoszat cselekszik, hanem magával együtt még másokat is szegyenletesen kárhozatba dönt. Ha ugyanis birtokoltad a só ízét, hogy az oktalanok földjét megízeseítsd,

ritibus I, 151 sq.; MAMACHI, T. M., *Origines et antiquitates christianae* IV, 479; III, 17, 19; *Ephemerides liturg.* (Feb., 1910), 108; PROBST, F., *Die abendländische Messe vom 5 bis zum 8 Jahrhundert* (Münster 1896) 104, 404, 437.

⁷ A gratia (kegyelem) és gratis (ingyenes) szó rokonságán alapul ez a szakasz.

miért vette el az eszed az efféle gazság, hogy a disznók tisztátalan lábai alá vetted magad, hogy eltapossanak, s így se magadat, se másokat ne tudj ízesíteni? A testben, vagyis az Egyházban, önként kaptál a szemek tisztsége után, hogy a test többi részét rajtad keresztül a világosság vezérelje: most pedig a szenvedélyek csipájától és sötétségétől elvakulva, nemcsak magadat teszed alkalmatlanná a világosság befogadására, de másoktól is elveszed a világosságot. Ezekről a szemekről mondja az evangélium, hogy: *Ha a szemed tiszta, akkor az egész tested világos lesz* (Mt 6,22), vagyis, ha a püspök, aki méltónak találtatott arra, hogy mint a (szemek) világa vezérelje a testet, szent egyszerűséggel és ártatlansággal ékes, akkor az egész Egyházat beragyogja a világosság ragyogása. *Ha azonban a szemed haszontalan, akkor az egész tested sötétségben lesz*, vagyis, ha a püspökre, akiről úgy hitték, hogy világosságot ad a neki engedelmes testnek, a gonoszság vaksága borul, mit fog tenni a többi tag, akiket megfosztottak a szemek világosságától? Vagyis, mit fog tenni a világiak sokasága, ha a püspök tiltott élvezetekkel és tilos cselekedetekkel a gatzettek hasonló örvényébe sodorja a nép sokaságát; annyira, hogy immár senkinek se tűnjön meg nem engedettnek az, amit a püspök úgy követ el, mint ha megengedett lenne? Az emberek ugyanis azt hiszik a leginkább dicséretre méltónak, aminek a püspök a legjobban örülne, hiszen amit a püspök nem habozik megtenni, arra senki sem mondja, hogy majd ő nem meri megtenni. Mindenki kétségtelen püspöknek nevez, különösen mivel rangodnál fogva is annak számítász, de csak ha a cselekvés megfelel a névnek, és a név egyesül a cselekvéssel. Hiszen mi mást jelent a püspök, ha nem felügyelőt, különösen is, mivel az egyházban magasabbra emelt trónuson is ül, hogy így mindenkit lásson, és hogy mindenki szemei rá tekintsenek.⁸ Tehát, mivel így áll a dolog, miért van az, hogy magadat mindenki szeme láttára oly elsötétedett tükörnek mutatod, hogy nem tudják magukat sötétséged előtt csinosabbra ékesíteni?

Mostanra legyen is elegendő, hogy püspöktársaimnak kissé elhúztam beszédemet, melyben méltóságukat és bukásukat is bemutattuk; nehogy elbizva magukat a méltóságok magasztosságával elhanyagolják az erkölcsök tökéletességét, és azt higgyék, hogy jobban dicsekedhetnek a cím méltóságával, mint a cselekvéssel. És bár tudom, hogy e kis könyvecskéért sokan lesznek a főpapok közül, akik, mivel ezeket, amiket mondtunk, nem akarják megtenni, engem álnokul gyalázni fognak; mindazonáltal hiszem, hogy sokan, akik eze-

⁸ Az ókori és kora középkori bazilikák apszisa magasabban helyezkedett el a templomhajó szintjénél, a baldachinos oltár mögött félkör alakban ültek a papok, az apszis közepén, kiemelt trónusán a püspök, ahonnan mindenki láthatta, és ahonnan ő is mindenkit láthatott. Rómában ebben az állapotban találjuk még ma is a St. Clemens, St. Crisogon, St. Caecilia, St. Maria in Transtiberim templomokat és még sok más templomot.

ket megcselekszik, vagy erre törekszenek, hívő módon fognak értünk imádkozni. De amennyire nem sújtanak le minket gyalázkodóink marcangolásai, annyira segítenek a derék és szent férfiak imái.

Hozzád fordulunk most immár, megszentelő Lélek, aki bennünket e mű megírásában isteni sugallataiddal segítéssel, hogy segíts meg minden főpapot, és add, hogy megtegyék, amit e rövid műben mondani sugalltál, hogy nekik velem együtt megadd a mennyek örök országát, amelyet megígértél, hogy a szenteknek adod a világ végét. Amen.

••• JOZEF HALKO

„Hadi oltár” a pozsonyi Szent Márton-dómban

1914 egyik júniusi vasárnapja kellemes, idillikus napnak ígérkezett. A bécsi villamos és a hajók ontották a kirándulók ezreit, akik megtöltötték a kávéházakat és a borozókat; a langyos hétvége sokakat csábított sétára vagy egyszerű üldögélésre. „Az első igazi szép nyári nap, amikor mindenki örült a vasárnapnak és az életnek.” Így számolt be a nap atmoszférájáról a *Híradó*, majd folytatta: „Aztán egyszerre csak ijedt arcú emberek szaladtak ide-oda. És első formájában szétröppent a rémhír. A trónörököszt levegőbe röptették bombával!”

A hirtelen megriadt, kétségbeesett emberek először el sem akarták hinni, de az érkező hiteles információk igazolták a legrosszabbat: mind a trónörökös, mind felesége elhunyt a merénylő lövéseitől. „A hatás leírhatatlan volt, az utcákon ezer és ezer ember szaladgált, kiabált és kérdezősködött ... mindenki hangosan beszélt, panaszkodott, és igen sok helyen asszonyok, egyszerű és úri nők hangosan sírtak. Ekkor már megjelentek az első gyászlobogók a házakon, és a rendőrség intézkedésére betiltottak minden zenét ... üres maradt minden más nyilvános hely is, Pozsony gyászolt, és a harangok is szakadatlanul szóltak...”¹

A koronázódóm is csakhamar a háborús világkonfliktus által inspirált gyakori könyörgések színhelye lett. Rögtön a Ferenc Ferdinánd trónörökös elleni merénylet után, 1914. július 4-én ünnepélyes rekviemet tartottak érte és feleségéért,² fél év múlva pedig valamennyi egyházi és világi méltóság részvéte-

¹ *Az utca képe*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XVII (1914) 152. június 30., 4.

² *Requiem im Dome*, in *Pressburger Zeitung* CLI (1914) 179. július 2., 3.

lével a fronton elesett katonáért.³ A következő években XV. Benedek pápa szándéka szerint imádkoztak a békéért, amikor az egész adoráció és rózsafüzér után felolvasták a pápa által összeállított magyar és német imádságot a békéért; mindennap este további imákat is mondtak a békéért.⁴ Nem hiányoztak azonban a katonai sikerekért tartott hálaadó szertartások sem. 1915-ben például Lemberg és Varsó visszafoglalásáért.⁵

A világháború egészen furcsa módon jutott a dóm térségébe 1917 tavaszán. Evarist Czaykowski blumentáli plébános és édesanyja, Ríza elgondolása szerint a „Szent Kereszt-oltárt” „Hadioltárrá” alakították, amit mindketten csakis saját anyagi eszközeikből óhajtottak finanszírozni. Még a budapesti Műemlékbizottság pénzbeli hozzájárulását is elutasították. Czaykowski a következőket írta báró Forster Gyulának, a bizottság elnökének: „A legnagyobb köszönettel vettük ugyan, de – bocsánat – el nem fogadhatjuk, mivel mi önállóan és függetlenül egy egész és osztatlan ajándékemléket akarunk azon templomban Jézus legszentebb Szívének felállítani, ahol én a keresztség szentségében részesültem.” Czaykowski a békevágyat akarta kifejezni az „iszonytató” háború közepette, amikor éppen az Isteni Megváltó Legszentebb Szíve az egyedüli vigasztalás.⁶ Ezt a „vigasztalást” kellett kifejeznie az oltáron öt egységesen kialakított Krisztus-domborműnek. Az Úr arannyal átszőtt bíborpalástban tipikus mozdulattal mutat a szívére. A legnagyobb kifaragott figura az oltár elképzelt vertikálisának része, amely lent a Jézus tanítványai körében az utolsó vacsorán domborművel kezdődik, majd az elhagyott Krisztussal folytatódik a kereszten, mellette anyja, Mária és János apostol áll. A vertikális csúcsa a győzedelmes Krisztus Isteni Szívének szobra, amely mellett két kora keresztény győztes, István és Lőrinc vértanú áll. Mindketten kínszűz eszközt tartják kezükben. Szent István kődarabot megkövezésének jeléül, Szent Lőrinc vasfésűt, amivel halála előtt a bőrét szaggatták.

A „hadi oltár” kétségtelen eredetisége a faragott domborművek voltak a négy téglalapban az oldalsó oltárszárnyakon, ahol négy különböző jelenetbe komponálták Kristus Isteni Szívének motívumát. Három jelenet huszáregyenruhás katonát ábrázol: először búcsúzik feleségétől és családjától, majd egy kozákkal harcol, végül sebesülten haldoklik a harcmezőn, és egy katolikus pap lát-

³ *Das Requiem für die gefallenen Soldaten*, in *Pressburger Zeitung* CLI (1914) 313. november 14., 4.

⁴ *Bettag um den Frieden*, in *Pressburger Tagblatt* XIX (1915) 6617. február 5., 5; *Die Kriegsabendandacht in der Domkirche unterbleibt während der hl. Fastenzeit*, in *Pressburger Tagblatt* XIX (1915) 6630. február 18., 5.

⁵ *Feierlicher Dankgottesdienst im Krönungsdome*, in *Pressburger Tagblatt* XIX (1915) 6755. június 27., 6; *Feierlicher Dankgottesdienst*, in *Pressburger Tagblatt* XIX (1915) 6752. június 24., 5.

⁶ Műemlékvédelmi Hivatal Irattára (MHI) – Budapest, f. MOB 269. Czaykowski levele Forster Gyulának, 1915. július 5.

ja el a szent útravalóval. E három jelenettől eltér a jobb alsó téglalap domborműve: az Isteni Szív előtt maga Ferenc József császár imádkozik. A *Pressburger Zeitung* büszkélkedett: „Ez az impozáns oltár nyilván a monarchia első hadi oltára.” Bőkezű adományozója Evarist Czaykowski pápai kamarás, blumentáli plébános édesanyja.⁷

Az igencsak aktuális oltár a pozsonyi társadalom valamennyi rétegének figyelmét felkeltette, amit a tömeges részvétel is mutatott a felszenteléskor, 1917 húsvétvasárnapján. A szertartást délután fél ötkor Koperniczky Ferenc prépost végezte nagy számú asszisztenciával és a helyi káptalan tagjaival. Magyar nyelvű beszédében atyailag hívta a pozsonyi katolikusokat, térdeljenek gyakran ide, hogy Jézus Szívében keressenek vigasztalást, és neki adjanak át minden gondot és fáradalmat. E nemes önfeláldozás példaképének nevezte a nemrégiben elhunyt és itt ábrázolt Ferenc József császárt: amikor a háború elkerülhetetlenné vált, Isten oltalmába ajánlotta hadseregét, népét, hazáját. A szónok végül az oltár bőkezű adományozóira, Ríza Czaykowska asszonyra és fiára, Evaristra hívta fel a jelenlévők figyelmét, és forró háláját fejezte ki nekik bőkezűségükért. Az ünnepséget Jézus Szíve litánia és szentségi áldás zárta.⁸

Míg a háború alatt sokak tekintettek bizalommal a hadi oltárra, a háborús konfliktus végével és főként az új Csehszlovák Köztársaság létrejötte után fenyegetővé vált, hogy valaki nyílt provokációnak minősíti a császárt és a huszárt az egyik pozsonyi oltáron. A kor ilyen légköréről árulkodik a cseh nyelvű *Bratislavský denník* (Pozsonyi Napilap). A húszas évek elején rendre nagyfokú érzékenységet árasztó cikket közölt a világon mindenről, ami bármi módon az egykori monarchiát idézte. Amikor például a jablonici nagybirtok továbbra is a nemesi koronás pecsétet használta, ez az újság szólított fel a hivatalok közbe lépésére e „provokáció” ellen, mivel „talán Szlovákiában már véget ért a grófi koronák világa”.⁹ Hasonlóan irritált a régi „Pozsony” elnevezés használata, például a pozsonyi Főpályaudvar bélyegzőjén. Az újság így háborgott: „Nem csoda, ha így sem a magyarok, sem a németek nem sokat törődnek kormányunk rendeleteivel, ha mi magunk nem tartjuk be azokat.”¹⁰ Mindjárt másnap a *Bratislavský denník* az Országos Tanító Egyesület budapesti üléséről számolt be, ahol döntést hoztak nyilvánosságra, miszerint valamennyi iskolában meg-

⁷ *Ein Kriegs Herz-Jesu Altar im Krönungsdome*, in *Pressburger Zeitung* CLIV (1917) 95. április 6. 2.

⁸ *Altarweihe*, in *Pressburger Zeitung* CLIV (1917) 93. április 10., 3.

⁹ *Hraběcí korunka lesní správy* [Az erdőigazgatóság grófi koronája], in *Bratislavský denník* I (1920) 110. február 26., 2.

¹⁰ *Pozsony és. stát. železnic* [A csehszlovák államvasutak Pozsonya], in *Bratislavský denník* I (1920) 111. február 27., 2.

hagyják az egykori Magyarország térképét. A hírt csípősen fogalmazták: „Legeyen csak nekik a régi Magyarország térképe, de a területeket, ahol a szlávokat rabszolgasorban tartották, nem kapják vissza többé!”¹¹ Annak ellenére sem, hogy a katonák Magyarországon a papok és püspökök támogatásával „Szűz Mária nevére esküsznek, hogy Csehszlovákia és Románia ellen és a megszállt területek egyesítése mellett vannak az anyaországgal...”¹² Ezek nem voltak üres fenyegetések. A magyar katonai hatóságok és parancsnokságok továbbra is a katonák bevonulásának közvetlen befolyásolására törekedtek. Ezt Bella pozsonyi főispán 1920. február elején „teljességgel megengedhetetlennek és tilosnak” minősítette.¹³

Ebben a társadalmi légkörben csak idő kérdése volt, mikor nyilváníthatták „teljességgel megengedhetetlennek és tilosnak” a huszárt is a monarchia fejének társaságában a dóm „hadi oltárán”, és mikor avatkozik be valaki e politikailag nem kívánatos ikonográfiai kuriózummal szemben. A váratlan drámai nap 1920. február 13-a, péntek lett, amikor Jozef Slimák sekrestyés a szokásos templomtakarítás közben megrettenve tapasztalta, hogy valaki szándékosan megrongálta a neogótikus oltárt az északi templomhajóban. Jankovics Marcell pozsonyi újságíró szerint „a vandál pusztító ezen az oltáron valószínűleg bottal vagy kalapáccsal leütötte Ferenc József kezét ... azonkívül egy lovon vágató magyar huszárnak kardot tartó karját”. Az autonóm egyházköztség azonnal feljelentést tett, amit a rendőrség vizsgálni kezdett.¹⁴ A vizsgálatról a *Pressburger Zeitung* elárulta, hogy „három férfit gyanúsítanak, akik autóval érkeztek a dómhoz, majd mialatt a sekrestyés a templom takarításával foglalatzkodott, a templom megtekintésének ürügyén bementek, és a brutális tettet véghezvitték. Gyanúsnak tűnik egy hölgy is, akinek a személyazonosságát eddig nem állapították meg.”¹⁵ Az idézett Jankovics kételkedett a rendőrség eljárásában, „hogy egyáltalán nem derülhetett ki a tettes vagy tettesek neve. Svájci lapokban olvastam, hogy a képromboló igen magas állású cseh politikus volt, nevét nem írhatom ide, még kezdőbetű-jelzéssel sem...”¹⁶

Közben a helyi egyházköztség „megdöbbenéssel” állapította meg, hogy viszonylag rövid idő alatt már a harmadik vandál rongálásról van szó a templom berendezésében, és elhatározta feljelentés tételét. Egyben megkérték Evarist

¹¹ *Čim sa tešja Mađari* [Mínek örülnek a magyarok], in *Bratislavský denník* I (1920) 112. február 28., 2.

¹² *Maďarské úmysly* [Magyar szándékok], in *Bratislavský denník* I (1920) 112. február 28., 2.

¹³ *Priama korešpondencia maďarských úradov čs. úradom a obciam* [A magyar hivatalok közvetlen levelezése a csehszlovák hivatalokhoz és községekhez], in *Úradné noviny Župy bratislavskej* [Pozsony Megye Hivatalos Lapja] XXIX (1920) 7. február 12., 37.

¹⁴ JANKOVICS M., *Húsz esztendő Pozsonyban* (Partizánske 2000) 97–98.

¹⁵ *Wandalische Statuenverstümmelung in der hiesige Domkirche*, in *Pressburger Zeitung* CLVII (1920) 55. február 25., 3.

Czaykowskit, az oltár adományozóját, aki nagylelkűen vállalkozott a javítás rendezésére is, hogy várjon az ügy teljes kivizsgálásáig.¹⁷ És helyesen tették, mivel az oltár „javítása” másképpen történt, mint azt a templom gondnokai eredetileg képzelték.

Az egész ügy ugyanis felkeltette a „Vládny referát pre záležitosti cirkevi rímskokatolíckej” (A Római Katolikus Egyház Ügyeinek Kormányreferatúrája) érdeklődését is, amelynek vezetője, Anton Medvecký *Vestník Cirkevného referátu katolíckeho* (A Katolikus Egyházi Referatúra Közlönye) című orgánuma a következőket írta: „A nemzeti elnyomás ... eltorzította szlovák tetőinket és tereinket, sőt behatolt szent templomainkba is...”¹⁸ Nem tűnt vajon Medveckýnek a dómbéli hadi oltár is a „nemzeti elnyomás” jelének, ami a szent templomba is behatolt? A dómban tett személyes látogatásakor az elpusztított domborművek előtt „megengedhetetlen”, „sajnálatos” és „nem helyénvaló” bűncselekményről beszélt ugyan, „nagyvilági sovíniszta” motívumokkal, de maga az oltár mindenképpen idegesítette. Egy sokszoros hősnek stilizált huszárt látott rajta, akiért egy másik jelenetben Jézus Szíve előtt Ferenc József császár imádkozik. A minden magyarra és Habsburgra kiélezett Medvecký elfogultan értelmezte ezeket a jeleneteket, a huszár és a kozák összecsapását például úgy, hogy „magyar huszár orosz kozákokat gyilkol”. „Ilyen ízléstelen, művészietlen és nem helyénvaló dolgot katolikus templomban még nem láttam, a politikai szempontokat nem is számítva” – vallotta Medvecký a nagyszombati ordinariátusnak írt levelében.¹⁹

Amikor a magyar és a német lapok beszámoltak a gatzetről, az ingerült Medvecký *Sacerdos* álnéven publikálta különösen támadó reakcióját. Ferenc Józsefet a huszárokkal „igazságtalan Habsburgnak és hajdúinak” jellemezte, fő bűnösnek pedig a templom „hózzá hűséges” gondnokait nevezte meg, hogy egyáltalán megengedték egy ilyen oltár elhelyezését templomban: „A bűnösöket keresik, uraim? Maguk azok! Isten házának, hajlékának miféle megszegényítése ez, isteni mesterünk miféle meggyalázása? Ferenc József térdel és imádkozik, és hozzá hajol Jézus Isteni Szíve. Nyilván azért, mert érthetően tudtára akarja adni: te nézz a szívedre, te szívtelen alak.” Evarist Czaykowskit, az oltár adományozóját karrierizmussal vádolta, aki a kanonoki címet hajszolva álszent módon állította az oltárt Ferenc Józseffel, mivel nyilván tőle várta jutalmul a

¹⁶ JANKOVICS 97–98.

¹⁷ A Szent Márton Plébánia Hivatal Levéltára (AFÚSM=Archív Farského úradu svätého Martina), Zápísnicia Patronátneho výboru prešporskej rímskokatolíckej autonómnej cirkevnej obce za obdobia 1918–1921 [A Pozsonyi Római Katolikus Autonóm Egyházközség jegyzőkönyve az 1918–1921 közötti időszakról], 32/920., 1920. február 25.

¹⁸ *Svojskos* [Egy sajátosság], in *Vestník Cirkevného referátu katolíckeho* I (1920) 1. május 15., 2.

¹⁹ ARKABÚT, INT. 18/36., 2025/1920. sz. Pripis Medveckého Ordinariátu v Trnave [Medvecký átirata a Nagyszombati Ordinariátushoz], 1920. március 16.

kanonoki kinevezést. „A bűnösöket keresik, uraim? Az a bűnös, aki ilyen szégyenteljes eszközzel akart beülni a kanonoki stallumba.” Medvecký a „rabság bilincseit” széttörök nevében követelte a dóm papságától, hajítsák ki a templomból és lakásaikból is a felháborító, „szomorú múltunkat idéző valamennyi jelvényt és emléktárgyat. Csak nem ezzel akarják provokálni jó népünket?” A gúnyirat vége fenyegetés: „Óvakodjanak, ne játsszanak a tűzzel!”²⁰

Medvecký meggyőződése szerint az általa megvádolt papok amúgy sem vonulnak vissza. Amint gúnyolódva írta: „Maguk ezt úgysem teszik meg.” Ezért felszólította a nagyszombati ordinariátust, ne csupán haladéktalanul tartsa le a hadi oltár szárnyait, hanem ezt követően „késlekedés nélkül, de mindenestre Nagyhetig”²¹ domborműveit akasszák le, és pótolják a templomhoz méltó műalkotásokkal. A nagyszombati ordinariátus kezdeményezésére maga a patronáló bizottság is kérte az oltár adományozóját, pótolja a háborús jeleket „kizárólag vallásos jellegű” domborművekkel.²² Az elrendelt modifikáció mindmáig látható az oltáron: az ideiglenesen odaerősített keresztút-jelentek mögötti sötét kontúrok az eredeti képek helyét sejtetik.

A koronázótemplom egyik ikonográfiai modifikációja Pozsonyban a társadalompolitikai folyamatok igen különös betörése volt egyházi körökbe. Ennél drasztikusabb beavatkozás már talán csak a szovjet megszállók razziája volt 1968. augusztus végén. De ez már egy másik fejezet.

Fordította Käfer István

¹⁸ *Svojskost'* [Egy sajátosság], in *Vestník Cirkevného referátu katolíckeho* I (1920) 1. május 15., 2.

¹⁹ ARKABÚT, INT. 18/36., 2025/1920. sz. Pripis Medveckého Ordinariátu v Trnave [Medvecký átirata a Nagyszombati Ordinariátushoz], 1920. március 16.

²⁰ SACERDOS, *Štváctvo bez konca* [Vég nélküli mocskolódás], in *Bratislavský denník* I (1920) 114. március 2., 1.

²¹ Lásd 19. sz. jegyzet.

²² AFÚSM, Zápisnica Patronátneho výboru prešporskej rímskokatolíckej autonómnej cirkevnej obce za obdobie 1918–1921 [A Pozsonyi Római Katolikus Autonóm Egyházközség jegyzőkönyve az 1918–1921 közötti időszakról], 66/920. sz. bejegyzés, 1920. április 29.

HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

A mai Szlovák Köztársaság retrospektív nemzeti bibliográfiájának területi szlovacikumai gyakorlatilag 1920-ig egyben területi hungarikumok. A két ország tudományosságának együttműködése mindkét fél számára igen hasznos, és jó hatással lehet napjaink minden oldalú kapcsolataira. Különösen érvényes ez az egyház- és vallástörténeti vonatkozásokban.

- ♦♦♦ JUDÁK, Viliam – POLÁČIK, Štefan, *Katalóg patrocínií na Slovensku* (Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK, Bratislava 2009) 471 pp.

Izgalmas „olvasmány” a szlovákiai patrocíniumok reprezentatív katalógusa Viliam Judák és Štefan Poláček szerkesztésében. Tulajdonképpen Ján Hudák 1984-ben megjelent munkájának folytatása, kiegészítése ez, alkalmazkodva az ország egyházmegyéinek átrendezéséhez. Azóta, különösen 1989 után 672 új patrocíniumra volt szükség szakrális objektumokhoz, templomokhoz, kápolnákhöz stb. A patrocíniumok történeti alapjának áttekintése után (a fejezet szerzőjét nem tüntetik fel) a Szlovákia területére vonatkozó összefoglalást Hudák munkájából vették át. Ő a nagymorva provenienciájú patrocíniumok abszolút hiányát avval is indokolja, hogy az egyházi hatóság elutasította az ószláv liturgiát, és a szláv apostolok tanítványait elűzték. Hudák fogalmazása szerint a Szent Márton patrocíniumok „magyar katonai elemek által megszállt őrhelyek voltak (...) ezért akaratlanul magyar nacionalista jelleget öltöttek”. Az Árpád-házi szentek korai sikeres kanonizációjuk következtében szinte kizárólagos védőszentjei lettek az egyházi objektumoknak. Helyesen jelzi Hudák, hogy az „uhrofil”, azaz hungarofil magyarországi szentek patrocíniumai igen megszapordtak a jezsuiták rekatolizációs törekvései nyomán. Annál is inkább igaz ez,

mivel a Círill-Metód kultuszt is a huszitizmussal szembeforduló cseh jezsuiták terjesztették, és tőlük vették át a hazaiak, köztük Szöllősi Benedek. Abban viszont már végképp nem érhetünk egyet Hudákkal, hogy a XVII. századot egy mondatba sűríti a XVIII–XIX. század „magyar nemzeti elnyomásának eszközeül” szolgáló patrocíniumaival. A XVIII. Leó pápától 1896-ban rendelt Magyarország Nagyasszonya új Mária-ünnep előtt is jelentős volt a „magyar szentek” tisztelete az ország szlovák etnikai régióiban is, amit olyan főpapok is terjesztettek, mint Rudnay Sándor, Palkovics György kanonok, Bartakovics Béla vagy a szlovák nemzetudatot deklarativan vállaló alsópapság számos képviselője, többek között Jonáš Záborský, Jozef Viktorin, Ján Palárik és mások.

Kár, hogy a magyar nemzetállam kétségtelen túlhangsúlyozását, az egyházunk keretében is folyó magyarosítást, a „nemzeti triumfalizmust” 1918 után a csehszlovák ellenhatás követte, ami a patrocíniumok terén is megnyilvánult: „mivel magyar nemzeti jellegűek voltak (...) a szlovák etnikum számára idegenné váltak, és az első adandó alkalommal legalábbis politikailag semlegesekkel helyettesítették őket (István királyt Krisztus Királlyal ... Magyarország Nagyasszonyát Mária Mennybevételével)...” A keresztény szlovák önismeretet meg kell védeni a csehszlovák liberalizmus és az 1945 utáni totalitarizmus okozta túlzásoktól. Ennek kiváló eszköze a kötet jelesen összeállított dokumentum-anyaga. Ám igen sokat lendítene *közös katolikus* dolgainkon, ha magyar részről is egyre jobban megismerkednénk a szlovák nemzeti identitás kialakulásával és az azt akadályozó magyarosodással, azon belül Egyházunk nemzetfelfogásával, terminológiájával és konkrét tevékenységével különösen a XIX–XX. századforduló két évtizedében.

A mű két fő része a patrocíniumok alapkatalógusa, illetve a patrocíniumok helyrajzi leírása. A használatot mutatók, táblázatok segítik. Hudák munkájának alapforrása a *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970* [A Csehszlovák Szocialista Köztársaság községeinek retrospektív lexikona 1850–1970] (Praha 1978). Magyar források nem szerepelnek az irodalomjegyzékben, magyar nyelvű összefoglalás azonban igen. Hasznos területe lenne együttműködésünknek ez is, hiszen Némethy *Series*-ének folytatását is haszonnal forgathatnák Szlovákiában. A kiadvány mindenképpen szolgálatot teljesít, elismerés illeti alkotóit.

- HOLOŠOVÁ, Alžbeta, *Rektori Trnavskej univerzity. Rectors of Trnava University 1635–1777 / 1992–2008* (Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave 2009) 145 pp.

Pázmány egyetemalapításának 375. évfordulóját idézi már az egyik utódegyetem, a Trnavská univerzita v Trnave [Nagyszombati Egyetem Nagyszombatban] reprezentatív kiadványa, a *Rektori Trnavskej univerzity / Rectors of Trnava University 1635–1777 / 1992–2008*. Minden oka, joga, indoka a mai Trnavská univerzitának, hogy Pázmányt sajátjának tekintse, hiszen a Nagyszombat–Pozsonyban székelő esztergomi érseknek elévülhetetlen érdeme van a szlovák katolikus kultúra alapjainak lerakásában. Annak ellenére, hogy neki magának egyetlen szlovák nyelvű megnyilatkozása sem maradt ránk.

Amikor tiszta szívvel örvendezünk testvéregyetemünk kiadványának, elgondolkodunk jelenünk, közeljövők feladatain, hogyan oldjuk fel ezt a politika gerjesztette szellemi zűrzavart, aminek áldozata az igen szép kivitelezésű publikáció is. A személynevek írásmódjáról van szó. Šimončič professzor Nagyszombat igaz, elkötelezett keresztény tudósa bevezetőjének záró bekezdését kénytelen e kérdésnek szentelni: „Priezviská rektorov uvádza v poslovenčenom forme, ako to vyžadajú *Pravidlá slovenského pravopisu a Slovenský biografický slovník*; v zátvorke uvádza obmeny priezviska v prameňoch i v staršej literatúre. [A rektorok vezetéknevét szlovákosított formában közli, mint azt A szlovák helyesírás szabályai és a Szlovák biográfiai szótár előírja; zárójelben közli a forrásokban és a régebbi irodalomban előforduló névváltozatokat.]” Itt még Šimončič professzor úr sem pontos, mert a szabályzat helyes sorrendje a (cseh)szlovák kommunista párt előírása a 70-es–80-as években. Akkor indult ez a lehetetlen, tudománytalan, önmagában is következetlen „előírás”.

E szép és hasznos kiadvány címlapot előző „szennylapjának” végén látható az egyetemalapító Pázmány 1635 körül készített emlékérmé, köriratán PAZMANY Petrus felirattal, a képalírás pedig PÁZMAŇ formában, ahogyan azt a szlovák nyelvészek egy csoportja meghatározta. Indoklásuk lényege: mivel a magyarok elmagyarosították a személynevek írását, a szlovákoknak is joguk van erre. Pázmány neve kétségtelenül különféleképpen szerepel az egykorú forrásokban (Pazmán, Pazman, Pazmany), csak éppen a mai szlovák előírás szerinti alak nem ismeretes. Róla aztán igazán nem képzelhető el, hogy netán magyarosította volna a nevét.

Az egyetem 12. rektora Szarka Gáspár volt. A kétoldalas dokumentumanyagban ezt olvassuk róla: Született 1635. augusztus 10-én Romániában, Luca településen, meghalt 1683. október 18-án Hrušov várában, Zlaté Moravce járásban. Szép egykorú nekrológ-kivonat is olvasható: *P. Gasparus Szarka nation Ungarus...* Schmidt, Mikuláš, a 34. rektor 1707. december 5-én született Nagy

Mártonban, Mađarsko, azaz Magyarországon... Szarka Gáspár szülőhelye Lukafalva, amit a szocialista Romániában Gheorghe Doja, azaz Dózsa Györgyre változtattak, a halál pedig a régi jó Hrussón érte, amit meg a magyarosító igyekezet fosztott meg eredeti nevétől és alakított belőle Magasmajtényt... Nagy Mártonról nem tud a helységnévtár. A példák tovább sorolhatók.

- DORUĽA, Ján (ed.), *Pohľady do problematiky slovensko–maďarských vzťahov* (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, Bratislava 2009) 83 pp.

Intő példa minden tudományosságot, erkölcsöt tiszteletben tartó, közösséghez szóló ember számára a szlovák nyelvtörvény támogatására, igazolására 2009. szeptember 18-án a Szlovák Tudományos Akadémia Ján Stanislav Szlavisztikai Intézetében rendezett találkozó. A résztvevők külön üdvözölték Marek Maďarič kulturális minisztert és a magyarországi szlovák Gregor Papučeket. A ma időszerű nyelvtörvényt igazoló írások a következők: *O hodnovernosti uhorskej národnostnej štatistiky z roku 1910* [Az 1910. évi magyarországi nemzetiségi statisztika hitelességéről] – Ladislav Deák; *Jazyk nie je len nástrojom komunikácie. Spochybnovanie slovenčiny – príčiny a dôsledky* [A nyelv nem csak a kommunikáció eszköze. A szlovák nyelv megkérdőjelezése – okok és következmények] – Anton Hrnko; *Slovenský zákon o štátnom jazyku v interpretácii „slovenskej” tlače* [A szlovák államnyelv törvény a „szlovák” sajtó interpretációjában] – Jozef Darmo; *Maďarošialenstvo* [Magyarőrület] – Ján Doruľa; néhány további írás után *Rozprávková krajina Maïarsko alebo rozmnožili sa okolo nás báchorky* [Magyarország meseország avagy megszorodtak körülöttünk a mendemondák] – Gregor Papuček. A füzet címe is megtévesztő: Pillantás a szlovák–magyar kapcsolatok problematikájába, hiszen itt nem kapcsolatokról, hanem egyszerűen elfogult gyűlölködésről van szó.

Ez a kiadvány figyelmezteti az előző kettő létrehozóit és a magyar keresztény tudományosságot. A magyar–szlovák megbékélés előmozdítása valóban régióink létkérdése. A kiengesztelődésnek tudományos műtelelemzésből, dokumentumokból kell táplálkoznia. Egymás iránti szeretettel, bizalommal, jóhiszeműséggel, a nemzeti szuverenitás tiszteletben tartásával, de a politikai roncsolások feltárásával.

Käfer István

IDENTITÁSÉRTELMEZÉS A SZLOVÁK TUDOMÁNYBAN

- KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.), *My a tí druhí v modernej spoločnosti* [Mi és mások a modern társadalomban] (Veda, Bratislava 2009) 722 pp.

A kötet a Szlovák Tudományos Akadémia Folyamatelemző Központjának, Történettudományi Intézetének és Néprajzi Intézetének (Centrum Excelentnosti SAV Procepy, Historický ústav SAV, Ústav etnológie SAV) tudományos publikációja.

A szerzők szerint a kollektív identitásformák kialakulása nem lineáris és nem általános érvényű folyamat, hanem változatos dinamikájú, néhol ellentmondásos jelenség, ami különböző társadalmi szinteken zajlik. Az identitás vizsgálata hosszú ideje számos tudós kutatási területe Szlovákiában. Ezt a kötetet 22 tagú szerzői csapat alkotta, köztük Štefan Šutaj és Dušan Kováč akadémiai történészek, Slavomír Ondrejovič, a Ludovít Štúr Nyelvtudományi Intézet igazgatója. Etnológusok, nyelvészek, szociológusok, egyház- és kultúrtörténészek, történészek, kisebbségkutatók gyűjtötték össze az identitás, a valamihez tartozás társadalmi szerepére vonatkozó ismereteket. A 722 oldalas mű multidiszciplináris hat fejezete (1. Identitás és nem; 2. Identitás és nyelv; 3. Identitás és vallásosság; 4. Identitás én nemzet; 5. Identitás és kisebbség; 6. Identitás és konfliktus) hat szempont szerint közelíti meg és elemzi az identitást. Az egyes fejezeteken belül is különböző tudományágak képviselői adják a szűkebb alkotói gárdát.

A vizsgálódások kiindulópontja mindig Szlovákia, de egyik fejezet témája sem értelmezhető szélesebb összefüggések nélkül. Közép-Európa szolgál referenciaként és érvelési alapként, ill. Európa, utóbbi elsősorban a nemzeti és nyelvi identitás kérdéseinek vizsgálatakor. A szélesebb összefüggésekbe helyezés az utóbbi 10-15 év igénye és iránya a szlovák tudományosságban. A nyelvészektől a történészekig, az irodalomtudósoktól a szociológusokig minden tudományterület az összefüggésrendszerek régebben elmulasztott megvilágításán fáradozik.

Megállapítják, hogy társadalompszichológiai megközelítésben a férfi és a nő szerepe változik, fejlődik, nemcsak történeti szempontból, hanem az egyén élete során is. A történelem során a társadalmi réteghez tartozás fontosabb volt, mint a nemhez tartozás. A házastársak viszonyát meghatározta a nő gazdasági függősége. Ebből a szempontból fontos kérdés a nő képzése, valamint politikai aktivitálódása. A nemi identitás párhuzamosan működik a többi identitás-típussal.

Az elemzők szerint a modernizáció, elsősorban annak marxista vonala a társadalmi osztályok homogenizálódásával és szekularizációval számolt, még-

is, még globalizálódó korunkban is élő identitást nyújt a vallás. Ám a vallási identitásnak olyan formái jöttek létre, mint a transzkonfeszionalitás, kevert vallási identitás, a vallási identitás alakulása az egyén életében többszöri vallásváltással. A vallási identitás változásaira vonatkozó kutatást a kisebbségek vizsgálatával összefüggésben láttatják. Példaként a szlovákiai cigányok karizmatikus mozgalmát, valamint a szlovákiai zsidó identitás változásait mutatják be.

A szerzők megállapítják, hogy a nemzeti és vallási identitás helyébe a modern korban a kulturális identitás lépett. A potenciónalis történelmi vagy egzisztenciális veszély növeli az összetartást, a szolidáris közösségi kohéziót. A veszélyre adott másik reakció az identitásról való lemondás lehet: asszimiláció, új identitás és lojalitás keresése. Felhívják a figyelmet arra, hogy a kisebbségek gyakran marginalizálódnak, stigmatizálódnak, és létük ellentétes a „felsőbb érdekekkel”, a társadalom homogenizálódásával. A közép-európai térség „tele van” különféle etnikai csoportokkal, melyek helyzete különbözőképpen alakult, fejlődött, gondoljunk csak a magyarokra, szlovákokra, cigányokra vagy a Kárpát-medence több táján élő németekre. A szerzők a szlovákiai magyarság helyzetét úgy értékelik, mint az új államalakulathoz való lojalitás és a nemzeti identitás konfliktusát, amit fokozott az államhatárok instabilitása.

Bármely etnikai csoportról elmondható, hogy közös jegyekkel definiálják magukat (nyelv, vallás, eredetmítoszok, történelem, közös kultúra stb.). Ezek külső megjelenése változatos lehet, de kétségkívül a nyelv a legjellemzőbb megkülönböztető jegy. A nyelvről szóló fejezet szociolingvisztikai szempontból jellemzi a nyelvhasználatot a globalizáció korában. A nemzeti nyelv keresése és kodifikálása minden nemzeti mozgalom számára kulcsfontosságú volt. A kollektív lét érzését erősítik a nemzet nagyjai is. Különösen kijózanítóan hangzik a Peter Macho által jegyzett fejezet címe: *A nemzet történetének benépesítése*, melyben azt elemzi, hogyan kreáltak mítoszokat a szlovák történelmi személyiségek köré.

A dinasztikus, vallási identitástól az különbözteti meg a modern nemzeti identitást, hogy ennek bázisa egy közös politikai program. Az etnikai identitás mindig alulról, a népek spontán tudatából ered, és a másokkal való érintkezés során definiálódik. Ezzel szemben a nemzeti identitás fölülről formálódik és többnyire a nemzetállam kialakítására irányul. Az európai sokféleséget az etnikai és nemzeti fejlődés sokfélesége adja. Az etnikai identitás biztonságot, az összetartozás erejét nyújtja, míg a kisebbségi identitás a bizonytalanság érzését keltheti az egyénben. Ezt szlovákiai szociológiai felmérések eredményével támasztják alá. A szerzők megemlítik az etnocentrizmust és a vele összefüggő sztereotípiákat.

A szakemberek interdiszciplináris együttműködése sok módszertani problémát vetett fel, és sok hiányosan kutatott részterületre világított rá. Ilyen ér-

dekes, további kutatást igénylő terület Szlovákiának a többi európai országhoz mért etnocentrizmusa, az a kérdés, hogy Szlovákia területe valóban identitásváltások színhelye volt-e, és ennek következménye-e a saját identitás gyenge érzékelése és a gyenge reflexió az ott élő kisebbségek körülményeire.

„A versailles-i békerendszer majdnem egyenlő mértékben tartalmaz kreatív és destruktív elemeket” (277. o.) – mondják a szlovák történészek. Szerintük 1918 Csehszlovákia és a mai Szlovákia nemzeti fejlődése szempontjából nagy előrelépés, azaz kreativitás volt, a Monarchia kereteinek felbomlását pedig destruktivitásnak értelmezik tehát korántsem nem egyoldalúan értékelnek. Érdekes összehasonlítást olvashatunk a könyvben a volt Jugoszlávia és Csehszlovákia kialakulásának és széthullásának eltérő hátteréről is.

A kötet igen árnyalt és mélyen tudományos reflexiója annak a folyamatnak, melyben a szlovákság érteni igyekszik a benne és körülötte játszódó történeti és társadalmi folyamatokat. A régebbi, nemzeti mítoszokat középpontba állító szemlélet eredménye a sablonosság és az egyoldalúság volt. Ez a publikáció arról tanúskodik, hogy a magas tudomány szintjén fordulat állt be Szlovákiában: nem a bizonyítani kívánt dolgokhoz keresik az alátámasztást, hanem folyamatokat elemezve jutnak el a konklúzióhoz. Ennek a munkának kívánatos folytatása lehetne az itt is kiemelt közép-európai összefüggések tárgyalása az érintett nemzetek tudósainak közös könyve keretében, valamint a szlovákiai közoktatás és közvélemény hasonló irányú szemléletváltása.

Tóth Sándor János

- KRASNOVSKÁ, Elena (ed.), *Z problematiky náboženských výrazov v spisovnej slovenčine* [Vallási kifejezések az irodalmi szlovákban] (Veda, Bratislava 2009) 278 pp.

A Vallási kifejezések az irodalmi szlovákban c. tanulmánykötet a Nagyszombati Egyetem Pedagógiai Karán A szlovák vallási terminológia történeti aspektusai és a mai nyelvhasználat címmel 2008. február 14-én megrendezett tudományos szeminárium anyagát öleli fel. A kötetben szereplő tanulmányok – mint ahogy az a szerkesztői előszóban olvasható – két nagyobb fejezetben kaptak helyet. Az elsőben a tárgyalt terminológia időbeli fejlődése szélesebb művelődéstörténeti keretben kerül bemutatásra, mégpedig elsősorban az ismert nyelvfejlődési tendenciák rá gyakorolt hatásának számbavételével. A kötet második fejezetébe sorolt tanulmányok tartalmilag differenciáltabbak. Az olvasó nemcsak a vallási terminológia lexikográfiai és korpusznyelvészeti fel-

dolgozásának, ezen belül is a köznyelvbe való beépülésének kérdéseibe nyer betekintést, hanem egyes tanulmányoknak köszönhetően szembesülhet az e kifejezések használatával kapcsolatos, a nyelvi üzüst és normát elemző írásokkal is. Az ún. determinologizációnak köszönhetően e szókészleti elemek ugyanis – ahogy ez közismert – az egyházi hagyományos intézményrendszeren, az ezekben rögzített fogalmi kategóriák hálóján kívül is megtalálhatók. Annak ellenére, hogy a kötetben szereplő írásokat különböző területeken tevékenykedő szakemberek jegyzik, a tárgyalt anyag pedig kronológiai szempontból és elméleti alapjait tekintve is különböző, az említett két fejezetbe sorolt írások sem tartalmilag, sem szemléletmódjukban nem kerülnek ellentmondásba egymással, sőt számos tekintetben kiegészítik egymást.

A kötet szerkesztője, Elena Krasnovská bevezető tanulmányában a szlovák vallási terminológia történeti fejlődésének főbb állomásait mutatja be. Arra tesz kísérletet, hogy a szakkifejezésekkel szemben támasztott általános követelmények (a motiváltság, a rendszeralkotó képesség, az állandósultság, az egyöntetűség, a szabatoság és a továbbképezhetőség) érvényesülésének mértékét vizsgálja. Rudnay Sándor prédikációinak terminológiájában például a fenti követelmények (a szerző szóhasználatában: konstitutív tulajdonságok) közül elsősorban a (korabeli befogadó szempontjait fokozottan érvényesítő) szemantikai és szóképzési motiváltság érvényesül.¹ Az állandósultság terminológiai követelményének előtérbe kerülésével, illetve kiteljesedésével kapcsolatban meg kell azonban jegyeznünk, hogy ennek gyökerét nem elsősorban „Szent Cirill és Metód küldetésének továbbélésében” keressük, hanem a szlovák irodalmi nyelv fejlődésére vonatkozóan sokkal inkább a 17. századi rekatolizációs folyamatok megerősödésében, különös tekintettel arra, hogy míg a szlovák evangélikusság nyelvhasználatára hosszú időn át egyfajta diglosszia volt jellemző (az írásbeliséget ebben a környezetben a kodifikációs funkcióval bíró cseh nyelv jelenítette meg), addig a szlovák katolikusság nyelvhasználatát ilyesfajta kettősség nem jellemezte.²

A kötetben számos tanulmány foglalkozik azzal, miként jelenik meg a vallási tárgyú szóanyag a különböző típusú szlovák szótárakban. Andrej Závodný (Vallási terminológia A szlovák nyelv történeti szótárában) a bibliai, egyházi, vallási és teológiai stílusminősítésű történeti szóanyag bemutatásával – utalva ennek kapcsán más értelmező szótárak stilisztikailag jelölt lexémáira – rámutat arra, hogy a terminológia és a köznyelvi szókincs kapcsolata, a nyelv állandó változásának köszönhetően, a vallási kifejezések esetében is meglehetősen erős. E változások kétirányúak: egyrészt a köznyelvi szavak terminolo-

¹ Erről részletesebben lásd: KÁFER István (szerk.), *Rudnay Sándor és kora* (Esztergom-Nagyszombat 1998); FURDIK, Juraj, *Život so slovo tvorbu a lexikologiu* (Košice 2005).

gizálása révén jönnek létre, másrészt a terminusok köznyelvivé válása, azaz determinologizáció eredményeképpen. Nem meglepő ezért, hogy a szerző által bemutatott szavak egy része szemantikai derivációnak, azaz jelentésbővülésnek köszönhetően „szakrális” jelentése mellett „profán” jelentéssel is bír. Számos példa hozható fel e jelenségekre a magyar nyelvből is, ilyen az angyal szó determinologizálódása, vagy tized szavunk terminussá válása.

Radoslav Rafaj tanulmánya ugyancsak lexikográfiai indíttatású. A szerző összeveti az utóbbi fél évszázadban megjelent szlovák értelmező szótárak vállalási provenienciájú szavainak e szótárakban megadott lexikális jelentését és ezek stilisztikai minőségét. Gazdag példaanyaga lehetőséget nyújt az olvasónak arra, hogy nyomon kövesse egy-egy lexikális jelentés konstitutív jegyeinek változását, s következtetni tudjon ezek okaira.

Hogy mennyire szerteágazóak a kötetben felvetett kérdések, jól mutatják Angela Škovierová, Juraj Hladký és Jana Skladaná tanulmányai a latin jövevényszavak állományáról a szlovákban a 19. századot megelőző korokban vagy a vallási terminológia nyomairól a földrajzi nevekben, illetve az állandósult szókapcsolatokban.

A kötet második részének bevezető tanulmányában az ismert nyelvész, Klára Buzássyová a nyolckötetesre tervezett új szlovák értelmező szótár vállalási szóanyagának szótározásával kapcsolatos műhelymunkálatok folyamatába enged bepillantást. Ennek alapján az olvasó fogalmat alkothat arról, hogy a polyszém lexikai egységek lexikográfiai feldolgozása mennyire nagy körültekintést és szakismeretet igényel például egy-egy bibliai esemény elnevezése és az azt leíró szöveg megnevezése viszonylatában (apokalipszis – Apokalipszis) vagy egy azonos lexikális jelentéssel bíró melléknévi származékszó az előfordulását bemutató példaanyagon belül (fundamentális – filoz. fundamentális ontológia; egyh. fundamentális teológia). Véleményünk szerint a kötet több tanulmányában – így az imént említettben is – felmerülő helyesírási bizonytalanságok tisztázásához is elengedhetetlenül szükséges a kérdéses lexikális egységek beható szemantikai elemzése.

Részben ezt szolgál(hat)ja – több más kisebb esettanulmány mellett – például Ladislav Csontosnak a katolikus egyház belső struktúrájával összefüggő terminusainak elemzése, melyben főként az Egyházi Törvénykönyv meghatározásait alapul véve tesz kísérletet ezek jelentéstartalmának és jelentéskörének pontosabb behatárolására, illetve a szinonimáknak tűnő lexikális egységek szemantikai elhatárolására.

² Bővebben lásd: LIFANOV, Konstantin, *Rekatolizácia ako najdôležitejší medzník v dejinách spisovnej slovenčiny*, in *Jazykovedný časopis* 50 (1999) 1. 17–26.

A recenzált kötet által felvetett kérdések megfogalmazásának módja s a benne közölt gazdag példaanyag meglátásunk szerint jó alapot teremthet további, szükségesnek látszó kutatások elvégzéséhez s végső soron a vallási terminológia sajtóságainak megismeréséhez.

Pilecky Marcell

••• DABÓCZI Viktória, *Verőce etnikai viszonyai a 19. században egyházi források alapján* (Kismaros 2009) 135 pp.

„Jelen tanulmányban egy olyan település történetének kis darabját szeretném feldolgozni, melyről az az általános nézet, hogy lakosai mindig is ’színmagyarok’ voltak, míg a szomszédos dunakanyarbeli települések ... jelentős német lakossággal rendelkeztek a 18. századtól. Ez a nézet – miszerint Verőcén nem laktak németek – nemcsak a lakosság ... ’laikus véleménye’, hanem történeti munkák némelyikében is megtalálható” – írja a nemrégiben megjelent kötet bevezetőjében Dabóczy Viktória (9. o.). Számos forrás azonban cáfolja az említett hiedelmet.

A tanulmány figyelemre méltó alaposággal, körültekintően dolgozza fel Verőce 19. századi történetének nemzetiségi vonatkozásait, különös tekintettel a nyelvhasználati szokások alakulására. Adatait elsősorban a helyi plébánia *Historia domus*ából és a Váci Egyházmegyei Levéltárban őrzött dokumentumokból meríti. Számos érdekes részletet közöl a németek betelepítésének körülményeiről, a verőceiek liturgikus szokásairól, kívánságaikról és gondjaikról, melyekkel levélben fordultak a püspökhöz. A tényfeltáráson túl a szerző tágabb összefüggésbe is állítja a verőcei magyarok és németek viszonyát az országban zajló általános folyamatok – a nyelvi mozgalom, a németesítés, majd a kiegyezés után megváltozó helyzet – tükrében.

A témához igen illően, a könyv második részében bőséges, húszoldalnyi német nyelvű összefoglaló, de inkább rövidített változat olvasható. A mellékletként szereplő fotók (14 kézirásos dokumentum) forrásértékűek. Noha Dabóczy Viktória diákéveiben készített munkáját vette alapul, kötete szakmai igényességről, kutatói rutinról tanúskodik.

- ♦♦♦ VARGA Gabriella – VENCSEK László, *Megalkuvás nélkül. Száz éve született Jakab Antal* (Kairosz Kiadó, Budapest 2009) 324 pp.

Jakab Antal (1909-1993) Márton Áront követte a gyulafehérvári püspöki székben. Nagy elődjéhez méltó állhatatossággal és igazságszeretettel küzdött egyháza és hívei javáért a nyolcvanas évek látszólag enyhébb, mégsem egyszerűbb politikai közegében. Ez már pályája utolsó szakasza volt. A gyermekkor, a tanulmányi évek, a plébániai szolgálat, a tanítás és tizenhárom év börtön... – életének állomásait részletesen megismerhetjük Varga Gabriella és Vencser László sokoldalú adatgyűjtése nyomán. Munkájukat időben kezdték, hiszen még elevenek a személyes emlékek, amelyeket szép számban megörökítettek. Ezek érdekes, s nemsokára talán már pótolhatatlan dokumentumok. A függelékben nem közvetlenül Jakab püspök úrhoz kötődő adalékokat is olvashatunk, például Székely Gergely vallomását, aki kispapként, majd papként ugyancsak megtapasztalta a börtönt és a gyűjtőtábor.

A könyv minden sorából érthetően sugárzik a szerzők lelkesedése, hiszen Varga Gabriella a püspök testvérének unokája, Vencser László pedig egyházjogtanáraként emlékezik rá. Varga Gabriella egyébként egy másik, tudományosabb jellegű munkáját is kiadta az elmúlt évben *A Gyulafehérvári Római Katolikus Egyházmegye kommunikációja a rendszerváltozás előtti évtizedben, dr. Jakab Antal megyéspüspöki ideje alatt* címmel. A megjelölt téma részletes, átfogó elemzése elismerésre méltó. Meglepőnek tűnik, hogy a tanulmány előtt és után *versek* vannak: Gyimóthy Gábor: Nyelvlecke; Csillag Tibor: Mi lesz veled, magyar nyelv?; Faludy György: Óda a magyar nyelvhez. A címek árulkodók. Varga Gabriellának szívügye a magyar nyelv. Szépen formált, gördülékeny mondatait élvezet olvasni.

Bár a *Megalkuvás nélkül* szerkesztése talán lehetne világosabb, szívesen vesszük kézbe ezt a gazdagon illusztrált ünnepi kötetet, és örömmel üdvözljük a megjelenését.

Góczéné Erdő Zsuzsa

A KERESZTÉNY MÚZEUM IDŐSZAKOS KIÁLLÍTÁSAI 2009-BEN

Soproni Horváth József festőművész tárlatát tekinthették meg a látogatók a földszinti termekben 2009. április 4. és május 31. között (rendezte: Cséfalvay Pál).

A magyar akvarellfestészet kiemelkedő alakja 1891-ben született Kemezzentpéteren, és 1961-ben hunyt el Sopronban. A budapesti Képzőművészeti

szeti Főiskolán, majd a nagybányai művésztelepen tanult. 1916-tól folyamatosan tanított Sopronban. 1938-tól a Képzőművészeti Főiskolán több alkalommal ajánlottak fel számára állást, de mindannyiszor visszautasította.

Miután 1949-ben megtagadta a Soproni Főreáliskolában a Mindszenty József primás elítélését követelő petíció aláírását, pénzbeli nyugellátás nélkül nyugdíjazták. 1954-ben Bernáth Aurél közbenjárására Munkácsy-díjjal tüntették ki, és elkezdték a nyugdíja folyósítását is. Bár egészségi állapota erősen megromlott, megérhette még a róla készült dokumentumfilm elkészítését (1956), majd visszaemlékezéseinek kiadását és egy budapesti életmű-kiállítást (1958). Hagyatékát előbb az özvegye, majd építészmérnök fia, Horváth Bertalan gondozta. 1972-ben Sopron belvárosában nyílt meg emlékmúzeuma.

Számos tanítványának egyike, Sebestyén Ferenc festőművész így jellemezte mesterét: „Festészete a képzelet és az ecset állandó, makacs tapogatódzása volt a szépség felé. Vannak festők, akiknek a képalkotás intellektuális vívódás, és vannak, akiknek a festés folyóbeszéd, a kifejezés természetes nyelvezete. Horváth az utóbbiak közé tartozott. Talán ez a magyarázata annak, hogy művészete oly sok szívhez utat talált.”

Az esztergomi tárlaton mintegy 50 műve szerepelt valamennyi életszakaszból, főleg rajzok és vízfestmények. A vidéki táj nyugalma, a fák, virágok, állatok, a gyermekkori környezet volt sokáig a legkedvesebb témája. A kortárs hazai művészet tanulmányozása, a festészeti technikák elsajátítása sem vezette el az otthonos környezetétől. Idővel már nem a természet, hanem sokkal inkább a benne élő emberek kötötték le a figyelmét. Leányok, ifjak, asszonyok, vének hétköznapijait, arcuk, testük harmonikus szépségét mutatta meg. Kicsapongástól mentes, szinte aszketikus életszemléletű ember létére az aktfestészet, a nemes egyszerűséggel megjelenő ember érdekelte különösképpen. Emellett megfestette a Szent Családot, Jóbót, az irtalmas szamaritánust és soproni templomok belső tereit.

Soproni Horváth József emberközeli, közvetlen és nemes egyszerűséggel megformált műveinek technikája meglepő módon messze túlmutat a hagyományos akvarelltechnika gyors, a pillanatot megragadó lehetőségén. Újító ötletei révén Soproni Horváth Józsefnek sikerült az egyébként gyorsan száradó felületet üveglap segítségével úgy nedvesen tartani, hogy napokon keresztül hosszabbban dolgozhatson egy-egy alkotásán és ezáltal hatásában az olajfestészethez közelítsen. Megtartotta mégis az akvarell alapvető könnyedségét, légiességét. *A Makulátlan – Mária szeplőtelen fogantatásának hite a középkortól napjainkig* címet viselő nagyszabású Mária-kiállítást szeptember 12-én dr. Erdő Péter bíboros, primás, érsek nyitotta meg az emeleten három terebben (rendezte: Kontsek Ildikó).

A ferences rend alapításának 800. évfordulója adta az alkalmat a múzeum és a magyarországi ferences rendtartomány együttműködéséhez. Kálmán Peregrin

OFM javaslatára több hazai rendházból származó festmény és ötvösmű, valamint illusztrált könyvek kerültek bemutatásra.

Az Immaculata-tan történetét szemléltető tárgyak az esztergomi egyházi gyűjteményekből származtak. A dogma 1854. évi kimondását megelőző évszázadok ábrázolásai a 18. századig a Napbaöltözött Asszony, a Joachim és Anna történet ikonográfiájába bújtták a Teremtő különleges kegyelméből bűn nélkül fogantatott leány alakját. A Főszékesegyházi Könyvtár liturgikus könyveiben a 15. század végétől már a IV. Szixtusz pápa által hivatalosan is engedélyezett december 8-i ünnep szertartásának szövegei mellett ábrázolva találjuk Máriát. A felkai, 1480 körül faragott szárnyas oltár ember nagyságú szekrényszobra az apokaliptikus asszonyt jelenítette meg. Körülötte a szárnyképeken Jézus megtestesülése tárult fel. A Keresztény Múzeum metszetgyűjteménye a középkori és újkori tipologikus teológiai gondolatmenetben felvetett ószövetségi előképeket is tartalmazza. Ezekből többek között az Éva-Mária, az Eszter-Mária és frigyláda-Mária párhuzam volt leolvasható a kiállításon.

A barokk kor Mária-ábrázolásai között bukkant fel a legtöbb Szeplőtelen Fogantatás. A török legyőzésében, a pestisjárványok leküzdésében Mária közbenjáró szerepét olyan erősnek látták a 17-18. század katolikus hívei, hogy nemcsak oltárképeken, metszeteken, ötvöstárgyakon, de köztéri szobrokon is megörökítették őt. Ebben az időben rögzült az Immaculata legjellemzőbb ikonográfia típusa. Fiatal leány a gyermek nélkül, aki szemét ájtatosan az égre emeli, feje körül 12 csillagból álló glória, kezét imára kulcsolja. Mária alatt a kék földgolyó látható, melyre a bűnbeesés kígyója tekeredik úgy, hogy fejét a Szűz lába tiporja.

Külön kiemelt szerepet kapott a kiállításon a ferences Mária-tisztelet és ezen belül is a tan kidolgozásában komoly szerepet vállaló Boldog Johannes Duns Scotus személye. Róla egy olyan 18. századi festményt állítottunk ki, melyet a megnyitó előtti hónapokban restaurált Varga Dezső, és a jövőben a budapesti szerzetesi főiskolát díszíti majd.

A dogma kihirdetése állt a harmadik terem tematikus középpontjában. Az érseki szeminárium nagy méretű IX. Piusz-portréja köré a Prímási Levéltár dokumentumai kerültek a korabeli római és magyarországi eseményekkel kapcsolatban. A Főszékesegyházi Kincstár 19. századi ötvösművei és textíliái képviselték a korszak újjáéledő Mária-tiszteletét, az egyház hódolatát Jézus édesanyja előtt.

Külön részlegben foglalkozott a kiállítás a lourdes-i jelenéssel és annak magyarországi hatásával, a korabeli és későbbi kiadványokkal, szentképekkel, kegyhelyekkel.

A 20. századból fellelhető emlékek kisebb száma azt mutatta, hogy a téma kevésbé inspirálja a művészeket, de éppen a jubileumi megemlékezések, a zárándoklatok kelthetik fel a hívek érdeklődést újra Mária iránt abból a nézőpontból, ahogy azt a Immaculata tanítása megmutatja.

A történeti Mária-kiállítással párhuzamosan két kortárs művésznőt hívott meg a Keresztény Múzeum, hogy a mai művészetnek is teret engedjen. A földszinti termek tárlata így önálló címet kapott: „*Szép Szűz Mária*”. A csángó származású keramikus *Petrás Mária* életműve jelentős részét szentelte eddig is annak, hogy Mária alakját megformálja. A felkérésig nem készített Szeplőtelen Fogantatás szobrot, de a több hónapos előkészületi idő alatt három új művet alkotott. Két domborművet formált meg dekoratív geometrikus és virágos, illetve angyalfejekből összeállított elemek kíséretében, valamint egy kisebb méretű körplasztikát, amelyen Máriát a csángó leányok öltözetére emlékeztető ruhába bújtatta. A gödöllői *Szekeres Erzsébet* a Galga menti varrottasok által ihletett azon textilképeit mutatta be, melyek Máriával kapcsolatba hozhatók. Ő ugyancsak megörvendeztette a közönséget három, erre az alkalomra készített alkotással: Szeplőtelen Fogantatás, Mária harmadmagával és a Napbaöltözött Asszony. Mindkét művésznő a művészettörténeti és a néprajzi előzményekből táplálkozik, nem tagadja meg a Mária-ikonográfia múltját. Sajátos, csak rájuk jellemző mégis az a finom, egyéni látásmód, mindenek előtt az Istenanya végtelen szépségét kifejezni akaró szándék, mely nemcsak az ábrázolt személynek jellemzője, hanem az alkotók mély hitének gyönyörű tükröződése is.

A kiállításokhoz katalógus jelent meg, mely a legfontosabb művek színes reprodukciói mellett rövid tanulmányokat tartalmaz (Kovács Zoltán: A Szeplőtelen Fogantatás dogmája; Kontsek Ildikó: A Szeplőtelen Fogantatás a művészetben; Kálmán Peregrin OFM: A ferences Immaculata-kultusz hatása a magyarországi Mária-tiszteletre; Soós Sándor: A lourdes-i jelenés hatása a történelmi Magyarországon).

A Mária-kiállítások széleskörű sajtóvisszhangja, a látogatók számának növekedése megmutatta, mekkora szükség van olyan kiállítások létrehozására, melyek a Keresztény Múzeum alapítóinak szándékával is egybecsengnek. Simor János és Ipolyi Arnold szemében a múlt alkotásai nem csupán a műveltség forrásai voltak, hanem a kortárs művészet és a jelenkor hitének ihletői is.

Kontsek Ildikó

◆◆◆ SZÁMUNK SZERZŐI

Ivan Chalupecký történész, a Rózsahegy Katolikus Egyetem
(Katólická univerzita v Ružomberku) professzora

Csizmár Oszkár teológus, patrológus,
a szabadkai Teológiai-Kateketikai Intézet tanára

Fülöpné Erdő Mária pedagógia szakos előadó,
az Apor Vilmos Katolikus Főiskola adjunktusa

Gőczéné Erdő Zsuzsa, a *Magyar Sion* szerkesztőség munkatársa

Jozef Hal'ko teológus, történész,
a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Käfer István irodalomtörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
professzora, a Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport igazgatója

Kontsek Ildikó művészettörténész, a Keresztény Múzeum munkatársa

Krasznay Mónika görög katolikus teológus, pasztorálpszichológiai
lelkigondozó, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Doktori Iskolájának pasztorálpszichológia szakos hallgatója

Kuminetz Géza teológus, kánonjogász, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Hittudományi Karának dékánja

Nagy Márta művészettörténész, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi
Karának docense

Pilecky Marcell nyelvész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a
Szlavisztika Közép-Európa Intézet Szlovák Tanszékének vezetője

Székelly János teológus, biblikus, esztergom-budapesti segédpüspök,
az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

Tóth Sándor János nyelvész, a szegedi Gál Ferenc Hittudományi Főiskola
docense, a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének tudományos
munkatársa

♦♦♦ KRÓNIKA

KONFERENCIÁK, TUDOMÁNYOS ESEMÉNYEK
A SZENT ADALBERT KÖZPONTBAN

♦♦♦ 2009

- november 9–12.** Az Európai Piaristák Fórumának találkozója
- november 13–14.** Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye katechetikai konferenciája
- november 13–15.** XIII. Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferencia
- november 15.** A Keresztény Múzeum Baráti Köre találkozója, *Cséfalvay Pál* előadása Boldog Meszlényi Zoltán vértanú püspökről
- november 17.** Szent Adalbert-est, *Käfer István* előadása
A szlovák nyelv története a kezdetektől a nyelvtörvényig címmel
- november 18.** Rekollekció az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papsága számára
- november 18–19.** A Duna Műhely konferenciája
- november 18–19.** Az Aranyhíd Galéria (Veszprém) kiállítása és vására
- december 2–5.** „Úton a szociális Európa felé – 20 éves a szociálpedagógus-képzés”: nemzetközi konferencia a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kara és a Szociális Szakemberek Fóruma szervezésében. Előadók: *Herczog László* szociális és munkaügyi miniszter, *Albert Van Hecke SDB*, *Lakner Zoltán*.
- december 3.** Szent Adalbert-est, *Käfer István* előadása Szlovák imádságok és énekek a kezdetektől napjainkig címmel
- december 3.** A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége esztergomi csoportjának találkozója
- december 6.** A Laskai Osvát Antikvárium könyvárverése

- január 19.** Megemlékezés Boldog Özsébről
január 23. Szent Adalbert-est, *Ócsai Antal*: Görgey Arthur lába nyomán c. könyvének bemutatója
- január 26.** „Asperges me – Pálos évszázadok a magyar történelem tükrében”, *Oberfrank Pál*, *Sudár Annamária* és a *Misztrál* együttes közös estje
- február 5.** A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara alapításának 375. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi konferenciasorozat nyitónapja Pázmány Péter hatása a pedagógiára címmel. Köszöntőt mondott *Szuromi Sz. Anzelm O.Praem.* és *Gaál Endre*, előadást tartott *Hoffmann Rózsa*, *Szabó Ferenc SJ*, *Käfer István* és *Kontsek Ildikó*.
- február 5–7.** Kárpát-medencei egyetemi lelkészségek találkozója
február 6. A Komárom-Esztergom Megyei Kereskedelmi és Iparkamara mesteravató ünnepséggel egybekötött bálja; Vinum Primatis borkóstoló
- február 7.** Unitas – kispapok és szerzetesnövendékek országos találkozója
- február 10.** Rekollekció az Esztergom-Budapesti Főegyházmegeye papsága számára
- február 13.** Épületszigetelők, Tetőfedők és Bádigosok Magyarországi Szövetsége (ÉMSZ) közgyűlése és bálja
- február 13.** A „Hamvas fűrt” borművészeti díj átadása
február 13. Keresztény Értelmiségiek Szövetsége esztergomi csoportjának bálja, Vinum Primatis borkóstoló
- február 15–18.** Nemzetközi Dante-szeminárium a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Olasz Tanszéke szervezésében
- február 25–28.** „Management by Jesus” szeminárium keresztény vezetőknek
- március 21.** A Laskai Osvát Antikvárium könyvárverése
április 12–15. Európai magyar papi konferencia. Előadást tart: *Székely János* segédpüspök.
- április 15.** Országos papi találkozó a Papság éve alkalmából a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia szervezésében. Előadást tart: *Raniero Cantalamessa*, a Pápai Ház szónoka.
- április 16–17.** Országos kardiológiai kongresszus

- április 16–17.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsgák
- április 22.** A Géza Fejedelem Ipari Szakképző Iskola 125 éves jubileumi ünnepe
- április 23–25.** A Comunione e Liberazione mozgalom találkozója
- május 21.** 46th International World Congress of the FICB, a Borrendek 46. Nemzetközi Kongresszusának esztergomi napja. Köszöntőt mond: *Erdő Péter* bíboros.
- június 1–4.** Trianon-konferencia a Reconciliation in South East Europe alapítvány szervezésében
- június 18–19.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsgák
- július 1–4.** Az Európai Hivatásgondozó Szolgálat (European Vocations Service) éves konferenciája „Jöjjetek és lássátok! – A pap: hivatások tanúja és szolgálója” címmel

A programokra jelentkezni a Szent Adalbert Központ titkárságán, a 06 33 541 939-es telefonszámon lehet.

A központ honlapja: www.szentadalbert.hu

◆◆◆ TARTALOM

SZÉKELY JÁNOS	
Isten egyik legnagyobb ajándéka egy plébániának: egy szíve szerinti pap – Mozaikok az arsi szent plébános életéből	3
KUMINETZ GÉZA	
A bűnbánattartás jogi, vallásbölcseleti és lélektani szempontjai	11
KRASZNAY MÓNIKA	
A Jézus-ima teológiai háttere	31
NAGY MÁRTA	
A nemzeti önmegtartás útjai a 18. századi magyarországi szerb templomépítészetben	53
IVAN CHALUPECKÝ	
A Katolikus Egyház Szlovákiában és a II. Vatikáni Zsinat . . .	73
FÜLÖPNÉ ERDŐ MÁRIA	
Tolerancia vagy elutasítás? – Pedagógusjelöltek értékorientációja egy empirikus vizsgálat tükrében	111
<i>Közlemények</i>	
CSIZMÁR OSZKÁR (FORD.)	
Pseudo-Ambrosius: A főpapi méltóságról	123
JOZEF HALKO	
„Hadi oltár” a pozsonyi Szent Márton-dómban	133
SZEMLE	139
SZÁMUNK SZERZŐI	153
KRÓNKA	154

♦♦♦ OBSAH

JÁNOS SZÉKELY	
Jeden z najväčších Božích darov pre farnosť: kňaz podľa srdca Ježišovho – Mozaiky zo života svätého farára z Arsu	3
GÉZA KUMINETZ	
Právne, teologické a psychologické aspekty pokánia	11
MÓNICA KRASZNY	
Teologické pozadie Ježišovej modlitby	31
MÁRTA NAGY	
Spôsoby zachovania národnej identity v srbskej sakrálnej architektúre 18. stor. v Uhorsku	53
IVAN CHALUPECKÝ	
Katolícka cirkev na Slovensku a II. Vatikánsky koncil	73
MÁRIA FÜLÖP–ERDŐ	
Tolerancia či odmietnutie? – Hodnotová orientácia budúcich pedagógov podľa jedného empirického výskumu	111
<i>Správy</i>	
OSZKÁR CSIZMÁR (PREKL.)	
Pseudo-Ambrosius o veľkňazskej dôstojnosti	123
JOZEF HALKO	
„Vojnový oltár“ v Dóme sv. Martina v Bratislave	133
POHLADY	139
AUTORI PRÍSPEVKOV	153
KRONIKA	154

◆◆◆ CONTENTS

JÁNOS SZÉKELY	
One of the Most Precious Gifts of God to a Parish: a Priest After His Heart	
– Mosaics of the Life of the Curé of Ars	3
GÉZA KUMINETZ	
Juridical, Philosophical and Psychological Aspects of Penitence	11
MÓNIKA KRASZNAY	
Theological Background of the Jesus-Prayer	31
MÁRTA NAGY	
National Self-Preservation in the 18 th Century Serbian Church Architecture in Hungary	53
IVAN CHALUPECKÝ	
The Catholic Church in Slovakia and the Vatican Council II	73
MÁRIA FÜLÖPNÉ ERDŐ	
Tolerance or Rejection? – Value Preferences of Future Teachers on the Basis of Empirical Inquiry	111
<i>Communications</i>	
OSZKÁR CSIZMÁR (tr.)	
Pseudo-Ambrosius <i>De Dignitate Sacerdotali</i>	123
JOZEF HALKO	
'War Altar' in St. Martin's Cathedral of Bratislava	133
REVIEW	139
AUTHORS OF THE PRESENT ISSUE	153
CHRONICLE	154

Tördelés és nyomdai munkák:

mondAt Kft. • Budapest
www.mondat.hu